

NOSTRATİK DİL TEORİSİ

Pamukkale Üniversitesi

Sosyal Bilimler Enstitüsü

Yüksek Lisans Tezi

Çağdaş Türk Lehçeleri ve Edebiyatları Anabilim

Dalı Çağdaş Türk Lehçeleri ve Edebiyatları Bölümü

Seitkazy ABİBULLA

Danışman: Dr. Öğr. Üyesi. Aysel BAYTOK

Haziran 2023

DENİZLİ

YÜKSEK LİSANS TEZİ ONAY FORMU

ÖNSÖZ

İnsanlık tarihi boyunca dillerin nasıl ortaya çıktığı, kelimelerin nasıl oluştuğu hep merak konusu olmuştur. Bunun sonucu olarak bilim insanları dillerin doğuşu üzerine çeşitli teoriler ileri sürmüşlerdir. Son yarım yüzyılda gelişen dilbilim ilke ve yöntemlerinin dil araştırmalarına uygulanması ve karşılaştırmalı araştırmaların yoğunlaşması neticesinde bir takım sonuçlara ulaşılmıştır. Dünya dilleri arasında bazı dil ailelerinin ve dil gruplarının olduğu ortaya çıkmıştır. Derinleştirilen karşılaştırmalı dil çalışmaları sonucunda bazı dilbilimciler dünyadaki bütün dillerin tek bir kökenden ortaya çıktığı fikrini ortaya koymuşlardır. Nitekim üç büyük kutsal kitapta da (Kur'an-ı Kerim, İncil, Tevrat) aynı şekilde dilin kaynağının Allah'ın öğretmesiyle ilk insan olan Hz. Âdem olduğu ifade edilmektedir. Nostratik Dilbilim Teorisi adı verilen bu teori ilk olarak Hollandalı Holger Pedersen tarafından 1903 yılında ortaya atılmıştır. Fikir daha sonra Vladislav İlliç Svitç, S. Starostin, İ. Cuno, H. Menges gibi dilbilimciler tarafından da savunulmuştur. Teori kısaca dünyadaki bütün dillerin tek bir kökenden geldiğini iddia etmektedir. Nostratik dil teorisi Altay, Ural, Hint-Avrupa, Dravit, Kartvel ve Hami-Sami dilleri olmak üzere altı büyük dil ailesini kapsamaktadır. Burada Altay dillerinin günümüzde organik bağları dilbilimsel olarak ispat edilemediğinden dolayı aile olarak kabul edilmese de Nostratik dilbiliminde bir dil ailesi olarak ele alınmıştır.

20. yüzyılın başlarında Nostratik dil teorisi ortaya atılmadan önce de dünya dilleri karşılaştırmalı olarak incelenmekte ve bazı dil gruplarının bir dil ailesi oluşturduğu ispatlanmış bulunmaktaydı. V. İ. Svitç (1934-1966) kendisinden önce yapılan bu dil ailelerinin karşılaştırmalı çalışmalarının sonuçlarından elde edilen verilere dayanarak ilk olarak Karşılaştırmalı Nostratik Diller Sözlüğü'nü (Опыт Сравнительно-Ностратической Лексикологии) hazırlamış, ama sözlük Svitç'in ölümünden sonra, 1971 yılında yayınlanmıştır.

Günümüzde Nostratik Dilbilim Teorisi birçok bilim insanı tarafından fantastik bulunup kabul edilmese de Rusya Beşeri Bilimler Devlet Üniversitesi Karşılaştırmalı Dilbilim Merkezi (Российский Государственный Гуманитарный Университет-Центр компаративистики), Moskova Yahudi Üniversitesi (Еврейский Университет в Москве), Rusya Bilimler Akademisi Tarih ve Filoloji Bölümü (Российская Академия Наук -Историко-филологическое отделение), ABD'den The Santa Fe

Institute, Çin Halk Cumhuriyetinden The City University of Hong Kong ve Hollanda'dan The Leiden University tarafından ilgi görüp teori üzerine çalışmalar yürütülmektedir.

Nostratik dil teorisini Türkiye bilim camiasına tanıtmayı ve teori üzerindeki son gelişmeler hakkında bilgi vermeyi amaçlayan bu çalışmanın 1. Bölüm'ünde Avrasyatik ve Nostratik dil teorileri, Nostratik dil teorisinin ortaya çıkışından bugüne kadar geçirdiği aşamalar tarihî sürece uygun olarak verilmiştir. Çalışmanın 2. Bölüm'ünde Nostratik teori içinde değerlendirilen dil aileleri ve dil grupları ile bunların içinde yer alan diller tanıtılmıştır. Bu bölümde ayrıca dil aileleri ve dil grupları ile ilgili bazı gramer unsurlarının proto varyantları verilmiştir. Ancak her grupta ve ailede maalesef tüm gramer bilgilerine ulaşamamıştır. Bu nedenle verilen gramer unsurları aileler ve dil grupları arasında farklılık göstermiştir. 3. Bölüm'de Nostratik teori içinde değerlendirilen dil aileleri/grupları üzerine başlangıçtan bugüne kadar yapılan çalışmalar tanıtılmıştır. Çalışmamız elde edilen bulguların değerlendirildiği Sonuç kısmıyla tamamlanmıştır.

Bu çalışmamı yaparken öncelikle bana her konuda desteğini esirgemeyen, çalışmamın bilimsel hâle gelebilmesinde çok emeği olan danışman hocam Dr. Öğretim Üyesi Aysel Baytok'a teşekkürü bir borç bilirim. Her ihtiyacım olduğunda bana kapısını daima açık tutan Bölüm Başkanımız Prof. Dr. Nergis Biray'a, ayrıca her zaman yardımlarını gördüğüm Prof. Dr. Bilge Özkan'a ve Dr. Öğretim Üyesi Sema Eynel'e teşekkür ederim. Ayrıca sosyal, psikolojik, bilimsel vb. her tür desteğini gördüğüm arkadaşlarım Uzman Balsan Madi'ye, Sümeyra Kılınç'a ve özellikle Almanya'da araştırma yapmam için beni ağırlayan arkadaşım Abdulkhaliq Kakabay'a teşekkürlerimi sunarım.

Çalışmamı çok sevdiğim rahmetli babaannem Altın Jumabekkızı'na ithaf ederim.

Seitkazy ABİBULLA

ÖZET

NOSTRATİK DİL TEORİSİ

ABIBULLA, Seitzkazy

Yüksek Lisans Tezi

Çağdaş Türk Lehçeleri ve Edebiyatları ABD

Çağdaş Türk Lehçeleri ve Edebiyatları Programı

Tez Yöneticisi: Dr. Öğretim Üyesi Aysel BAYTOK

Haziran, 2023, , Sayfalar: XI + 149

İnsanoğlu tarih boyunca dünya üzerinde konuşulan dillerin nasıl ortaya çıktığını, başlangıçta nasıl olduğunu, ne gibi aşamalardan geçerek bugüne ulaştığını merak etmiş ve bilim insanları bu konuda çeşitli teoriler ortaya atmıştır. Son dönemlerde ilgi gören ve bilimsel olarak da bir temele oturtulan teorilerden biri Nostratik dil teorisidir. “Nostratik teori” ya da “Nostratik dil teorisi” dünyadaki tüm dillerin aynı kökenden, tek bir dilden kaynaklandığını, dolayısıyla bir büyük aile oluşturduğunu kabul eden bir dil teorisidir.

Bugün gelinen aşamada Altay dilleri, Kartvel dilleri, Hint-Avrupa dilleri, Ural dilleri, Hami-Sami Dilleri ve Dravit dilleri Nostratik dil teorisi içinde değerlendirilmektedir. Teoriye göre bütün bu diller tek bir kök dilden ortaya çıkmıştır. Nostratik teoriye giden süreç karşılaştırmalı dil çalışmalarıyla başlamış, zamanla karşılaştırma yapılan diller genişledikçe teori bugün geldiği noktaya ulaşmıştır. Türk dilinin de içinde yer aldığı Altay dillerinin de teori içinde yer alması bizi ilgilendiren en önemli husustur.

Başlangıçta ciddiye alınmayan, ancak günümüzde birçok bilim insanı tarafından kabul gören Nostratik teori üzerine çalışmalar Rusya ve ABD başta olmak üzere Batı dünyasında oldukça ilerlemiş durumdadır ve gelişmeye devam etmektedir. Buna karşın Türkiye’de konu üzerindeki çalışmalar son derece sınırlıdır. Bu bakımdan çalışmamız Türkiye bilim dünyasına konuyu tanıtmak ve teoriye dikkat çekmek amacını taşımaktadır.

Anahtar kelimeler: Dil Teorileri, Nostratik Dil Teorisi, Avrasyatik Dil Teorisi

ABSTRACT
NOSTRATİK LANGUAGE THEORY

ABIBULLA, Seitkazy

Master Thesis

Department of Modern Turkish Dialects and Literature

Programme of Modern Turkish Dialects and Literature

Advisor of Thesis: Dr. Aysel BAYTOK

June 2023, Sayfalar: XI + 149

Throughout history, human beings have wondered how the languages spoken in the world emerged, how they were in the beginning, what kind of stages they have reached today, and scientists have put forward various theories on this subject. Nostratic language theory is one of the theories that has attracted attention recently and has been scientifically established. “Nostratic theory” or “Nostratic language theory” is a language theory that accepts that all languages in the world originate from one language, thus forming a large family.

At this present stage, Altaic languages, Kartvelian languages, Indo-European languages, Uralic languages, Hami-Semitic languages and Dravidian languages are evaluated within the Nostratic language theory. According to the theory, all these languages emerged from one root language. The process leading to the Nostratic theory started with comparative language studies, and as the comparison languages expanded over time, the theory reached the point it has reached today. The most important issue that concerns us is that the Altaic languages, including the Turkish language, are also included in the theory.

Studies on Nostratic theory, which was not taken seriously in the beginning but accepted by many scientists today, are quite advanced in the Western world, especially in Russia and the USA, and continue to develop. On the other hand, studies on the subject in Turkey are extremely limited. In the respect, our study aims to introduce the subject to the Turkish scientific world and draw attention to the theory.

Keywords: Language theories, Nostratic language theory, Eurasiatic language theory

İÇİNDEKİLER

ÖNSÖZ.....	i
ÖZET.....	iii
ABSTRACT.....	iv
İÇİNDEKİLER.....	v
KISALTMALAR.....	vii
TRANSKRİPSYON ALFABESİ.....	x
GİRİŞ.....	1

BİRİNCİ BÖLÜM

DİL TEORİLERİ VE NOSTRATİK KAVRAMI

1.1. Dil Teorileri.....	6
1.1.1. Avrasyatik Dil Teorisi.....	6
1.1.2. Nostratik Dil Teorisi.....	8
1.1.3. Avrasyatik Dil Teorisi ve Nostratik Dil Teorisi İlişkisi.....	15

İKİNCİ BÖLÜM

NOSTRATİK DİLLER

2.1. Nostratik Diller.....	17
2.1.1. Altay Dilleri.....	17
2.1.2. Kartvel Dilleri.....	36
2.1.3. Hint-Avrupa Dilleri.....	44
2.1.4. Ural Dilleri.....	65
2.1.5. Hami-Sami Dilleri.....	75
2.1.6. Dravit Dilleri.....	81

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

NOSTRATİK DİLLER ÜZERİNE YAPILAN ÇALIŞMALAR

3.1. Altay Dilleri Üzerine Yapılan Çalışmalar.....	91
3.2. Kartvel Dilleri Üzerine Yapılan Çalışmalar.....	96
3.3. Hint-Avrupa Dilleri Üzerine Yapılan Çalışmalar.....	99
3.4. Ural Dilleri Üzerine Yapılan Çalışmalar.....	102

3.5. Hami-Sami Dilleri Üzerine Yapılan Çalışmalar.....	107
3.6. Dravit Dilleri Üzerine Yapılan Çalışmalar.....	111
SONUÇ.....	115
KAYNAKÇA.....	120
ÖZ GEÇMİŞ.....	149

KISALTMALAR

Alm. : Almanca
AMak. : Antik Makedonca
Arn. : Arnavutça
Avest. : Avestanca
AYun. : Antik Yunanca
Çek. : Çekce
ÇuvT. : Çuvaş Türkçesi
Eİng. : Eski İngilizce
ENor. : Eski Norveççe
EPrus. : Eski Prusyaca
Erz. : Erzyaca
Eston. : Estonca
ETürk: Eski Türkçe
Fars: Farsça
Fin. : Fince
Frig. : Frigçe
Gal. : Galce
Got. : Gotikçe
Gür. : Gürcüce
Hit. : Hititçe
İlir. : İliryanca
İng. : İngilizce
İrlan. : İrlandaca
İsp. : İspanyolca
İtal. : İtalyanca
Kanti. : Kantice
Kelt. : Keltçe
Keş. : Keşmirce
Komi. : Komice
KSami. : Kuzey Samice

Kürt. : Kürtçe
 Lat. : Latince
 Laz. : Lazca
 Leh. : Lehçe
 Leton. : Letonca
 Litvan. : Litvanca
 Litov. : Litovca
 Luvi: Luvice
 Mac. : Macarca
 Mak. : Makedonca
 Mansi. : Mansice
 Mari. : Marice
 Megr. : Megrelce
 Nen. : Nenetsçe
 Nostr. : Nostratik
 OJap. : Orta Japonca
 OKor. : Orta Korece
 OMoğ. : Orta Moğolca
 Oset. : Osetçe
 PAlt. : Proto Altayca
 PDrav. : Proto- Dravitçe
 Peşt. : Peştunca
 PHA. : Proto Hint-Avrupaca
 PHa.-Sa. : Proto Hami-Samice
 PJap. : Proto Japonca
 PKartv. : Proto- Kartvelce
 PKor. : Proto Korece
 PMoğ. : Proto Moğolca
 PTürk: Proto Türkçe
 PUr. : Proto-Uralca
 Rus. : Rusça
 Sansk. : Sanskritçe

Sırp. : Sırpça

Slovak. : Slovakça

Svan. : Svanca

Toh. : Toharca

Trak. : Trakça

TRANSKRİPSYON ALFABESİ

/ã/ : geniş yuvarlak /a/	/ĩ/ : uzun /ı/
/ã̃/ : genizsileşmiş /a/	/ĩ̃/ : /ı-i/ arası ses
/a/ : yarı yuvarlak, düze yakın /a/	/i/ : kapalı, orta, düz
/ã̃/ : uzun açık /e/	/ĩ/ : uzun /ı/
/ä/ : açık /a/	/tʰ/ : dış eti sızıcı /t/
/ä/ : /a-e/ arası ünlü	/k̥/ : /k-h/ arası ünsüz
/à/ : /a-ı/ arası ünlü	/k̃/ : kalın /k/
/ã/ : uzun /a/	/kʰ/ : protez /k/
/æ, é/ : yarı açık, ön, düz /a/	/kʷ/ : sürtünmeli /k/
/č/ : /ç/	/ł/ : /w-l/ arası ünsüz
/ç/ : tonsuz, ön damak, sızıcı /ç/	/l̥/ : /l/
/dʰ/ : dış eti /d/	/l̥/ : ince /l/
/d/ : /d-z/ arası ünsüz	/ł/ : ötünsüz dişyuvasıl yan sürtünmeli
/ð/ : tonlu, dil ucu, dişler arası, sızıcı /d/	/l/ : ünsüzü
/d̥/ : peltek /d/	/m̥/ : /m/
/d̥/ : yarı belirsiz /d/	/n̥/ : nazal /n/
/è/ : /e-i/ arası ünlü	/n̥/ : yarı belirsiz /n/
/ë/ : /e-ı/ arası ünlü	/ŋ/ : tonlu, arka damak, genizli /n/
/ē/ : uzun /e/	/ó/ : /o-ö/ arası ünlü
/e/ : yarı kapalı, ön, düz /e/	/ò/ : /o-u/ arası ses
/ē/ : yarı kapalı, ön, düz /e/	/ô/ : uzun kapalı /o/
/ə/ : açık /e/	/ỗ/ : /ö/ ünlüsüne yakın bir ses
/é/ : /e-i/ arası ünlü	/ō/ : uzun /o/
/è/ : /e-i/ arası ünlü	/ō̃/ : uzun /ö/
/ē/ : uzun /e/	/p̥/ : patlayıcı /p/
/e/ : yarı kapalı, ön, düz /e/	/pʰ/ : protez /p/
/g̥/ : arka damak /g/	/p³/ : /pa/
/g̃/ : arka damak /g/	/q/ : kalın /k/
/g̥/ : ön damak /g/	/r̥/ : /r-l/ arası ünsüz
/g̃ʰ/ : gırtlattırılmış /g/	/ř/ : /r-ş/ arası ünsüz
/h/ : ötünsüz yutaksıl sürtünmeli /h/	/r̥/ : tonlu tek vuruşlu /r/
/h̥/ : sürtünmeli /h/	/r̥/ : /r/
/h̥/ : tonsuz, yutak, sızıcı	/r̥/ : merkezileştirilmiş /r/
/h₃/ : gırtlak /h/	/ř̥/ : /r-o/ arası ses
/i/ : /ı-i/ arası ünlü	/sʰ/ : /s-ş/ arası ses
/i/ : ölü sesli harflerin göstericisi olan ses	/š/ : /ş/
/ĩ/ : /ıy/	/t̥/ : /ts/
/ĩ/ : kısa /ı/	/t̥/ : /th/
/tʃ/ : tonlulaşmış, ön damak-diş eti yarı kapantılı /ş/	/eʰ/ : /e-y/ arası ses
/ū/ : uzun /u/	/p̥/ : /th/
/ú/ : vurgulu uzun /u/	/t̥/ : yuvarlaklaşan /th/
/s̥/ : /ş/	/w/ : çift dudak /v/
/ù/ : sesli kelimeri ayırt edici ses	/w̥/ : /o-u/ arası ünlü
/û/ : /u/	/wʰ/ : sürtünmeli /v/
/u̥/ : /ı-u/ arası ses	/x/ : /k/
/Λ/ : yarı açık arka düz ünlü /a/	/ž/ : /j/ sesine yakın bir ses
	/ž̥/ : /j/

/ʒ/: sert /s/ /ʒ/: tonsuz, gırtlak, patlamalı /ʒ/: ötümlü yutaksıl sürtünmeli ünsüz /ɣ/: arka damaksılaşmış /g/ /ŋ/: nazal /n/ /θ/: tonsuz, dil ucu, dişler arası, sızıcı /i/: uzun /i/ /ç/: /s/ /v/: /i/ /k/:ön damak /k/ /h/: sürtünmeli /h/ /ɣ/: arka damaksılaşmış /g/ /h/: /i/ ünsüzü /r/: /r/ ünsüzü /p/: patlayıcı /p/	
--	--

GİRİŞ

İnsanoğlu tarih boyunca konuştuğu dilin nasıl meydana geldiğini, başlangıçta nasıl olduğunu, ne gibi aşamalardan geçtiğini merak etmiştir. Dil olgusu önceleri filozoflar tarafından felsefe bilimi içinde ele alıp incelemişlerdir. Daha sonraki dönemlerde dilin kökeni ile ilgili araştırmalar dilbilimciler tarafından devam ettirilmiştir ve bu araştırmalar günümüzde de devam etmektedir. “Dilin kökeni” konusu dilbilimde en karmaşık ve tam olarak çözümü mümkün olmayan konulardan biri olmaya devam etmektedir. Günümüzde yeryüzünde var olan diller üzerine yapılan köken araştırmaları yüksek bir seviyeye ulaşmıştır; ancak buna rağmen dilin kökeni konusu kesin olarak neticelenmiş değildir. Dilin kökenine ilişkin insan dilinin nasıl oluştuğunu/oluşturulduğunu, ortaya çıkmasına neyin sebep olduğunu açıklamayı hedefleyen birçok varsayımsal teori üretilmiştir. Günümüzde “dil kökeni hakkında 500’den fazla birbirinden farklı teori vardır.”¹

Eski dilbilimcilerin aksine günümüzün dilbilimcileri toplum dilinin kendi kendine ortaya çıkmadığını ve dillere ait seslerin kademeli olarak geliştiğini savunmaktadırlar. “Dilin kökenini dilbilimciler iki yönde sınıflandırmışlardır. Bunlardan birincisi doğadan, yani doğa taklidi seslerden meydana geldiğini iddia etmektedir. İkincisi ise dilin kökeninin Tanrı’nın müdahalesi sonucunda meydana geldiğini savunmaktadır. Dilin Tanrı müdahalesi sonucuyla ortaya çıkmasıyla ilgili Alman dilbilimci, sosyolog Wilhelm Schmidt (1868-1954), Tanrı’nın insanoğluna armağanı olarak dilin kendisini değil, dili oluşturma yeteneğini verdiğine dair bilgi vermiştir.”² Modern insanın kökeni ve evrimi ile dillerin sınıflandırılması üzerine çalışan Amerikalı dilbilimci Merritt Ruhlen (1944-2021) de Türkçeye de aktarılmış olan *Dilin Kökeni Ana Dilin Evriminin İzinde* adlı eserinde dilin kökenini, diller arasında karşılaştırma ve sınıflama çalışmalarına dayanarak araştırmıştır. Ruhlen arkeoloji, antropoloji ve genetik biliminin verilerinden de faydalanarak dünyadaki dil ailelerini daha büyük aileler şeklinde sınıflandırmakta, buradan da ilk insanın diline doğru gitmektedir.³

¹ Nemchenko Vasiliy, *Vedeniye v yazıkoznaniye*, 2008, s. 31.

² Pätsch Gertrud, *Grundfragen der Sprachtheorie*, 1955, s. 69.

³ Merritt Ruhlen, *Dilin Kökeni Ana Dilin Evriminin İzinde*, Çev. İsmail Ulutaş, Hece yayınları, Ankara 2006.

Dilin kökeni hakkında sorulara verilen cevaplar ve bu alanda yapılan çalışmalar düşündürücülüğünü ve gizemini muhafaza etmeye devam etmektedir. Dilbilim, edebiyat, felsefe, teoloji gibi birçok farklı alanda dilin kökeniyle ilgili kuramlar ortaya atılmıştır. Bu kuramlar aşağıdaki şekildedir:

Onomatopoeia (Yansıma) Kuramı: Jean Jacques Rousseau (1712-1778) ve Johann Gottfried Herder'in (1744-1803) yaklaşımlarına dayanan bu teori, ilk sözcüklerin ortaya çıkışının doğadaki sesleri taklit ederek başladığını savunur. Örneğin *miyav*, *guguk*, *gümbürtü*, *vırak* gibi yansımali sözcükler bu şekilde ortaya çıkmıştır. Ancak dildeki sözcükler yansımali sözcüklerle sınırlı değildir ve bu teori dildeki diğer sözcüklerin nasıl ortaya çıktıklarını açıklayamamaktadır.⁴

Ünlem Kuramı (Dilin duygusal kökeni): Max Müller (1823-1900) ve Charles Darwin'in (1809-1882) yaklaşımları sonucu ortaya çıkan bu kurama göre, insanlar dış etkenlere karşı duydukları tepkileri ifade ederken *of*, *ah*, *oh* vb. bir takım sesler çıkarmışlardır. Ünlem olarak adlandırılan bu sesler zamanla insan dilinin ortaya çıkmasını sağlayan ilk sözcükler olarak kabul edilir.⁵

İş Kuramı: İş Kuramı'na göre insanlar da bazı hayvanlar gibi sürü hâlinde yaşamaktadır. Birlikte yaşayan insanlar doğal olarak birlikte çalıştıkları için iş esnasında bazı sesler çıkarmışlardır. Örneğin, ağır bir taşı taşıırken *hop*, *oo*, *ay* vb. sesler çıkarmışlardır. Çalışırken sosyal etkileşim sonucu ortaya çıkan bu sesler sözcüklerin kökeni olarak kabul edilmiştir.⁶

Beden Dili Kuramı: Richard Paget'in (1869-1955) yaklaşımıyla kuramsallaşan Beden Dili Kuramı erken dönem konuşma dili model alınarak ortaya çıkmıştır. Örneğin el sallamak yerine İngilizcede kullanılan tek heceli *bye*, *hi* gibi selamlaşma sözcüklerinin kökeni bu kurama dayandırılmaktadır. Diğer taraftan Charles Darwin'e (1809-1882) göre ilk insanlar doğadaki olaylar karşısında fiziksel ve ruhsal tepkiler vermekteydiler. Korku, heyecan, sevinç vb. tepkiler insanların bedensel hareketler yapmalarına neden olmuştur. Bu hareketler tekrar edildikçe ağzın da hareket etmesi sağlanarak böylece ilk sözcükler ortaya çıkmıştır. Örneğin,

⁴ Francis Collins, *Language of God: A Scientist Presents Evidence for Belief*, New York 2006, s. 55.

⁵ Jon Stone, "The Essential Max Müller On Language, Mythology, and Religion", *Palgrave MacMillan*, New York 2002, s. 49.

⁶ Sujay Rao Mandavilli, "On the origin and spread of languages: Propositioning Twenty-first century axioms on the evolution and spread of languages with concomitant views on language dynamics", *ELK Asia and Pacific Journal of Social Science*, C. 3, S. 1, Washington, s. 18.

yanmakta olan bir ateşi söndürmek için çıkarılan *üf* sesi *üflemek* eylemine dönüşmüştür.⁷

Müzik Kuramı: Danimarkalı dilbilimci Otto Jespersen'in (1860-1943) geliştirdiği bu kurama göre dil, şarkılar aracılığıyla sözcükleri oluşturarak ortaya çıkmıştır. Örneğin insanlar toplu hâlde bulundukları yerlerde, birlikte ritmik sesler çıkarmışlar, daha sonra da bu sesler anlamlı sözcüklere dönüşerek dil ortaya çıkmıştır.⁸

Emir Kuramı: Bu kurama göre dil, bir insan topluluğunun, diğer üyelerine uyarılarını temsil eden rastgele sembollerin kullanılmasıyla ortaya çıkmıştır. Örneğin sesli bir şekilde ağlamak, bir bölgede aslanların ya da bir yılanın görüldüğünü haber veren bir tehlike işaretidir. Bu tür grup davranışlarıyla zamanla *kaç-*, *koş-* gibi emir kiplerinin oluştuğu ileri sürülmüştür.⁹

Toplumsal Denetim Kuramı: Toplumsal Denetim Kuramı, ilkel insanın coşkusal, duygusal ve deneysel yaşamı ile ilgili rastgele eylemlerinden ortaya çıkmıştır. Bu eylemler simgesel bir biçimde diğer bireylerin davranışlarında denetim sağlamak ve kendi kişisel beklenti ve gereksinimlerini doyurmak amacına yönelik olarak gelişmiştir. Bu kurama göre dil, ilkel insanda da çocukta da çevresini denetim altına alma güdüsü ile rastgele görsel ve işitsel davranışlarla oluşmuştur.¹⁰

Doğuştanlık Kuramı: Bu kurama göre dil, doğuştan kazanılan bir yetenektir. İnsanlar arasında anlaşmayı sağlayan dört temel dil davranışının (konuşma, yazma, anlama, okuma) beyinsel bir işlev sonucunda gerçekleştiğini savunan Chomsky'ye göre her insan bu dilsel yeteneklerle doğar.¹¹

Teoloji Kuramı: Kur'an-ı Kerim'in Rahman Suresinde şöyle buyrulmaktadır: "Rahman ve Rahim olan Allah, peygamberine Kur'an'ı öğretti; İnsanı yarattı ve ona konuşmayı, beyanı (düşüncelerini ve duygularını ifade etmeyi) öğretti."¹² Kur'an'ın ikinci suresi olan Bakara Suresi de şöyle der: "Allah Âdem'i yarattıktan sonra, Âdem'e

⁷ Elaine Morgan, "The Aquatic Ape Hypothesis-The Most Credible Theory of Human Evolution", *Souvenir*, Londra 1997, s. 84.

⁸ Sujay Rao Mandavilli, "On the origin and spread of languages: Propositioning Twenty-first century axioms on the evolution and spread of languages with concomitant views on language dynamics", *ELK Asia Pacific Journal of Social Science*, C. 3, S. 1, Vaşington 2015, s. 14.

⁹ Sujay Rao Mandavilli, "On the origin and spread of languages: Propositioning Twenty-first century axioms on the evolution and spread of languages with concomitant views on language dynamics", *ELK Asia Pacific Journal of Social Science*, C. 3, S. 1, Vaşington 2015, s. 13.

¹⁰ Suat Taşer, *Örneklerle Konuşma Eğitimi*, İstanbul, 2004.

¹¹ Fatih Müldür, "Noam Chomsky'de Üretici Dilbilgisi: Derin Yapı ve Yüzey Yapı Ayrımı", *Uludağ Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi Felsefe Dergisi*, ISSN: 1303-4251S. 27, Bursa 2016.

¹² Kur'an-ı Kerim, Rahman, 55/1-3.

her şeyin isimlerini öğretti. Sonra onları meleklere gösterdi ve şöyle dedi: "Eğer iddianızda haklıysanız, bana onların isimlerini bildirin". Yani Müslümanların kutsal kitabı Kur'an'a göre ilk insan Âdem'dir ve ilk dil ona Allah tarafından verilmiş, bütün varlıkların ismi öğretilmiştir. Hristiyanlığın kutsal kitabı İncil'de de Babil Kulesi efsanesinde "Tufan'dan sonra, dünyada tek bir dil vardı. İnsanlar, Tanrı katına erişmek için Babil'de göğe doğru bir kule yapmaya başladılar. Tanrı o zaman insanların dilini karıştırıp hepsini dünyanın dört bucağına dağıttı."¹³ denir. İncil dili kimin, Tanrı'nın mı yoksa Hz. İsa'nın mı oluşturduğunu açıklamaz, ama burada anlatılanlardan dilin başlangıçta tek olduğu anlamı çıkmaktadır. Yuhanna İncil'inde ise "kelam" (söz) üzerinde durularak "Başlangıçta kelam vardı; Kelam Allah'ta idi ve Kelam Allah idi. Başlangıçta o Allah'ta idi. Her şey onun vasıtasıyla var oldu ve var olan hiçbir şey onsuz olmadı."¹⁴ denilerek dilin Allah'ın bir yaratımı olduğu ifade edilmektedir. Yahudilerin kutsal kitabı Tevrat'ta ise "Tanrı yerdeki hayvanların, gökteki kuşların tümünü topraktan yaratmıştı. Onlara ne ad vereceğini görmek için hepsini Âdem'e getirdi. Âdem her birine ne ad verdiyse, o canlı o adla anıldı."¹⁵ denilmektedir. Yine Tevrat'ta "Âdem karısına Havva adını verdi. Çünkü o bütün insanların annesiydi."¹⁶ ve "Adem karısıyla yine yattı. Havva bir erkek çocuk doğurdu. 'Tanrı Kayın'ın öldürdüğü Habil'in yerine bana başka bir oğul bağışladı.' diyerek çocuğa Şit adını verdi."¹⁷ şeklinde geçen ayetlere bakıldığında Tevrat'a göre varlıklara ilk adlarının Hz. Adem tarafından verildiği ve o şekilde anılmaya devam ettiği belirtilmektedir. Sonuç olarak ilahî kitaplar günümüzde dünyada var olan bütün insanların ve dillerin aynı kaynaktan, yani Hz. Âdem ve onun dilinden geldiğini teyit etmektedir.

Mitolojik Teori: Yukarıdaki teoriler dışında farklı kültürlere ait inançlarda da dilin kökeniyle ilgili bilgiler vardır. Örneğin "Çin'de bir su kaplumbağası dönemin imparatorunun önüne gelerek sırrını taşıdığı sırtındaki çizgili şekillerle yazıyı öğretmiştir. Antik Mısır'da güneş tanrısı Ra, arzu ve isteklerini kendi dili ve habercisi olarak gördüğü tanrı Tot aracılığıyla yerine getirmiştir. Babillilerin inancına göre de

¹³ Özcan Başkan, "İnsan Dilinin Doğuşu", *Türk Dili Araştırmaları Yıllığı Belleten*, C. 16, 1968, ss.143-156, s. 144.

¹⁴ Hidayet Aydar, İsmail Ulutaş, "Dilin Kökeni: Kur'an-ı Kerim ve Diğer Kutsal Kitaplara Göre Dil Olgusu", *Turkish Studies International Periodical For the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic*, C. 5/4, ss. 679-696, s. 686; Yuhanna, 1/1-3.

¹⁵ Tevrat, Yar. 2: 19 RAB, s. 25.

¹⁶ Tevrat, Yar. 3: 20, s. 30.

¹⁷ Tevrat, Yar. 4: 25, s. 35.

fiziksel görünümü yarı balık ve yarı insan olan bir canavar Babillilere yazıyı öğretmiştir. Hint halkı, konuşma ve yazma yeteneğini insan dilinin tanrısı sayılan Vâk tarafından armağan edildiğine inanmaktadır.”¹⁸

Günümüz dünya dilleri arasında bazı kelimelerin aynı ya da çok benzer olduğu birçok kişinin dikkatini çekmiştir. Örneğin Türkiye Türkçesindeki *guguk kuşu* İngilizcede *cuckoo*, Fransızcada *coucou*¹⁹, Almanca *kuckuck*, eski Yunancada *kokyx*, Sanskritçede *kokila*, Rusça *kukushka*, Macarca *kakuk*, Latince *coculus* şeklindedir.²⁰ Benzer şekilde *karga* sözcüğü de Arapça *gurap*, Sanskritçe *karaya*, Latince *carvus*, eski Rumca *korone*, eski Almanca *kraban* biçimlerine sahiptir.²¹ Türkçe *arka* kelimesi ile Eski Yunancadaki *arhaikos* kelimesinden geldiği bilinen Fransızca *arhaik* “en eskiye ilişkin, en eskiye ait, ilkel”²², İtalyanca *arte* “art, arka”, Yunancadaki *arke* “eski, eskiden kalma” köküne “bilgi, bilim, öğreti, öğretme, tanımlama, ortaya koyma” anlamındaki *logos* ekinin eklenmesiyle türetilen *arkeoloji* “eski şeyler bilimi, antik haberler uzmanlığı”²³ kelimeleri arasındaki büyük benzerlik sıradan bir insanın bile farkedebileceği türdendir. Fransızcadan (archaique) Türkiye Türkçesine girmiş olan *arhaik* kelimesi ise ilk bakışta adeta Türkçe *arka* kelimesinden türetilmiş izlenimi vermektedir.

Dünya dilleri arasındaki bu benzerlik bilim insanlarını konu üzerinde düşünmeye ve araştırmaya sevk etmiştir. Çalışmalar öncelikle Karşılaştırmalı Dilbilim (Comparative Linguistics) yöntemi kullanılarak farklı dillerin yapı ve gramer bakımlarından karşılaştırılması şeklinde yürütülmüştür. Karşılaştırmalı dilbilimin gelişmesiyle birlikte bazı büyük dil ailelerinin sınırları belirlenmiş ve belirlenen dil ailelerinin benzerlikleri ile ilgili çalışmalar yapılmaya başlanmıştır.

Dünya dillerinin tek bir kökenden geldiğini iddia eden Nostratik dil teorisi de bu çalışmalar sonucunda gelinen son noktalardan biridir. Bu tezde Nostratik dil teorisinin gelişim yolculuğu ile ulaştığı aşama tarihsel olarak sıralanmıştır.

¹⁸ Serkan Demiral, Muzaffer Kaya, “Dilin Kökenine Yönelik Kuramların Değerlendirilmesi”, *Journal of Current Debates in Social Sciences*, 2020, s. 4.

¹⁹ Mustafa Yıldız, *Türkçe-Fransızca Sözlük*, 1997, s. 282.

²⁰ Stephan Ullmann, “Anlambilimi”, çev. Ahmet Kocaman, s. 356.

https://turkoloji.cu.edu.tr/DILBILIM/stephen_ullman_anlambilimi.pdf (22.03.2023)

²¹ Tahir Nejat Gencan, *Dilbilgisi*, Ankara: TDK, 1979, s. 7.

²² Mustafa Yıldız, *Türkçe-Fransızca Sözlük*, 1997, s. 67.

²³ www.sozluk.gov.tr (22.03.2023)

BİRİNCİ BÖLÜM

DİL TEORİLERİ VE NOSTRATİK KAVRAMI

Daha önce de belirtildiği gibi dilin kökeni ve yeryüzünde konuşulan farklı diller arasındaki benzerliğin nedeni insanoğlunun her zaman ilgisini çekmiş ve onu araştırmaya yöneltmiştir. Bilim insanlarının uzun yıllar süren, özellikle de 20. yüzyılın ikinci yarısından itibaren artan araştırmaları, bunun yanı sıra genetik, antropoloji gibi bilim alanlarında dilbilim verilerini destekleyen sonuçlara ulaşılması neticesinde dünya dilleri ailelere ayrılmış ve benzer diller konusunda bazı teoriler ortaya atılmıştır. Burada bu teorilerden ikisi, “Avrasyatik dil teorisi” ile tezimizin konusunu oluşturan “Nostratik dil teorisi” üzerinde durulacaktır.

1.1. Dil Teorileri

1.1.1. Avrasyatik Dil Teorisi

Avrasyatik dil ailesi, tarihî dönemde Kuzey ve Batı Avrasya’da konuşulan birçok dil ailesini barındıran bir makro dil ailesidir. “Avrasyatik dil teorisi de Hint-Avrupa, Ural, Altay, Kore, Japon, Aynu, Gilyak, Çukçi-Kamçatka ve Eskimo-Aleut dilleri arasında köken akrabalığı bulunduğunu savunan bir teoridir.”²⁴

Avrasyatik dillerle ilgili ilk çalışma, henüz “Avrasyatik dil teorisi” fikri ortaya atılmadan önce, 1818 yılında Rasmus Rask (1787-1832) tarafından yapılmıştır. Rask *Undersøgelse om det gamle Nordiske eller Islandske Sprogs Oprindelse* (Antik Nors Dili ve İzlandacanın Kaynağı Üzerine Bir Deneme) adlı çalışmasında Ural ve Eskimo-Aleut dillerinde çoğul isimlerin köküne /-t/ ve /-k/ eklerinin geldiğini savunmuş ve böylece dil birliğinin ilk temelini atmıştır.²⁵

“Avrasyatik teori”nin isim babası Joseph Greenberg (1915-2001) 1963 yılında yayımladığı *The Languages of Africa* (Afrika Dilleri) adlı çalışmasında Afrika dillerini “Afro-Asiatic”, “Khosian”, “Niger-Kordofonian” ve “Nilo-Sahra” olmak üzere dört ana grupta toplamıştır. Bu kapsamlı çalışmasının ardından Greenberg, Amerika’nın yerel halkının dilleri üzerine yoğunlaşmış ve yerli Amerikan dillerinin kökenlerinin

²⁴ Ekrem Arıkoğlu, “Greenberg’in Avrasyatik Dil Teorisi ve Türkçe”, *Dil Araştırmaları Dergisi*, C. 1, S. 1, 2007, s. 109-114, s. 110.

²⁵ Rasmus Rask, *Undersøgelse om det gamle Nordiske eller Islandske Sprogs Oprindelse*, Kopenhag, 1818.

“Eskimo-Aleut”, “Na-Dene” ve “Amerind” olarak adlandırdığı bu üç dil grubuna ait olduğunu iddia etmiştir.²⁶

Greenberg 19. yüzyılın sonlarında “Avrasyatik” olarak adlandırdığı teori ile ilgilenmeye başlamış ve sınıflandırdığı diller arasında köken akrabalığının olduğuna inanmıştır. Greenberg, Avrasyatik ile ilgili 2000 yılında *Indo-European and Its Closest Relatives: The Eurasiatic Language Family* (Hint-Avrupa ve Yakın Akrabaları: Avrasyatik Dil Ailesi) adlı çalışmasını tamamlamış ve dilbilim camiasına kazandırmıştır.²⁷ Greenberg, çalışmasında Avrasyatik dil ailesine ait dillerin hepsinde ortak 72 ses ve şekil yapısı olduğunu belirtmiş ve dillerin zamirlerini ve hâl eklerini karşılaştırmıştır. 2001 yılındaki ölümünden önce öğrencisi Merritt Ruhlen ile birlikte yukarıda adı geçen çalışmasının 2. cildini tamamlamak için çalışmalarına devam etmiştir. Greenberg’in *Indo-European and Its Closest Relatives: The Eurasiatic Language Family* (Hint-Avrupa ve Yakın Akrabaları: Avrasyatik Dil Ailesi) adlı çalışmasının 2. cildinin en büyük özelliği Avrasyatik’e ait dillerin kökenine değil onların eski kökeni ve/veya kökeni olabilecek Latince, Eski Grekçe, Eski Kilise Slavcası, Toharca ve Hititçe gibi eski dillerin kökenine kadar inmesi ve köken olarak ortak olduğunu düşündüğü dillere ait 437 sözcüğü karşılaştırmasıdır.²⁸ Greenberg, Avrasyatik diller olarak “Türk, Tunguz, Moğol, Çukçi-Kamçatka, Eskimo-Aleut, Etrüsk, Hint-Avrupa, Kore, Japon, Aynu, Gilyak ve Ural-Yukagir” dillerini saymıştır. Greenberg, Rask’ın Eskimo-Aleut ve Ural dillerinde rastladığı ekin diğer Avrasyatik dillerde de benzer şekilde bulunduğunu görmüş ve ismin çoğuluna gelen /-t/ ve /-k/ eklerinin Avrasyatik dillerde ortak olduğunu savunmuştur.²⁹

Avrasyatik dillerin sınıflandırılmasıyla ilgili birkaç görüş mevcuttur. Fakat genel olarak çoğunluk bu dil ailesinin Türk, Tunguz, Moğol, Çukçi-Kamçatka, Eskimo-Aleut, Hint-Avrupa ve Ural dillerinden oluştuğunu savunmaktadır. Murray Gell-Mann, Ilia Peiros ve Georgi Starostin, Greenberg’ten farklı olarak Çukçi-

²⁶ Joseph Greenberg, Ralph Cooley, Mervin Barnes, John Dunn, “The Classification of American Indian Languages”, *Papers of the Mid-American Linguistic Conference*, Oklahoma, 1979, s. 7.

²⁷ Joseph Greenberg, *Indo-European and Its Closest Relatives: The Eurasiatic Language Family*, C. 1, Stanford, 2000, s. 12.

²⁸ Ekrem Arıkoğlu, “Greenberg’in Avrasyatik Dil Teorisi ve Türkçe”, *Dil Araştırmaları Dergisi*, C. 1, S. 1, Ankara, 2007, ss. 109-114, s. 110.

²⁹ Joseph Greenberg, *Indo-European and Its Closest Relatives: The Eurasiatic Language Family*, C. 1, Stanford, 2000, s. 279.

Kamçatka ve Gilyak dillerinin Avrasyatik dil grubunun yerine, Algonkin-Vakaş³⁰ dil grubunda yer almalarının daha uygun olduğunu belirtmişlerdir.³¹ Mark Pagel, Quentin Atkinson, Andreea Calude ve Andrew Meade ise Avrasyatik dil ailesi içerisine Moğol, Türk, Tunguz, Çukçi-Kamçatka, Dravit, Hint-Avrupa, Kartvel, Ural ve Eskimo dillerini dâhil etmişlerdir.³²

1.1.2. Nostratik Dil Teorisi

“Nostratik” sözcüğü Latince *nostrates* (bizim ülkenin insanları) sözcüğünden oluşturulmuş bir terimdir. “Nostratik diller” terimini 20. yüzyılın başında eski dünya dil ailelerini ilişkilendirmek amacıyla ilk kullanan Danimarkalı dilbilimci Holger Pedersen’dir.³³ Pedersen bu terimi 1903 yılında yazdığı *Türkische Lautgesetze* (Türkçenin Ses Kanunları)³⁴ adlı makalesinde Hint-Avrupa ile bağlantılı diller için kullanmıştır. Pedersen Nostratik terimiyle başlangıçta Hint-Avrupa ile Fin-Ugor dillerini bir arada düşünürken, sonradan buna Türk, Moğol, Mançu, Yukagir ve Eskimo dillerini de dâhil etmiştir.³⁵ Pedersen Nostratik dil ailesine mensup dilleri benimseyip diğer diller için “bizim değil” diye düşünerek teoriye Latince *noster* “bizimki”³⁶ sözcüğünden türettiği “Nostratik” adını uygun görmüştür. Teori “Nostratik” adını almadan önce *Boreal* “Kuzey”, *Borey* “Topluluk”, *Avrasya* biçimlerinde adlandırılmış, fakat bu adlar pek kullanışlı olmadıkları için kullanımdan kalkmıştır.³⁷

Nostratik teorisi ya da Nostratik dil teorisi dünyadaki tüm dillerin aynı kökenden, tek bir dilden kaynaklandığını, dolayısıyla bir “büyük aile” (super family, macrofamily) oluşturduğunu kabul eden bir dil teorisidir.³⁸ Yukarıda da bahsedildiği gibi ilk olarak Holger Pedersen tarafından ortaya atılan Nostratik dil teorisi, 20.

³⁰ **Algonkin-Vakaş:** 1929 yılında Edward Sapir tarafından önerilen ve içinde 3 Kızılderili dilinin bulunduğu teoridir.

³¹ Murray Gell-Mann, Ilia Peiros, Georgi Starostin, “Distant Language Relationship: The Current Perspective”, *Journal of Language Relationship*, Moskova/Santa-Fe, 2009, s. 13.

³² Mark Pagel, Quentin Atkinson, Andreea Calude, Andrew Meade, “Ultraconserved words point to deep language ancestry across Eurasia”, *Proceedings of the National Academy of Sciences*, Reading, 2013, s. 1.

³³ Ahmet Bican Ercilasun, *Başlangıçtan XX. Yüzyıla Türk Dili Tarihi*, Ankara 2004, s. 27;

³⁴ Holger Pedersen, *Türkische Lautgesetze*, Kopenhag 1902, s. 5.

³⁵ Ahmet Bican Ercilasun, *Başlangıçtan XX. Yüzyıla Türk Dili Tarihi*, Ankara 2004, s. 27-28.

³⁶ <http://old.bigenc.ru/linguistics/text/4300966>

³⁷ Yuriy Koryakov, “Semiya Yazıkov”, *Bolşaya Rossiyskaya Entsiklopediya*, Moskova, 2017, s. 2.

³⁸ Ahmet Bican Ercilasun, *Başlangıçtan XX. Yüzyıla Türk Dili Tarihi*, Ankara 2004, s. 27.

yüzyılın başlarında dilbilimciler tarafından ciddiye alınmamıştır. Çünkü onlara göre bu teori karşılaştırmalı tarihsel dilbilim verilerine, yapısal biçimlere değil, sezgisel tahminlere dayanmaktadır. Nostratik dil teorisinin bilimsellik kazanması İlliç Svitiç’in yapmış olduğu ses, şekil ve sistematik kalıp çalışmalarının neticesinde gerçekleşmiştir. İlliç Svitiç zorlu Sovyet döneminde karşılaştırmalı dilbilimsel materyalleri derleyerek üç ciltlik *Opit Sravneniya Nostratičeskih Yazıkov* (Nostratik Dillerin Karşılaştırması) adlı çalışmasını 1966 yılında tamamlamıştır. Eser İlliç Svitiç’in trafik kazası sonucu hayatını kaybetmesinin ardından 1971 yılında yayınlanabilmiştir.³⁹ Buna göre Nostratik diller, doğu ve batı dilleri olarak ikiye ayrılmıştır. Ural, Dravit, Altay dilleri doğu Nostratik diller; Hami-Sami, Hint-Avrupa, Kartvel dilleri ise doğu Nostratik dilleri olarak nitelendirilmiştir.

Nostratik dil teorisi, günümüzde çoğu dilbilimciler tarafından kabul edilmemektedir. Bazı dilbilimciler konunun, dilbilimsellikten daha çok siyasî bir çalışma olduğunu, kimileri de teorinin asılsız olduğunu düşünmektedir. Fakat İlliç Svitiç’in bilim cemiyetine sunduğu çalışmalarındaki karşılaştırmalı ses denklikleri ve kalıplar göz ardı edilemez. O zamandan beri dilbilimcilikte eski ve yeni dünya dillerini birbirine bağlayan çok sayıda teori ortaya atılmıştır.

“Nostratik dilbilim” veya kısaca “Nostratik” terimi günümüzde en az iki farklı anlamda kullanılmaktadır. Profesyonel literatürde genellikle tarihsel dilbilim nispeten dar bir yön olarak anlaşılır. Muhtemelen sözde “Nostratik” makro dil ailesine dâhil olan dil ailelerinin karşılaştırmalı bir çalışması ve bunların fonolojisinin, söz varlığının ve gramerinin yeniden yapılandırması ile sınırlandırılır. Bununla birlikte, “Nostratik” teriminin çok daha geniş anlamlarına rastlamak mümkündür. Genel olarak “Nostratik” dillerin uzaklık ilişkileri alanındaki araştırmayı ele alan bir alan olarak, görünürde global etimolojiye dayanarak dünyanın tüm dillerinin kökeninin ortak bir atadan geldiği savunulmaktadır.

“Nostratik” ve “Karşılaştırmalı Makro Dilbilim” terimlerinin karıştırılması ile “Hint-Avrupa Araştırmaları” ve “Karşılaştırmalı Tarihsel Dilbilim” terimlerinin karıştırılması neredeyse aynıdır.⁴⁰ Nasıl ki Hint-Avrupa dil ailesi bir zamanlar karşılaştırmalı tarihsel yöntemin geliştirdiği ve parlattığı ana deney alanı olmuşsa, aynı

³⁹ Vladislav İlliç Svitiç, *Opit Sravneniya Nostratičeskih Yazıkov*, Moskova 1971.

⁴⁰ Sergey Starostin, Oleg Mudrak, *Sravnitelno-istoričeskoye yazıkoznaniye*, Santa-Fe 2005, s. 2.

şekilde Nostratik makro ailesi ve Ana Nostratik dillerinin yeniden yapılandırılması üzerine yapılan çalışmalar da dillerin ve dil ailelerinin derin ilişkileri alanında daha fazla araştırma yürütülmesi için sağlam bir metodolojik temel oluşturmuşlardır.

Nostratik dilbilimin başlatıcısı olan Holger Pedersen'in 1903'te yazdığı makalesiyle "Nostratik" teriminin tanımı ve makro dil ailelerinin olası coğrafi sınırları hakkında bilgi verdiği makalesinin ardından, teori uzun bir süre rafa kaldırılmıştır. Alanın gelişimi 1960/lı yıllarda kendilerini Nostratik teorisine adanmış olan Aron Borisoviç Dolgopolskiy ve İliç Svitiç Vladislav Markoviç'in çalışmalarıyla devam etmiştir. Günümüzde Nostratik teorisi birçok dilbilimcinin dikkatini çekmiş durumdadır.

Dilleri yapı ve gramer yönünden karşılaştırmak için modern anlamda sistematik bir yöntem tanımlayan ilk dilbilimci Hint-Avrupa dilleri uzmanı F. Schlegel'dir (1772-1829). F. Schlegel'e göre Hint-Avrupa dillerinin gramerlerindeki benzerlik, karşılaştırma yöntemiyle açıklanabilecek bir türden değildir; bu benzerlik tesadüften ibaret olamaz, aksine bu yakınlık öze dokunur ve ortak bir kökene işaret etmektedir.⁴¹

Dilbilim tarihinde "dillerin akrabalığı" fikri eski ölü dillerin incelenmesiyle ortaya çıkmıştır. Dünya dilleri arasında akraba diller kavramı ilk kez 18. yüzyılda, 1786 yılında İngiliz araştırmacı, Hint dilleri uzmanı, dünya dilbilim tarihinde karşılaştırmalı dilbilimin kurucusu olan Sir William Jones (1746-1794) tarafından ortaya atılmıştır. O sırada Hindistan'da çalışmakta olan Sir William Jones, Sanskritçe üzerinde çalışmış ve bu dilin hem kelime kökleri hem de gramer biçimleri bakımından Yunan ve Latin dillerine çok benzediği sonucuna varmıştır. Aynı zamanda Sanskritçenin Keltçe, Gotça ve Farsça ile aynı dil ailesine ait olduğunu tespit etmiştir.⁴²

Ardından 19. yüzyılın ilk yarısında, ünlü Alman dilbilimci ve Hint-Avrupa dil ailesine bağlı Sanskritçe üzerine çalışan Franz Bopp'un (1791-1867) ünlü karşılaştırmalı dilbilgisi kitabı yayımlanmıştır. Franz Bopp'un 1833 yılında yazdığı *Comparative Grammar of Sanskrit, Zend, Greek, Latin, Lithuanian, Old Slavic, Gothic, and German* (Sanskritçe, Zendce, Ermenice, Yunanca, Latince, Litvanca, Eski Slavca, Gotik ve Almancanın Karşılaştırmalı Dilbilgisi) adlı kitapta, bahsedilen

⁴¹ University of Texas at Austin/Linguistic Research Center
<https://lrc.la.utexas.edu/books/reader/2-von-schlegel>

⁴² Lord Teignmouth, *The Works of Sir William Jones*, London, 2013, s. 91.

dillerin akrabalıkları, her düzeyde kanıtlanmıştır. Daha sonra Franz Bopp, Hint-Avrupa dillerinin Malayo-Polinezya (Avustroneziya dilleri) ve Kafkas dilleriyle akrabalığını daha ileri karşılaştırmalarla kanıtlama girişiminde de bulunmuştur.⁴³

Franz Bopp'un *Über das Conjugationssystem der Sanskritprache* (Sanskritçe Çekim Sistemi)⁴⁴ adlı çalışmasının temeli de Hint-Avrupa dillerinin fiil çekim sistemlerinin tanımlanmasına dayanmaktadır. Bopp yalnızca Hint-Avrupa dillerinde şahıs çekim kalıplarının nasıl yeniden yapılandırılabilirliği sorusunu değil, aynı zamanda Hint-Avrupa dillerindeki şahıs ekinin kökeni sorusunu da gündeme getiren ilk kişidir.⁴⁵

Bu dönemde Alman dilbilimci, filolog, hukukçu ve halk bilimci Jacob Grimm'in (1785-1863) araştırmaları da karşılaştırmalı-tarihsel dilbilimin gelişmesine yol açmıştır.⁴⁶

Hint-Avrupa dillerinin karşılaştırmalı morfoloji çalışmaları günümüzde oldukça büyük bir derinliğe ulaşmıştır. Ailenin birinci ve ikinci dilleri kapsamlı ve tutarlı bir şekilde incelenmiş ve hem eski hem de yeni Hint-Avrupa dilleri ve lehçelerinin neredeyse her biri ayrıntılı olarak analiz edilmiştir. Bununla birlikte, bu araştırma sonuçları, Hint-Avrupa dillerinin bireysel unsurlarının kökeni ve gelişimi hakkında birçok yeni soruyu gündeme getirmiştir. Özellikle Hint-Avrupa şahıs gösterge sisteminin kökenleri üzerine, yani şahıs zamirleri ve fiildeki şahıs çekimi, bunların orijinal anlamları ve kaynak dilden tarihsel olarak kanıtlanmış dillere doğru gelişim yolları üzerine hâlâ bir tartışma vardır.⁴⁷

Önceki dönemlerde Batı Avrupa'da yazılan çeşitli evrensel gramerler tipolojik karşılaştırmalar temelinde oluşturulmuştur. Bu tipolojik karşılaştırmalar, farklı diller arasında çeşitli ve farklılaşmış özelliklerin keşfedilmesine de yol açmıştır. 19. yüzyılda proto-dil fikri, özellikle Alman dilbilimci ve karşılaştırmalı dil araştırmalarında

⁴³ Franz Bopp, *Studies of several European language groups, papers on the mistaken relation of the Malayo-Polynesian and Indo-European languages*, Berlin, 1840.

⁴⁴ Aksana Voloshina, "Fredrich Schlegel i Franz Bopp (fleksiya i agglyutinatsiya kak dve tendentsii razvitiya indoyevropeyskogo slova)", *Yazıkoznaniye i Literaturovedeniya*, 2004, s. 36.

⁴⁵ Franz Bopp, *Vergleichende Grammatik des Sanskrits, Zend, Armenischen, Griechischen, Lateinischen, Litauischen, Altslavischen, Gotischen und Deutsschen*, Berlin, 1852.

⁴⁶ Jacob Grimm, *Deutsches Wörterbuch*, Berlin 1999.

⁴⁷ Franz Bopp, *Vergleichende Grammatik des Sanskrits, Zend, Armenischen, Griechischen, Lateinischen, Litauischen, Altslavischen, Gotischen und Deutsschen*, Berlin 1852.

“Stammbaum Teorisi”nin⁴⁸ (Soyağacı kuramı) kurucusu ve Proto Hint-Avrupa dilini yeniden yapılandırmış olan August Schleicher’in (1821-1868) araştırmalarıyla Batı Avrupa dilbiliminde daha da önem kazanmıştır. Böylece 19. yüzyılda karşılaştırmalı-tarihsel dilbilimin gelişmesi ve eski ölü dillerin deşifre edilmesi, Proto diller arasında karşılaştırma yapmak için gerekli koşulları yaratmıştır. Proto dillerin artan karşılaştırılabilirliği, dünya dillerinin ortak bir köke ait olduğu fikrinin kanıtlanması için gerekli koşulları sağlamıştır. Daha sonra, farklı dönemlerde, farklı dil aileleri arasında akrabalık fikirleri ortaya atılmaya başlanmıştır.

19. yüzyılda birçok eski dilin deşifre edilmesi, yani ilk kez okunması, dilbilimde devrim yaratmıştır. Bu dönemde eski Mısır hiyeroglifleri ve Orhun-Yenisey yazıtları okunmuştur. O dönemde eski Türk yazıtlarını okuyan Danimarkalı bilim insanı V. Thomsen, İtalya’da var olmuş ve ölü bir dil hâline gelmiş olan, bazı kelimelerinde İtalyan dilinin izlerini taşıyan, yazıları çoğunlukla dinî metinler olarak korunmuş olan Etrüsk dilini de incelemiş ve bu dilin Kafkas dilleriyle akraba olduğunu savunmuştur. Thomsen bu noktayı, 1899 yılında Danimarka Bilimler Akademisi Bülteninde Fransızca olarak yayımladığı *Remarques Sur la Parente de la Lanque Etrusque* (Etrüsk Dilinin İlişkisi Üzerine Açıklamalar) adlı makalesinde tartışmıştır. Ancak Azerbaycan dilbiliminde F. Celilov ve C. Karaşarlı’nın, Türk dilbiliminde ise A. Aydan ve S. Diker’in yaptıkları araştırmalarla Etrüsk dilinin Türk kökenli olduğu kanıtlanmıştır. 19. yüzyılda Batı Asya’da en eski diller olan Sümerce ve Akadcaya ait yazılar okunmuş ve beş bin yıllık Sümer dilinin Türk dilleri de dâhil olmak üzere çeşitli dillerle bağlantılı olduğu fikri ortaya çıkmıştır. O dönemde eski ölü dillerin incelenmesi, bu dillerin yaşayan dillerle genetik ilişkisi sorusu dilbilimde yer almıştır.⁴⁹

Daha 18. yüzyılda, İsveçli subay von Strahlenberg tarafından ortaya atılan Ural-Altay teorisi, bu dillerin akrabalığı sorusunu gündeme getirmiştir. Bu teori daha sonra M. Castrén, M. Müller, M. Räsänen, B. Collinder ve W. Schott tarafından geliştirilmiştir. Böylece 18. ve 19. yüzyıllarda, farklı dil ailelerinin birbirleriyle ilişkisi olduğu fikrinin temelleri atılmıştır. 20. yüzyılın başlarında Kartvel dillerinin Hint-

⁴⁸ Bu teoriye göre diller, biyolojik türlerin evrimine benzer bir şekilde, köken olarak tek bir dilden ortaya çıkmıştır. Diller arasındaki bağ ve ilişkiler, biyolojik türlerin çeşitliliği gibidir.

⁴⁹ Nurlana İmanova Nizami kızı, “History of Development of the Nostratic Theory”, *Path of Science*, C. 7, S. 6, Baku, 2021 s. 4001-4006.

Avrupa dillerine, Hintçenin Ural dillerine ve Hint-Avrupa dillerinin de Ural dillerine bağlı olduğu öne sürülmüştür. Bu kavramlar temelinde, farklı dil aileleri arasındaki akrabalık kavramı, yani Nostratik diller fikri, 20. yüzyılın başlarında dünya dilbiliminde gündeme oturmuştur.

Biyoloji ve antropoloji alanındaki son araştırmalar da dünya dilbiliminde Nostratik teorinin gelişmesine yol açmıştır. Dünya çapında yapılan pek çok genetik araştırmanın sonuçları, farklı halkların genetik kodlarında büyük benzerlikler olduğunu göstermiştir. Son dönemlerde Nostratik dilbilim en çok Amerikan dilbiliminde gelişme göstermiştir. Şimdiye kadar dünya dilbiliminde A. Trombeti, A. Bomhard, V. İlliç-Svitıç, J. Kernes, A. Melnichuk, J. Greenberg, V. Blazek, V. Shevoroshkin, V. Dibo, S. Starostin, A. Dolgopolskiy, M. Ruchlen ve diğerleri bu alanda çeşitli monografiler yazmış ve derleme sözlükler hazırlamışlardır.

20. yüzyılın başından bu yana, dünya dillerinin tek bir kökten oluştuğu sorusu dilbilimde tehlikeli bir konu olmuştur. Rus dilbilimci V. İlliç Svitiç (1934-1966), üç ciltlik *Opıt Sravneniya Nostratiçeskih Yazıkov* (Karşılaştırmalı Nostratik Dilleri Derleme Sözlüğü) adlı eserinde 607 kelime kökünün farklı yapıdaki dillerde aynı kökene sahip olduğunu kanıtlamıştır. A. Dolgopolskiy de aynı şekilde *Nostratic Dictionary* (Nostratik Sözlük) adlı eserinde 3000 kelime kökünün aynı kökene sahip olduğunu göstermiştir.⁵⁰

Profesör Kazimov büyük bir dilin 35 ila 40 bin yıl içinde tamamen geliştiğini, karmaşıklığa doğru büyük bir gelişim yolu kat ettiğini ve sonraki bin yılda artan göçlerle parçalanmaya başladığını, yavaş yavaş biçim ve yapı bakımından farklılık gösteren gelecekteki dil ailelerine öncülük eden proto-dillerin ortaya çıktığını savunmuştur. Yani buna göre MÖ 12 bin yılları civarında yeryüzünde ortaya çıkan büyük dil, büyük evresinin, büyük dilin parçalanma sürecinin ve modern dil ailelerinin başlangıçları hâline gelen çeşitli lehçelerin, proto-dillerin ortaya çıkışının son evresinde bulunmaktadır.⁵¹

Nostratik dilbilim üzerine *Homogeneous Words in World Languages* (Dünya Dillerinde Homojen Kelimeler) başlıklı temel bir monografi yazan Azerbaycanlı filoloji doktoru, dilbilimci Bala Balacaoglu Meherremli, 300 dildeki kelimelerin

⁵⁰ Aron Dolgopolskiy, *Nostratic Dictionary*, University of Cambridge Press, Cambridge 2008.

⁵¹ Qazanfar Kazimov, "History of the Azerbaijani language. From the most ancient times to XIII century", TEAS Press, Bakü, 2017.

köklerini karşılaştırmıştır. Meherremli bir zamanlar tartışmalı olan Nostratik teorisinin ve dünya dil akrabalığı kavramının dilbiliminde uzun süre yasaklandığını belirtmektedir. Genetik araştırmalar sonucunda dünyadaki tüm milletlerin aynı kökten geldiği, ancak 20. asrın 80’li yıllarında Amerika Birleşik Devletlerinde bilimsel olarak kanıtlanmıştır. Bu keşiften sonra Nostratik kavramı dünya dilbiliminde daha da hızlı yayılmıştır. Dolayısıyla Nostratik teorisinin geçerliliği sadece dilbilimsel gerçeklerle değil, aynı zamanda genetikle de desteklenmiştir.⁵²

Dilbilimsel yeniden yapılandırmanın tipolojik bir yorumu, birbirine yaklaştırma sürecinde dilsel birlikler oluşturan akraba ve akraba olmayan diller arasındaki yakınlığı ortaya çıkarmak için yaşayan diller ve eski dillerde korunmuş metinler incelenmelidir. Karşılaştırmalı-tarihsel dilbilimin Rus dilbilimci Philipp Fortunatov (1848-1914) geleneğinde ortaya konan bu ilkesi, V. İlliç-Svitç tarafından *Opit Sravneniya Nostratiçeskih Yazıkov* (Nostratik Dillerin Karşılaştırmalı Sözlüğü) adlı eserde devam ettirilmiştir.⁵³

Nostratik kavramı, dilbilim geliştikçe ve farklı sistemik dillerdeki kelime köklerinin karşılaştırmalı kapasitesi arttıkça kendini haklı çıkarmaktadır. Şu ana kadar dünyada “Moskova Okulu” ve “Amerikan Okulu” olmak üzere iki Nostratik dilbilim okulu faaliyet göstermiştir. Moskova Okulunun en önemli temsilcileri V. İlliç-Svitç, S. Starostin (1902-1996) ve A. Dolgopolsky (1930-2012), Amerikan Okulunun en önemli temsilcisi ise A. Bomhard’dır (1943-...).

Meherremli’ye göre modern dünya dillerindeki sözcüklerin ortak kökleri binlerce yıl boyunca morfolojik değişikliklere ve *kök+sonek* kaynaşmasına uğramış olsalar da etimolojik araştırmalar onların ortak kökenlerini kanıtlayabilmektedir. Şüphesiz ki bugünkü durumlarıyla dünya dillerinin birbirleriyle genetik bağları olduğunu kanıtlamak çok zordur. Ancak son zamanlarda, farklı dillere ait etimolojik sözlüklerin yoğun olarak yayınlanması ve elektronik kaynakların sayısındaki artış, farklı dil yapılarındaki sözcüklerin eski köklerinin kapsamlı bir karşılaştırmasını yapmayı mümkün kılmıştır. Farklı dillerin etimolojik sözlüklerindeki dilbilimsel olgular karşılaştırıldığında hem fonolojide hem de kök sözcüklerin semantiğinde şaşırtıcı benzerlikleri görmek mümkündür.

⁵² Bala Balacaoglu Meherremli, *Homogeneous Words in World Languages*, Khazar Üniversitesi, Bakü 2016.

⁵³ Vladislav İlliç-Svitç, *Opit Sravneniya Nostratiçeskih Yazıkov*, Moskova 1971.

Meherremli, monografisinin giriş bölümünde *Homogeneous Words in World Languages* (Dünya Dillerinde Homojen Kelimeler)⁵⁴ adlı çalışmasında Nostratik teorisinin ana yönlerini açıklamış ve dilbilimcilerin bu alandaki çalışmalarını analiz etmiştir. Çalışmanın ilk bölümünde dünya dillerindeki tekil isim örnekleri, ikinci bölümünde dünya dillerindeki tekil kökenli fiiller, üçüncü bölümünde ise 300 dilin benzerliği bilgisine dayanarak dünya dillerindeki benzer zamirlerin yanı sıra derinlemesine bir etimolojik analiz yapılmış ve birçok Nostratik kökün en eski sözcük nüvelerinin belirlenmesi gerçekleştirilmiştir.

Dünya dillerinin aynı kökten türediği fikri, Nostratik dil teorisinin özünü oluşturmaktadır. Bu teori “büyük dil” kavramıyla ilişkilidir. Bu, bir zamanlar dünya üzerinde tek bir büyük dil olduğu, ancak daha sonra tarihsel gelişimin bir sonucu olarak bu büyük dilin proto-dillere bölündüğü anlamına gelmektedir.

1.1.3. Avrasyatik Dil Teorisi ve Nostratik Dil Teorisi İlişkisi

Greenberg’in ilgilendiği bir diğer teori de Avrasyatik dil teorisinden daha eski olan Nostratik dil teorisidir. Greenberg, Nostratik diller içerisinde sınıflandırılan Hint-Avrupa dillerinin Hami-Sami, Kartvel, Dravit dilleriyle değil Japon, Aynu, Gilyak, Çukçi-Kamçatka ve Eskimo-Aleut dilleriyle köken akrabalığı ilişkisinde olduğunu öne sürmüştür. Ural-Yukagir, Türk, Moğol ve Mançu-Tunguz dilleri ise iki büyük dil ailesi olan Avrasyatik ve Nostratik dil ailelerinin her ikisinin içinde sınıflandırılmaları ve konumlarının kanıtlanmış olmasından dolayı, bu diller tartışma konusu olmamışlardır.⁵⁵ İlliç Svitç, Nostratik dilleri sınıflandırma çalışmasında, Sibirya dillerinin proto dil örneği henüz yapılandırılmadığı için, bu dilleri Nostratik dil ailesine dâhil etmemiştir. Ancak daha sonraki dönemlerde Starostin gibi dilbilimciler Sibirya dillerinin Nostratik diller içinde değerlendirilmesini sakıncalı görmemişlerdir. Birçok Nostratikçi, Avrasyatik dillerin diğer Nostratik dillerin yanında, bir alt grup olarak sınıflandırılmasını uygun görmüştür.⁵⁶ Dünya Dillerinin Etimolojik Veritabanı (The Languages of the World Etymological Database) da Avrasyatik dilleri Nostratik dil

⁵⁴ Bala Balacaoglu Meherremli, *Homogeneous Words in World Languages*, Khazar Üniversitesi, Bakü 2016.

⁵⁵ Ekrem Arıkoğlu, “Greenberg’in Avrasyatik Dil Teorisi ve Türkçe”, *Dil Araştırmaları Dergisi*, C. 1, S. 1, Ankara, 2007, ss. 109-114, s. 110.

⁵⁶ Joseph Greenberg, *Genetic Linguistics: Essays on Theory and Method*, Oxford 2005, s. 331.

ailesinin bir alt kolu olarak kabul etmiştir.⁵⁷ Harold Fleming de benzer şekilde Avrasyatik dilleri, Nostratik dil teorisinin önceki adlandırması olan varsayımsal Boreal dil ailesine ait bir alt dil grubu olarak değerlendirmiştir.⁵⁸

⁵⁷ Mark Pagel, Quentin Atkinson, Andreea Calude, Andrew Meade, “Ultraconserved words point to deep language ancestry across Eurasia”, *Proceedings of the National Academy of Sciences*, Reading, 2013.

⁵⁸ Harold Fleming, *Afrasian and Its Closest Relatives: the Borean Hypothesis*, Boston 2002.

İKİNCİ BÖLÜM

NOSTRATİK DİLLER

2.1. Nostratik Diller

2.1.1. Altay Dilleri

İlk kez 18. yüzyılda öne sürülmüş olan “Altay dilleri” kavramı Avrasya’da yaygın olarak konuşulan Türk, Moğol, Mançu-Tunguz ve kimi dilbilimcilere göre Japon ve Kore dillerinin ortak bir kök dile sahip olduklarını savunan varsayımsal bir dil birliğidir.

Türk dilinin bilinen en eski edebî yazısı Orhun Yazıtlarıdır. Bu yazıtlar MS 720-735 arasına tarihlendirilmektedir. 19. yüzyılda keşfedilen yazıtlar, dilbilimcilerin çok ilgisini çekmiş, özellikle Alman asıllı Rus dilbilimci Wilhelm Radloff (1837-1918) ile Danimarkalı dilbilimci Wilhelm Thomsen (1842-1927) yazıtların okunması konusunda yoğun bir çalışma içine girmişlerdir. “Radloff yazıtları Thomsen’den önce okumayı başarmış olmasına rağmen yazıtlar, onunla bilimsel bir rekabete giren Thomsen tarafından 1893 yılında deşifre edilmiştir.”⁵⁹

Moğolca en eski kayıt olan Bugut yazıtı MS 584 yılına kadar uzanmaktadır. 1975 yılında keşfedilen ve Moğolcanın erken bir formu olduğu analiz edilen Hüis Tolgoi Yazıtı ise MS 604-620 yıllarına tarihlenmektedir. Moğolcaya ait bir diğer metin Kitan alfabesiyle yazılmış ve MS 986 yılına tarihlenen Yelü Yanning Anıtı’dır. Yazılı kayıtlara sahip olan en eski Moğol dili Orta Moğolca olarak bilinir. Orta Moğolcaya ait olan ve MS 1224 veya 1225 tarihli bir yazıt olan Yesunke Taşı, 1228 yılında yazılan “Moğolların Gizli Tarihi” tarafından tasdik edilmiştir.⁶⁰

Bilim camiasında kanıtlanan ve kabul edilen Proto Tunguz dili, Mançuların atalarının dili olan Jurchen’dir. Bunun için 1119 yılında bir yazı sistemi tasarlanmıştır ve bu sistemi kullanan bir yazıt 1185 tarihli dir.⁶¹

Japonca ilk olarak MS 5. yüzyıldan kalma Klasik Çince’de birkaç kısa yazıtta yer alan isimler biçiminde tasdik edilmiştir. Bununla birlikte, Japoncadaki ilk önemli metin, MS 712’den kalma Kojiki olarak bilinir. Bunu 720 yılında tamamlanan Nihon

⁵⁹ Muharrem Ergin, Orhun Âbideleri, *Hisar Kültür Gönüllüleri*, İstanbul 2003, s. 10.

⁶⁰ Tuncer Gülensoy, “Moğolların Gizli Tarihi ve Altan Topçı’nın Türk Dili ve Kültür Açısından Değerlendirilmesi”, *Türk Dili Araştırmaları Yıllığı-Belleten*, C. 32, S. 1986, Ankara, 1986, s. 25-30.

⁶¹ Gökçe Coşkun, “Altay Dilleri Teorisi Üzerine”, academia.edu, İstanbul, 2020, s. 4.

Shoki ve ardından MÖ 771-785 yıllarına tarihlenen Man'yōshū takip eder; ancak Man'yōshū yaklaşık 400 yıl öncesine ait materyalleri içerir.⁶²

Erken Kore dili çalışmaları için en önemli metin, bazıları Üç Krallık dönemine (MÖ 57-MS 668) kadar uzanan 25 şiirden oluşan bir koleksiyon olan Hyangga'dır. Hyangga MS 9. yüzyıla kadar uzanan bir imla ile yazılmıştır. Korece 15. yüzyılın ortalarından itibaren fonetik olarak kesin bir Hangul⁶³ yazı sistemiyle tasdik edilmektedir.⁶⁴

Altay dil birliğinin iki büyük üyesi olan Türkçe ve Moğolca arasındaki sondan eklemelilik, cümlede “özne, nesne, yüklem” sıralaması ve diğer dillerde olduğu gibi dilbilgisel cinsiyetin bulunmaması gibi tipolojik benzerliklerin aynı atadan gelmelerinden değil yoğun ödünçlemeler ve uzun temaslar sonucu olduğu birçok dilbilimci tarafından iddia edilmektedir.⁶⁵

Orijinal Altay dilleri hipotezi yalnızca Türk, Moğol ve Mançu-Tunguz gruplarını birleştirmiştir. Daha sonra Kore ve Japon dillerini, eski deyimle bir “Makro-Altay” ailesine dâhil etme önerileri hep tartışma konusu olmuştur. Orijinal öneri bazen eski adıyla “Makro-Altay” olarak adlandırılmaktadır. Altay dil birliği taraftarlarının büyük bir bölümü Korecenin gruba dâhil edilmesini desteklemeye devam etmektedir. Fakat çok azı Japoncanın gruba dâhil edilmesini desteklemektedir. Bazı öneriler Aynu dillerinin⁶⁶ dâhil edilmesinden yana olsa da bu görüş Altay dilbilimcileri tarafından kabul edilmemiştir. “Makro” dil ailesi için ortak bir atadan gelme Proto Altay dili, Sergey Starostin'in (1953-2005) öncülüğünde tereddütlü bir şekilde yeniden yapılandırılmıştır. Mikro-Altayistik, yaklaşık 66 yaşayan dili içerir. Starostin Makro-Altay dillerini, Korece, Jeju, Japonca ve Ryukyuan dillerini de ekleyerek, toplamda yaklaşık 74'e kadar çıkarmaktadır. Dil sayısı, neyin dil olarak ve neyin lehçe olarak kabul edildiğine göre değişmektedir.⁶⁷ Sadece Türk dilinin lehçe ve ağız özelliğine sahip türlerinin kırka yakın sayıda olduğu düşünüldüğünde bu sayılar çok da abartı görünmemektedir.

⁶² Talat Tekin, *Japonca ve Altay Dilleri*, Doruk Yay., Ankara, 1993, s. 12.

⁶³ Hangul: Hyangga yazı sisteminin bir varyantıdır.

⁶⁴ Pınar Altundağ, “Korecedeki Çince Kökenli Kelimelerin Yeri ve Korece Öğretimindeki Önemi”, *Dil Dergisi*, S. 156, Ankara, 2012, s. 48-60.

⁶⁵ Lyle Campbell, Mauricio Mixco, *A Glossary of Historical Linguistics*, Press of Utah University, Utah 2007, s. 7.

⁶⁶ Aynu dilleri: Japonya'nın kuzeyindeki Hokkaido adasında yaşayan halktır.

⁶⁷ Sergey Starostin, *Altayskaya problema i proishojdeniye yaponskogo yazıka*, Moskova 1989.

Türk, Moğol ve Mançu-Tunguz dillerinin birbiriyle ilişkili olduğu düşüncesi ilk olarak İsveçli subay Philip Johan von Strahlenberg tarafından iddia edilmiştir. Strahlenberg, Rus ve İsveçliler arasındaki Büyük Kuzey Savaşında (Poltova Savaşı), Ruslara esir düşmüş ve Sibiry'a sürgüne gönderilmiştir. Strahlenberg'in sürgün sırasında yaptığı gözlemler onu "Altay dil ailesi" fikrine sevk etmiştir. Strahlenberg'in tasnifi Altay dili olarak vasıflandırılan dillerin birçoğu için ilk sınıflama girişimi olmuştur.⁶⁸ Strahlenberg ülkesine döndükten sonra 1730 yılında aldığı notlardan oluşturduğu meşhur eserini bastırmıştır.⁶⁹

"Altay dili" veya "Altayistik" teriminin bir dil ailesine uygulanması 1844'te Fin dilbilimci Matthias Castrén tarafından gerçekleştirilmiştir. Bir öncü olarak Castrén, dönemindeki Ural dilleri çalışmalarına en fazla katkı sağlayan dilbilimcilerdendir. İlk etapta Castrén tarafından ortaya konulduğu gibi, yalnızca Türk, Moğol ve Mançu-Tunguz dilleri değil Fin-Ugor ve Samoyed dilleri de Altay dilleri içerisinde değerlendirilmiştir.⁷⁰ Başlangıçta "Altay dil ailesi" olarak adlandırılan bu yapı Castrén'in ölümünden sonra Ural-Altay dil ailesi olarak adlandırılmaya başlanmıştır. Ural-Altay terminolojisinde tıpkı Türk, Moğol ve Mançu-Tunguz dillerinin "Altay dilleri" olarak sınıflandırılması gibi, Fin-Ugor ve Samoyed dilleri de Ural kolu olarak nitelendirilmiştir. Korece kimi zaman Altay dillerinden biri olarak kabul edilmekle birlikte Japonca da bazı araştırmacılar tarafından bu dil birliğine dâhil edilmiştir.⁷¹

19. yüzyılın büyük bir bölümünde ve 20. yüzyılın ilk yarısında bilimsel çevrelerde Ural-Altay dil ailesi teorisi yaygın bir şekilde kabul görmüştür. Bu görüş Altay dili olduğu varsayılan dillerdeki ünlü uyumu ve sözcük çekim ve yapımının eklemeli olmasına dayandırılmıştır. Dilbilimciler tarafından birçok yönden eleştirilerek doğrulanmasının mümkün olmadığı kanısı oluşmasına rağmen Ural-Altay dil birliği varsayımı günümüzde birçok saygın ansiklopedi, dil atlası, ders kitabı ve çeşitli kaynaklarda varlığını devam ettirmektedir. Sergey Starostin, 2003 yılında yayımladığı *An Etymological Dictionary of Altaic Languages* (Altay Dillerinin Etmolojik Sözlüğü) adlı çalışmasında Ural-Altay dil ailesi fikrinin artık hiçbir

⁶⁸ Nikolaus Poppe, *Introduction to Altaic Linguistic*, Virginia 1965, s. 125.

⁶⁹ Philip Johan von Strahlenberg, *Das Nord-und Ostliche Theil von Europa und Asia*, Stockholm 1730.

⁷⁰ Nikolaus Poppe, *Introduction to Altaic Linguistic*, Virginia 1965, s. 126.

⁷¹ Sergey Starostin, *Altayskaya problema i proishojdeniye yaponskogo yazıka*, Moskova 1989.

geçerliliğinin kalmadığını savunmuştur.⁷² Starostin'in kitabı 2005 yılında Stefan Georg ve Alexander Vovin tarafından eleştirilmiştir.⁷³ Bugün Altay dilleri arasında bile genetik akrabalık ispatlanmış değildir. Ural-Altay dil ailesi teorisi ise tamamen geçerliliğini yitirmiştir.

1857 yılında Avusturyalı dilbilimci Anton Boller (1811-1869), Japoncanın da Ural-Altay dil birliğinin mensubu olarak sayılması gerektiği fikrini öne sürmüştür.⁷⁴ 1920'de ise G. J. Ramstedt ve E. D. Polivanov, Korecenin de Altay dil birliğine mensup bir dil olduğunu savunmuşlardır. Ramstedt, 1966 yılında yayımladığı *Einführung in die altaische Sprachwissenschaft* (Altay Dilbilimine Giriş) adlı çalışmasının 3. cildinde de Ural-Altay dil teorisinin varsayımsal olduğunu öne sürerek reddetmiş ve Koreceyi Altay dil ailesine mensup bir dil olarak sınıflandırmıştır. Ramstedt, üç ciltten oluşan bu çalışmasında Altay dilleri olarak sınıflandırdığı dilleri birbiriyle karşılaştırarak bu diller arasındaki ses denkliklerini ortaya koymuş ve böylece Ramstedt karşılaştırmalı Altayistik için önemli şahsiyetlerden biri hâline gelmiştir.⁷⁵ 1960 yılında Nicholas Poppe, Ramstedt'in ses bilimi üzerine yazdığı bu cildi önemli ölçüde gözden geçirerek tekrar yayımlamıştır.⁷⁶ Bu kitap daha sonraki dönemlerde yapılan Altayistik çalışmaları için standart bir eser hâline gelmiştir. Poppe, Türk, Moğol, Tunguz dilleri ile Kore dilleri arasındaki bağlantının net çizgilerle ayrılamayacağını düşünmüştür. Poppe'nin bu görüşü, üç olasılık içermektedir. İlk olasılığa göre "Korece diğer Altay dilleri ile kalıtsal bir ilişkiye sahip değildir"; ikinci olasılığa göre "Korece bu dillerle, diğer dillerin birbiriyle ilişkisi nispetinde bağlantılıdır"; üçüncü olasılığa göre de "Korece diğer Altay dillerinden, bu dillerdeki temel karakteristik özellikler belirginleşmeden kopmuştur."⁷⁷

1991 yılında ve tekrar 1996'da Andrew Miller, Altay dilleri hipotezini savunmuş ve Clauson ile Doerfer'in eleştirilerinin yalnızca sözcüksel karşılıklara uygulandığını, oysa teorisinin en itici kanıtının sözel morfolojideki benzerlikler

⁷² Sergey Starostin, Anna Dybo, Oleg Mudrak, *An Etymological Dictionary of Altaic Languages*, Moskova 2003.

⁷³ Stefan Georg, Alexander Vovin, "Review of Indo-European and Its Closest Relatives: The Eurasiatic language family", *Diachronica*, C. 2, S. 1, Bonn, 2005, s. 18.

⁷⁴ Andrew Miller, *A Third Pillar of the Altaic Hypothesis*, Honolulu 1986, s. 34.

⁷⁵ Gustav John Ramstedt, *Einführung in die altaische Sprachwissenschaft*, Helsinki 1966.

⁷⁶ Andrew Miller, *Genetic Connections Among the Altaic Languages*, California 1991, s. 298.

⁷⁷ Nikolaus Poppe, *Introduction to Altaic Linguistic*, Virginia 1965, s. 148.

olduğunu iddia etmiştir.⁷⁸ 2003 yılında Claus Schönig, Clauson, Doerfer ve Shcherbak'ın daha önceki eleştirilerinin yanında yer alarak Altay dilleri hipotezinin o zamana kadarki tarihine eleştirel bir genel bakış yayınlamıştır.⁷⁹

Altay dillerinin genetik akrabalığı bugüne kadar ispatlanamamış olup teori üzerindeki araştırma ve tartışmalar devam etmektedir.

Hâl Ekleri:

Yalın Hâl: PAlt. Ø: PMan.-Tung. Ø, PJap. Ø, PKor. Ø, PMoğ. Ø, PTürk Ø.

Belirtme Hâli: 1. PAlt. *ba: PMan.-Tung. *ba / *be, PJap. Wo; 2. PAlt. *ga: OMan.-Tung *ga, OJap. *ga, OKor.-yr,-yg, PMoğ. *-γ, PTürk -(I)g.

İlgi Hâli: PAlt. *-ñV: PMan.-Tung. *ñi, PJap. no, OKor. -ñ, PMoğ. *-n, PTürk. *-(I)η.

Bulunma Hâli: PAlt. *du/*da: PMan.-Tung. *-du, -da, PJap. -tu, PMoğ. -da/-du-r, PTürk -tA/-dA.

Vasıta Hâli: PAlt. *-nV: PJap. ni, PTürk -(I)n.

Yönelme Hâli: PAlt. *-k'V: PMan.-Tung. *-k, PTürk -kA.

Eşitlik Hâli: PAlt. *-č'a: PJap. -to; PMoğ. -ča, ča(γa), PTürk -čA.

Yön Gösterme Hâli: PAlt. *-gV: PMan.-Tung. *-g, PMoğ. *-(γ)a, ETürk -gA, -gArU, OKor. -'ai.

Sayılar:

PAlt. *biuri 'bir': PTürk *bir, PJap. *pitā, PMoğ. *büri 'tüm, her', PKor. *pīr 'önce, ilk'.

PAlt. *tiubru, *p'ioke 'iki': EBulg. tvir-em 'ikinci, sonraki, ÇuvT. te^wbər, te^wbərew 'diğer, sonraki', PMoğ. *žiwr-in, *žuir-in, *hekire 'iki; PMan.-Tung. *žube- 'iki'; PKor. *tu'urh, *pəki 'iki', PTürk *ək(k)i 'iki', PJap. *pəka 'diğer, öbür'.

PAlt. *ñiu(č) 'üç': PMoğ. *gu-r-ban 'üç', *gu-čīn 'otuz', PTürk *üč, *o-tuř, 'otuz', PJap. *mi- 'üç'.

PAlt. *tōj(r)V: PMan.-Tung. *du-ki 'dört', PJap. *dā- 'dört', PTürk. *tōr-t 'dört', PMoğ. *dö-r-ben 'dört', *dö-čīn 'kırk'.

⁷⁸ Andrew Miller, Languages and History: Japanese, Korean and Altaic, Oslo 1996.

⁷⁹ Nevin Mazman, "Alman Türkolog: Prof. Dr. Claus Schönig", Çukurova Üniversitesi Türkoloji Araştırmalar Dergisi, C. 4, S. 2, Adana 2019, s. 538-551.

PAlt. **t'ab-* 'beş': PMan.-Tung. **tu-ńga* 'beş', PMoğ. **tab-un* 'beş', **tab-in* 'elli', PKor. **tā-* 'beş', PJap. **itu-* 'beş', PTürk. **bējl-ek* 'beş' (oluşma şekli belli değildir)

PAlt. **ńur-* 'altı': PMan.-Tung. **ńu-ńu-* 'altı', PJap. **mu-* 'altı', PMoğ. **žir-gu-* 'altı', **žir-an* 'altı', OKor. *jə-(sis)* 'altı'. PTürk **alti* – (oluşma şekli belli değildir).

PAlt. **nadi-* 'yedi': PMan.-Tung. **nada-n* 'yedi', PJap. **nana-* 'yedi', PTürk. **yet-ti* 'yedi', PKor. **nir-(kúp)* 'yedi'.

PAlt. **žab-* 'sekiz': PMan.-Tung. **žap-kun* 'sekiz', PJap. **da-* 'sekiz' PTürk **sekir* 'sekiz'.

PAlt. **k'egVnV* 'dokuz': PMan.-Tung. **xegün* 'dokuz', PJap. **kəkənə-* 'dokuz', PTürk. **tokur* 'dokuz'.

PAlt. **čio-be* 'on, yüz': PMan.-Tung. **žuba-n* 'on', PJap. **təwə-* 'on', PMoğ. **žayu-n* 'yüz', PTürk **ō-n* 'on', PMoğ. **ha-r-ban* 'on', PJap. **-pə (-pua)* 'yüzlerce'.

PAlt. 1. varyant: **žiōró* 'yüz': PKor. **yər(h)* 'on', PTürk **yūr* 'yüz', PMan. *žiri*, *žirun* 'çok fazla', PJap. **dərə-* 'on bin'.

PAlt. 2. varyant: **mińha* 'bin': PMoğ. **mingan* 'bin', PTürk **biń* 'bin', PMan.-Tung. **ńamā* 'yüzlerce', PJap. **muàmua* 'yüz', OKor. *ma`n'ān* 'çok fazla', PJap. **ti* 'bin', PKor. **čimin* 'bin', ETürk **tümen* 'on bin'.

İnsan Vücudunun Bölümleri:

PAlt. **k'il-* 'kalın saç': PMan.-Tung. **xil-ńa* 'saç', PMoğ. **kil-ga-sun* 'kıl, saç', PTürk **kilk* 'saç, kıl', PKor. **kār(h)-* 'saç, at kılı', PJap. **kai* 'saç'.

PAlt. **gede-* 'başın arkası': PMan.-Tung. **gedemuk* 'baş arkası', PMoğ. **gežige* 'başın arkası', PTürk **geğin* 'arka taraf', PJap. **kítà* 'kuzey yönü'.

PAlt. **t'ōlu* 'baş, taç': PTürk **tuluy* 'saç', PMoğ. **tolugai* 'baş', PMan.-Tung. **tōlpońu* 'taç'.

PAlt. **k'ūjlu* 'kulak, duymak': PMan.-Tung. **xul-* 'duyulmak', **xul-pun* > **xujpun* 'kulak küpesi', PMoğ. **kul-ga* 'kulak içi', PTürk **kul-ga-k* 'kulak', PKor. **kui* 'kulak', PJap. **ki-k-* 'duymak'.

PAlt. **k'ioŋa-* 'burun köprüsü': PMan.-Tung. **xoŋo-kto* 'burun köprüsü', PMoğ. **koŋ-si-γar* 'burun köprüsü', PTürk **koŋir* 'burun köprüsü', PKor. **koh* 'burun', PJap. **kan-k-* 'koklamak'.

PAlt. **ǰaǰi-* 'elmacık kemiği': PMan.-Tung. **ǰaǰi-kta* 'elmacık kemiği', PMoğ. **ǰaǰi-γur* 'yanağı çiğneme bölgesi', PTürk **čaynak/yaynak* 'çene, yanak'.

PAlt. **boku-* 'gırtlak, küçük dil': PMan.-Tung. **bukse* 'kıkırdak', PMoğ. **bagal-* 'boğaz', PTürk **bokur-dak* 'Âdemelması'.

PAlt. **mójno* 'boyun': PTürk **boyın* 'boyun', PMoğ. **mundaγa* 'atın boynu', PMan.-Tung. **moń-ga-n* 'boyun', PKor. **mjə-k* 'boyun', PJap. **nəmpV* 'boyun'.

PAlt. **beilke* 'bel': PMan.-Tung. **belge* 'diz', PMoğ. **belke-γu-sun* 'bel', PTürk **bɛ:yl > *bɛ:l* 'bel'.

PAlt. **eym* 'köprücük kemiği': PMan.-Tung. **emu-ge* 'köprücük kemiği', PMoğ. **eyem* 'köprücük kemiği, insan omzunun ön yüzü', PTürk **āgin* 'omuz, köprücük kemiği'.

PAlt. **kòk'è-n/r* 'göğüs': PTürk. **gökür* 'göğüs', PMoğ. **kòkòn* 'göğüs', PMan.-Tung. **kuxu-n* 'göğüs', PKor. **kokāi-* 'göğüs', PJap. **kəkəra* 'yürek'.

PAlt. **siŋra* 'kaval kemiği': PMan.-Tung. **sira* 'kaval kemiği', PMoğ. **siyira* 'çift kaval kemiği, kayvanın toynağında bulunan iki kemik', PTürk **siŋrak* 'kaval kemiği'.

PAlt. **k'oli* 'kol, el': PMan.-Tung. **xül-kse* 'elbise kolu', PMoğ. **köl* 'ayak', PTürk **kol* 'kol', PKor. **kūi-məri* 'bilek', PJap. **kuru-(n)-pusi* 'bilek'.

PAlt. **p'aliŋa* 'avuç içi': PMan.-Tung. **faliŋa* 'avuç içi', PMoğ. **halika* 'avuç', PTürk **aya* 'avuç içi, aya'.

PAlt. **niŋdruka* 'yumruk': PMan.-Tung. **hurka/*žurka* 'yumruk', PMoğ. **nidurga* 'yumruk', PTürk **yīndruk* 'yumruk', PJap. **nínkír-* 'yakalamak, elde tutmak'.

PAlt. **perŋu-* 'başparmak': PMan.-Tung. **feruŋun* 'başparmak', PMoğ. **herekei* 'başparmak', PTürk **ärŋek ~ *parŋak* 'parmak'.

PAlt. **t'iuře* 'diz': PTürk. **dūr* 'diz', PMoğ. **türej* 'baldır', PMan.-Tung. **türē-kse* 'baldır, diz', PKor. **təri* 'ayak'.

PAlt. **t'op'u-k-* 'diz kapağı': PMan.-Tung. **tof-gi-* 'diz kapağı', PMoğ. **toji-g* 'diz kapağı', PTürk **topik* 'diz kapağı, topuk', PJap. **tu(m)pu* 'diz kapağı'.

PAlt. **poker-* ‘böbrek’: PMan.-Tung. **fuxin* ‘iç organlar’, PMoğ. **böyere* ‘böbrek’, PTürk **böğür* ‘böbrek’, PKor. **pür* ‘böbrek’, PJap. **pünkuri* ‘testis’.

PAlt. **k’iül’nu-* ‘göbek deliği’: PMan.-Tung. **xuleŋu* < **xulen-gu* ‘göbek deliği’, PMoğ. **köjil-sü* < **kölil* ‘göbek deliği’, PTürk **kīn* < **kūjn* ‘göbek deliği’.

Akrabalık Adları:

PAlt. **eme* ‘kadın’: PMan.-Tung. **eme* ‘dişi, anne’, PMoğ. **eme* ‘anne’, PTürk **äme* ‘kadın, anne’, PKor. **ámh* ‘anne, kadın’, PJap. **mía* ‘anne, kadın’.

PAlt. **et’i-ke* ‘yaşça büyük erkek akraba’: PMan.-Tung. **etike-j* ‘ihtiyar, kayınpeder’, PMoğ. **eçige* ‘baba’, PTürk **äte-ke* ‘amca, baba’, PKor. **âtā* ‘erkek adam’, PJap. **tətə*, **ti* ‘baba, amca’.

PAlt. **ek’a* ‘yaşça büyük kadın akraba’: PMan.-Tung. **ekej/keke* ‘büyük abla’, PMoğ. **eke* ‘anne’, PTürk **äke*, **äke-çi* ‘büyük abla’, PKor. **kjā-çip* ‘kadın’, PJap. **kaka* ‘anne’.

PAlt. **āk’a* ‘büyük ağabey, amca’, PMan.-Tung. **axu* ‘büyük ağabey, amca’, PMoğ. **aka* ‘büyük ağabey, amca’, PTürk **āka* ‘büyük ağabey, amca’.

PAlt. **apuči* ‘kayınbirader’: PTürk. **abuč-ka* ‘koca, yaşlı adam’, PMoğ. **abisu-n* ‘kayınbirader’, PMan.-Tung. **abusi* ‘enişte’.

PAlt. **neŋu* ‘kadın akraba’: PTürk. **jānge* ‘ağabeyin eşi, yenge’, PMoğ. **naga-ču* ‘dayı’, PMan.-Tung. **neŋu-* ‘yaşça küçük akraba’, PKor. **nū’i* ‘görümce’.

PAlt. **ok’e* ‘yaşça küçük kadın akraba’: PMan.-Tung. **uxe* ‘küçük erkek kardeşin eşi’, PMoğ. **ökin* ‘kız çocuğu’, PTürk **öke* ‘yaşça küçük erkek/kız kardeş’.

PAlt. **kuŋi* ‘çocuk’: PMan.-Tung. **kuŋā* ‘çocuk’, PMoğ. **köyün* < **köhün* ‘çocuk, kız çocuğu’, PTürk **gūŋ* ‘cariye, kadın köle’.

PAlt. **dagi* ‘yabancı insan’: PMan.-Tung. **dagu-r* ‘dost, ortak’, PMoğ. **dajin* < **dayin* ‘düşman’, PTürk **yagi* ‘düşman’, PKor. **tōi* ‘barbar’, PJap. **(d)ikūsā* ‘asker, savaş’.

PAlt. **edi* ‘sahip, iyelik, aitlik’: PMan.-Tung. **edīn* ‘sahip, iyelik, aitlik’, PMoğ. **ežin* ‘sahip, iyelik, aitlik’, PTürk **edi* ‘sahip, iyelik, aitlik’.

Hayvan Vücudunun Bölümleri:

PAlt. **k'úudorgV* 'kuyruk': PMan.-Tung. **xürgü* 'kuyruk', PMoğ. **kudurga* 'kuyruk', PTürk **kudruk* 'kuyruk', PKor. **s-kòrí* 'kuyruk'.

PAlt. **núnu* 'yün': PMan.-Tung **nuṇa-* 'yün, tüy', PMoğ. **nonḡa-sun* 'yün'. PTürk **yūṇ* 'yün', PJap. **núnuá* 'kumaş'.

PAlt. **omur-* 'yumurta': PMan.-Tung. **umu-kta* < **umur-kta* 'yumurta', PMoğ. **ömde-yeṇ* < **ömre-* 'yumurta', PTürk **yumur-tka* 'yumurta' < **jumur* 'yuvarlak'.

PAlt. **siyre* 'hayvanın sırtı': PMan.-Tung. **sigde* (< **sir-de* < **siyr-*) 'hayvanın göğüs omuru', PMoğ. **seyer* < **siyer* 'üst omurga', PTürk **siyr-t* 'hayvanın sırtı', PKor. **hərí* 'hayvanın sırtı', PJap. **sá-* / **sə-* 'sırt'.

Hava ve Hava Olayları:

PAlt. **ḡera* 'ışık, parlamak': PMan.-Tung. **ḡēri* 'ışık', PMoğ. **naran* 'güneş', PTürk **yār-in* 'sabah', PKor. **nár* 'güneş, gün, hava', PJap. **àrí-* 'şafak'.

PAlt. **giòjnu* 'şafak, gün ışığı': PTürk. **kün* 'güneş, gün', PMoğ. **gegeye* < **geyege* 'güneş, gün ışığı', PMan.-Tung. **giaḡam* 'şafak', PKor. **kúi* 'ışık', PJap. **ka(i)* 'gün, gün dilimi'.

PAlt. **diūlu-* 'ılık': PMan.-Tung. **dül-* 'ıltmak', PMoğ. **dula-yan* 'ıltmak', PTürk **yili-g* 'ılık', PJap. **dù* 'ılık su'.

PAlt. **zali* 'rüzgâr, yel': PTürk **yēl* 'yel', PMoğ. **salki* 'yel', PMan.-Tung. **sal-di-* 'yel', PKor. **sar* 'yel'.

PAlt. **k'edò* 'yel, sis: PTürk **kad* 'fırtına', PMoğ. **küdeṇ* 'sis', PMan.-Tung. **xedün* 'yel', PJap. **kəti* 'doğudan gelen rüzgâr'.

PAlt. **kūre* 'güz, yağmur, fırtına': PTürk **kūr* 'güz', PMoğ. **kura* 'yağmur', PMan.-Tung. **kure-* 'fırtına'.

PAlt. **múnṇa* 'sis, yağmur': PTürk **bunar* 'sis', PMoğ. **maṇan* 'sis, yağmur', PMan.-Tung. **meṇ-* / **muṇ-* 'pus', PKor. **mah* 'yağmur mevsimi'.

PAlt. **p'iaḡe* 'yağmur': PTürk **yag-* 'yağmak', PMoğ. **aḡa* 'sağanak, PMan.-Tung. **pigi-n* 'fırtına', PKor. **pí* 'yağmur'.

PAlt. **pòru* ‘herhangi bir yağış türünün yağması’: PTürk **bora-* ‘boramak’, PMoğ. **boruça* ‘sağanak, yağış’, PMan.-Tung. **pura-* ‘sulu kar yağması’, PKor. **pora* ‘fırtına’, PJap. **pür-* ‘herhangi bir yağış türünün yağması’.

PAlt. **ńioŋe* ‘soğuk’: PTürk **yeŋ* ‘çamur, buz’, PMoğ. **žij-de-* ‘soğuktan zorlanmak’, PMan.-Tung. **ńeŋde-* / **ńuŋde-* ‘açık, buzlu’.

PAlt. **tuŋa* ‘soğuk, ayaz’: PTürk **toŋ* ‘ayaz’, PMoğ. **dayara-* ‘donmak’, PMan.-Tung. **doŋota* ‘ayaz’.

PAlt. **k’irma* ‘kar’: PTürk **kīr* ‘kar’, PMoğ. **kirmag* ‘kar’, PMan.-Tung. **xima-ŋsa* ‘kar’.

Doğa:

PAlt. **siáři* ‘yer, kum, bataklık’: P.Türk **siař* ‘bataklık, tuzlu su’, P.Moğ. **sirayu* ‘toprak, toz’ P.Man.-Tung. **siru-* ‘kum’, P.Kor. **hǎrk* ‘yer, toprak’, P.Jap. **situ* ‘bataklık yer’.

PAlt. **māro* ‘kum, kayalık toprak, bataklık’: P.Türk **bōr* ‘toprak, çamur, tebeşir’, P.Moğ. **mara-* ‘toprak’, P.Kor. **mòr(ŋ)ái* ‘kum’, *māmǎrǎ* ‘sert kayalık toprak’, P.Jap. **mana-n-kua* ‘kum’.

PAlt. **kiumo* ‘kum, toprak’: PTürk. **kum* ‘kum’, PMoğ. **kumaki* ‘toprak, zemin’, PMan.-Tung. **küme* ‘sahil, plaj, örenyeri’.

PAlt. **sájV* ‘çakıl, sığ yer’: PTürk **saj* ‘nehir boyu taşlarla kaplı sığ yer, kurak’, PMoğ. **sajir* ‘taşlı nehir yatağı, çakıl’: PMan.-Tung. **saj-* ‘kum tepeciği’, PKor. **sǎi-m* kuyu, sığ kuyu’, PJap. **sái* ‘sığ’.

PAlt. **kiažurV* ‘kum, tuz bataklığı, toprak’: PTürk **kajir* ‘kumlu, gevşek toprak, çakıl taşlar, tuzlu’, PMoğ. **kužir* ‘tuzlu’, PMoğ.-Tung. **kužur-* ‘toprakla doldurmak’.

PAlt. **tiöl’i* ‘taş’: P.Türk **diāl* ‘taş’, PMoğ. **čilaŋu* ‘taş’, PMoğ.-Tung. **žola* ‘taş’, PKor. **tōrh* ‘taş’, PJap. **(d)isi* ‘taş’.

PAlt. **k’iäre* ‘engebeli bozkır, yayla’: PTürk **Kīr* ‘yayla, engebeli bozkır, çöl, kenar, kıyı’, PMoğ. **kira* ‘dağ zirvesi, tepeler’, PMan.-Tung. **xiāri-* ‘kayışat, uçurum’.

PAlt. **goblu* ‘vadi’: PTürk **Kōl* ‘nehir vadisi, vadi’, PMoğ. **gowl* ‘nehir, nehir vadisi, merkez’, PMan.-Tung. **gola* ‘nehir yatağının ortası, dağ arası vadi’, PKor. **kōr* ‘vadi’, PJap. **kura* ‘derin vadi’.

PAlt. **buk'e-* 'ada': PMan.-Tung. **buka-čan* 'ada', PMoğ. **buka* 'kanal', PTürk **bük* 'ıslak çayır, tepe'.

PAlt. **čioberV* 'tuz, acı, ekşi': PTürk **dūr* 'tuz, acı', PMoğ. **dabusu* 'tuz, acı', PMan.-Tung. **žujar* 'tuz', PKor. **čjar* 'tuz', PJap. **túrā-* 'tuzlamak'.

Mevsimler:

PAlt. **dilo* 'yıl': Man.-Tung. **dila-ča* 'güneş', Moğ. **žil* 'yıl', PTürk **yil* 'yıl', PKor. **tolč* 'yıl, yıl dönümü', PJap. **təsi* 'yıl'.

PAlt. **ānu* 'ay, yıl': PTürk **ān* 'ay', Moğ. **oj* 'ay', Man.-Tung. **aňa* 'yıl'.

PAlt. **č'iāk'e* 'zaman': ETürk **čiāk* 'zaman, artık', Moğ. **čag* 'zaman', Man.-Tung. **čiK-* 'zaman', Kor. **čək* 'zaman', Jap. **təkì* 'zaman'.

PAlt. **niār[ā]* 'yaş, ilkbahar, yaz': ETürk *yār* 'ilkbahar, yaz', PMoğ. **nirai* 'yaz', PMan.-Tung **nar-gu-* 'yaz', PKor. **njəri-m* 'yaz', Jap. **nátu* 'bahar, yaz'.

PAlt. **tül'be* 'gece, akşam': PTürk **tüŋ* 'gece', PMoğ. **düli* 'akşam', Man.-Tung. **dolba* 'gece', PJap. **duà*, **duà-rû* 'akşam, gece yarısı'.

Coğrafi Konum ve Boyutlar:

PAlt. **ēna(kV)* 'orta, genişlik': PTürk **ēn* 'en, endam', PMoğ. **eŋ* 'en, endam', PMan.-Tung. **(x)ene-kū* 'en, genişlik', PKor. **ánh* 'orta, genişlik'.

PAlt. **k'iāre* 'kenar', PTürk **kir* 'kenar', PMoğ. **kira* 'kenar', PMan.-Tung. **xiāra* 'kenar'.

PAlt. **sajri-* 'sermek, yayılmak': PTürk **ser-* 'sermek, yaymak', PMoğ. **sar(b)aji-* 'sermek, yayılmak' PMan.-Tung. **sara-* 'sermek', PKor. **sjə-* 'sermek, yaymak'.

PAlt. **dágá-* 'yakın': PTürk **yagu-* 'yakın, yaklaşmak', PMoğ. **daɣa-ri-* 'yaklaşmak', PMan.-Tung. **daga* 'yakın', PKor. **ta(h)-* 'yaklaşmak, yakın', PJap. **dánká-* 'yakın, yakınlaşmak'.

PAlt. **ulu* 'ulu, büyük, çok, iyi': PTürk **ulug* 'büyük, ulu, kocaman, alp', PMoğ. **olon* 'ulu, büyük', PMan.-Tung. **ule-* 'ulu, büyük, çok', PKor. **ōr-* 'büyümek, çoğalmak'.

PAlt. **bèdùg-* ‘şişman, büyük’: PTürk. **bedü-k* ‘büyük, uzun, alp’, PMoğ. **bediyün* ‘şişman, büyük’, PMan.-Tung. **burgu-* ‘şişman, büyük’, PKor. **piri-* ‘şişman, büyük’, PJap. **pùtuà-* ‘şişman, büyük’.

PAlt. **nìñçi* ‘ince, dar, kısa’: PTürk **yîñç-ge* ‘ince’, PMoğ. **žižig* ‘ince, kısa’, PMan.-Tung. **nisi-* ‘ince, kısa’, PJap. **mìnsikà* ‘ince, kısa’.

PAlt. **k’óp’i* ‘bütün, tam, hepsi’: PTürk **köp* ‘çok’, PMan.-Tung. **köb-čîn* ‘bütün, hepsi, tüm’, PMan.-Tung. **xup-* ‘çok, tüm’, PKor. **kòp-* ‘çoğalmak, bütünleşmek’, PJap. **kúpá-pa-* ‘çoğalmak, bütünleşmek’.

PAlt. **turi* ‘yüz, sima’: PTürk **tür* ‘tür, yüz, biçim, şekil’, PMoğ. **düri* ‘tür, yüz, biçim, şekil’, PMan.-Tung. **duru-n* ‘tür, yüz, biçim, şekil’, PJap. **tura* ‘yüz, sima’.

Sıfatlar:

PAlt. **aja-* ‘iyi’: PTürk **aya-* ‘tercih etmek, acımak’, PMoğ. **aja* ‘iyi’, PMan.-Tung. **aja*, **aju-* ‘tercih etmek, acımak’.

PAlt. **gújre-* ‘güzel, sevmek’: PTürk **gürel* ‘güzel’, PMoğ. **goju* ‘güzel’, PMan.-Tung. **gužej* ‘güzel, sevmek’, PKor. **kò’i-* ‘güzel, sevmek’, PJap. **kuà-p-* ‘güzel, sevmek’.

PAlt. **èka* ‘kötü, güç olarak zayıf’: PTürk **ek-* ‘azalmak, yetersiz olmak, kusurlu’, PMoğ. **egel* ‘kötü, güç olarak zayıf’, PMan.-Tung. **eke* ‘kötü, güç olarak zayıf’, PJap. **àk-* ‘kötü, güç olarak zayıf’.

PAlt. **kak’i* ‘kötü, kızgın’: PMan.-Tung. **kaxi* ‘kötü, kızgın’, PMoğ. **kaki-* ‘kızmak’, PTürk **kaki-/kăki-* ‘kötü, kızgın’.

PAlt. **hònñi* ‘düz, doğru’: PTürk **öñ-ed-* ‘aleti düzleştirmek, tedavi etmek’, PMoğ. **üne-* ‘düzleştirmek, doğrulamak’, PMan.-Tung. **hunñe* ‘düz, doğru’ PJap. **ùmà-* ‘düzenlemek, doğrulamak’.

PAlt. **kèč’á* ‘eğik’: PTürk **kač-* ‘eğik, düz olmayan’, PMoğ. **keče* ‘eğik’, PMan.-Tung. **kečeri-* ‘eğik olan düzleştirmek’, PKor. **kjăčh* ‘eğik’, PJap. **kàntúa* ‘eğik’.

PAlt. **niùmà* ‘ılık, yumuşak, hassas’: PTürk **yim-łčak* ‘yumuşak’, PMoğ. **nomu-* ‘yumuşak, hassaslaşmak’, PMan.-Tung. **ñemu-* ‘yumuşak, hassas’, PJap. **nàmià* ‘ılık, yumuşak, hassas’.

PAlt. **niāl'i* 'ham, olgunlaşmamış, taze': PTürk **yāl* 'taze, çiğ', PMoğ. **nilayu* 'ham, olgunlaşmamış, taze', PMan.-Tung. **ñ(i)ali-* 'ham, olgunlaşmamış, taze', PKor. **nār* 'ham, olgunlaşmamış, taze'.

PAlt. **k'ét'ò* 'sert': PTürk **kāt-* 'sert, katı, katılaşmak', PMoğ. **kata-* 'sert, sertleşmek', PMan.-Tung. **(x)etu-* 'katı, sertleşmek', PKor. **kūt-* 'sert, sertleşmek', PJap. **kátá-* 'sert, sertleşmek'.

Renk Adları:

PAlt. **k'iūrū* 'kırmızı, kahverengi, koyu': PTürk **Kīř-il* 'kızıl, kırmızı', PMoğ. **küre-* (**küri-*) 'kahverengi', PMan.-Tung. **xuri-* 'gri', PKor. **kūrí* 'bakır rengi', PJap. **kúrā-* 'koyu renk'.

PAlt. **l'ip'ú* 'koyu kırmızı, mor': PTürk **(y)ip-* 'mor, bordo', PMoğ. **žibi* 'koyu kırmızı, bordo', PMan.-Tung. **lipe* 'kırmızı', PJap. **numpa* 'koyu kırmızı, mor'.

PAlt. **lioga* 'yeşil, koyu yeşil': PTürk. **yāgiř* 'kahverengi', PMoğ. **nogoyan* 'yeşil, koyu yeşil', PMoğ.-Tung. **l'og-* 'yeşil, koyu yeşil', PKor. **nò-ná-* 'yeşil, koyu yeşil', PJap. **nà* 'yeşil'.

PAlt. **č'iōli* 'gri, açık': PTürk **čāl* 'gri', PMoğ. **čil-* /**čel-* 'gri, açık', PMan.-Tung. **čolka* 'gri, açık'.

PAlt. **siājri* 'beyaz, sarı': PTürk **siārīg* 'sarı, beyazımsı', PMoğ. **sira* 'sarı', PMan.-Tung. **siarū-* 'sarı, sararmak', PKor. **hāi* 'sarı', PJap. **siruà-* 'sarı sararmak'.

PAlt. **iāk'V* 'açık renk, beyaz': PTürk **(i)āk* 'beyaz, ak', PMoğ. **jagayān* 'beyaz', PMan.-Tung. **ixere* 'açık renk, beyaz', PKor. **ikir-* 'beyaz, beyazlamak', PJap. **áká* 'beyaz, açık renk'.

PAlt. **obri* 'beyaz, açık renk, şafak': PTürk **ürüñ* 'beyaz, şafak', PMoğ. **öwr* 'beyaz, şafak', PMan.-Tung. **(x)oru-* 'beyaz, ışıltılı renk'.

PAlt. **šāka* 'beyaz': PTürk **čakir* 'açık gri, grimsi mavi', PMoğ. **čagayān* 'beyaz', PMan.-Tung. **šāk-* 'beyaz'.

Hareket Fiilleri:

PAlt. **gaj'ra-* 'yürümek': PMan.-Tung. **gajran-* > **gīran-* 'yürümek, adım atmak', PMoğ. *gar-* 'çıkma', PTürk **keş-* 'yürümek, gezmek', PJap. *kàti* 'yürüyüş'.

PAlt. **p'ēta-* 'adım atmak, yürümek': PTürk **āt-* 'adım atmak', PMoğ. **(h)ada-* 'adım atmak', PMan.-Tung. **pete-* 'adım atmak, yürümek'.

PAlt. **āja-* 'gitmek, yürümek': PTürk **ay-* 'dolaşmak, çevirmek', PMoğ. *aja-* 'yürüyüş', PMan.-Tung. **āj-* 'hızlı hareket etmek', PJap. *ājūm-* 'yürümek, gezmek'.

PAlt. **dōre-* 'gitmek, yürümek, yaklaşmak': PTürk **yori-* / *yüri-* 'yürümek', PMoğ. **dürbe-* 'gitmek, yürümek, yaklaşmak', PMan.-Tung. **dürē-* 'yürümek, gitmek', PJap. *dər-* 'gitmek, yürümek, yaklaşmak'.

PAlt. **gājlo-* 'gelmek, gitmek': PTürk **kel-* 'gelmek', PMoğ. **kalu-* 'yaklaşmak', PMan.-Tung. **kal-* 'yaklaşmak', PKor. *ká-* 'gelmek, yanaşmak', PJap. *kə-* 'gelmek, yaklaşmak'.

PAlt. **īre-* 'gelmek, girmek': PTürk **ç:r-* 'ulaşmak, başarmak', PMoğ. **ire-* 'ulaşmak, başarmak', PMan.-Tung. **ī-* 'ulaşmak, girmek', PJap. **ítá-r-* 'gelmek, girmek'.

PAlt. **ži-* 'gelmek': PTürk **yet-* 'ulaşmak', PMoğ. **žid-kü-* 'gelmek', PMan.-Tung. **ži-* 'gelmek, varmak'.

PAlt. **ñēni-* 'aşağı gitmek, uzaklaşmak': PTürk **ēn-* 'aşağı inmek, aşağı gitmek', PMoğ. **neyü-* 'gezinmek, dolaşmak', PMan.-Tung. **ñene-* 'gitmek, yürümek', PKor. *nàñ(ǎ-)* 'gitmek, ilerilemek', PJap. *ín-* 'gitmek, terk etmek'.

PAlt. **p'ok'e-* 'düşmek, aşağı gitmek': PMan.-Tung. **puxe-* 'yukarıdan aşağı yuvarlamak', PMoğ. **(h)öke-* 'düşmek, inmek', PTürk **ök-* 'düşmek, eğilmek'.

PAlt. **t'ap'è-* 'yan geçmek', PTürk **top-* 'yan geçmek', PMoğ. **tawul-* 'yan geçmek', PMan.-Tung. **tap-* 'yan geçmek', PJap. **təpər-* 'yan geçmek'.

PAlt. **žugi-* 'taşımak, sırtında taşımak': PMan.-Tung. **žuge-* 'taşımak, sırtında taşımak', PMoğ. **žöye-* 'taşımak, sırtında taşımak', PTürk **yü-* 'yüklemek', OKor. *čì-* 'taşımak, sırtında taşımak'.

PAlt. **tiāl'ke-* 'sınırı aşmak': PMan.-Tung. **tilka-* 'sınırı aşmak', PMoğ. **čilka-* 'sıçramak', PTürk **t(i)āş-* 'sınırı taşmak, taşmak'.

Durum Fiilleri:

PAlt. **t'ōro-* 'zayıf olmak, acıkmak, gücü yetmemek': PTürk **tōr-* 'zayıflamak, acıkmak', PMoğ. **tura-* 'zayıf olmak, acıkmak, gücü yetmemek',

PMan.-Tung. **turku-* / **turke-* ‘zayıf olmak, acıkmak, gücü yetmemek’, PJap. **təra-* ‘zayıf olmak, acıkmak, gücü yetmemek’.

PAlt. **kúbé* ‘acımak, umutlanmak, beğenmek’: PTürk **güb-* ‘umutlanmak, gururlanmak’, PMoğ. **köw-*, **küw-*, **köye-r* ‘acımak, umutlanmak, beğenmek’, PMan.-Tung. **kub-* / **keb-* ‘umutlanmak, gururlanmak’, PJap. **kuámpə-* ‘umutlanmak, gururlanmak’.

PAlt. **k’iüse-* ‘dilemek, istemek’: PTürk **küse-* ‘dilemek, istemek’, PMoğ. **küse-* ‘dilemek, istemek’, PMan.-Tung. **xüse* ‘dilemek’, PJap. **kəs-* ‘istemek’.

PAlt. **p’èro-* ‘dilemek, umutlanmak’: PTürk **er-* ‘dilemek, umutlanmak’, PMoğ. **(h)eye-re-* (< **here-re-*) ‘dilemek, umutlanmak’, PMan.-Tung. **per-* ‘dilemek, umutlanmak’, PKor. **pǎrá-* ‘dilemek, umutlanmak’, PJap. **pər-* ‘dilemek, umutlanmak’.

PAlt. **kímo-* ‘niyet etmek, karar vermek, ayarlamak’: PTürk **kim-* ‘dilemek, niyetlenmek, ikna etmek’, PMoğ. **kima-* ‘niyet etmek, karar vermek, ayarlamak’, PMan.-Tung. **kim* ‘niyet etmek, karar vermek, ayarlamak’, PJap. **kímá-* ‘niyet etmek, karar vermek, ayarlamak’.

PAlt. **ōlu* ‘olmak, gelmek’: PTürk **ol-ur-*, **ol(u)-tur-* ‘oturmak’, PMoğ. **ol-* ‘oturuyor olmak, OMan.-Tung. **ō-* ‘olmak’, PKor. **ó-* ‘olmak’.

PAlt. **k’ōru-* ‘azalmak, azaltmak’: PMan.-Tung. **xuru-mi* ‘kısa’, PMoğ. **koru-* ‘azalmak’, PTürk **kōr(a)-* ‘azalmak, azaltmak’, PKor. **korh-* ‘azalmak, azaltmak’.

PAlt. **tole-* ‘sakin, durgun olmak’: PTürk **döle-* ‘sakin olmak’, PMoğ. **döli-* ‘sessiz, sakın’, PMan.-Tung. **dulu-m* ‘sakın’.

Fiziksel Etkileşim Fiilleri:

PAlt. **k’ási-* ‘azaltmak, kesmek’: PMoğ. **kasu-* ‘çıkarmak, kesmek’, **kasu-γur* ‘keski’, PTürk **käs-* ‘kesmek’, PMan.-Tung. *(x)asu-* ‘azaltmak, kesmek’, PKor. *kàsk-* / *kəsk-* ‘azaltmak, kesmek’, PJap. *kínsú-* ‘azaltmak, kesmek’.

PAlt. **č’ālù-* ‘acı, kesmek’: PTürk **čal-* ‘vurmak, dövmek, bıcaklamak, biçmek’, PMoğ. **čali* ‘acı’, PMan.-Tung. **čalu-* ‘acı, kesmek’, PJap. *tùrù(n)kì* ‘kılıç’.

PAlt. **kīro-* ‘kesmek, ezmek, ufalamak’: PTürk **kīr-* ‘bozmak, kırmak, çizmek, tıraş etmek’, PMoğ. *kira-* ‘kesmek, ezmek, ufalamak’, PMan.-Tung. *kire-* ‘kesmek, ezmek, ufalamak’, PJap. *kīr-* ‘kesmek, ezmek’.

PAlt. **mōli-* ‘parçalara ayırmak’: PTürk *bōl-* ‘bölmek, ayırmak’, PMoğ. *mōli-* ‘bölmek, ayırmak’, PMan.-Tung. *mol-* ‘parçalara ayırmak’, PKor. *mārā-* ‘parçalara ayırmak’.

PAlt. **tel-p ‘i-* ‘delmek, delinmek, delik açmak’: PMan.-Tung. **del-ki- /del-pe-* ‘delmek, delik etmek’, PMoğ. **del-be-* ‘delmek, delik açmak’, PTürk **teş-* ‘delmek,deşmek, delik açmak’, PJap. *timpə-* ‘delmek, delinmek, delik açmak’.

PAlt. **tok ‘i-* ‘dokunmak’: PMan.-Tung. **dux-* ‘dövmek, şiddetle vurmak’, PMoğ. **toki-ja-* ‘görüşmek, karşılaşmak’, PTürk **tegin-, tokun-* ‘dokunmak, değmek’.

PAlt. **t‘ók‘ù* ‘vurmak, dövmek, sesli çalmak’: PTürk **toki-* ‘dövmek, tokat atmak’, PMoğ. **tog-si-* ‘dövmek, vurmak’, PMan.-Tung. **tokta-* ‘vurmak, dövmek’, PKor. *thi-* ‘vurmak, dövmek, çalmak’, PJap. *túk-* ‘vurmak, dövmek, sesli çalmak’.

PAlt. **žugdV-* ‘vurmak, dövüşmek’: PTürk **yod-* ‘yok etmek, bozmak’, PMoğ. **žod-* ‘vurmak, dövüşmek’, PMan.-Tung. **žugd[u]-* ‘vurmak, bozmak’.

PAlt. **p‘āt‘à-* ‘vurmak, atmak’: PTürk *at-* ‘atmsak, fırlatmak, atmak’, PMoğ. **(h)atalga* ‘keski’, PMan.-Tung. **pāt(i)-* ‘vurmak, atmak’, PKor. *pat-* ‘fırlatmak, atmak’, PJap. *pàtà-k-* ‘vurmak, atmak’.

PAlt. **t‘ep‘V-* ‘tekme atmak’: PMan.-Tung. **tep-te-* ‘tekme atmak’, PMoğ. **teye-* ‘tekme atmak’, PTürk **tep-* ‘tekmelemek, ezmek’, PKor. *tjap-* ‘tekme atmak’.

Temel Fizyolojik Fiiller:

PAlt. **t‘òri-* ‘doğmak’: PMan.-Tung. **tur-ku-* ‘doğmak, ortaya çıkmak’, PMoğ. **töre-* ‘doğmak’, PTürk **töre-* ‘doğmak, çoğalmak, gerçekleşmek’, PJap. *tùrù-(m)p-* ‘çifleşmek, cinsel ilişkide bulunmak’.

PAlt. **oli-* ‘ölmek’: PMan.-Tung. **ol-bu-* ‘acıkmak, bir deli bir kemik kalmak’, PMoğ. **öl-* ‘ölmek’, PTürk **öl-* ‘ölmek’, **öl-tür-* ‘öldürmek’.

PAlt. **tūri-* ‘iyi yaşamak’: PMan.-Tung. **dirga-* ‘varlık içinde yaşamak, aşırı yemek yemek; *dirā-mi ‘şişman’, PTürk **tūri-* ‘yaşamak, diri olmak’, PMoğ. **čira-g* ‘sağlıklı, zengin’.

PAlt. **žoi-p* ‘- ‘yemek’: PMan.-Tung. **žep*- ‘yemek’, PMoğ. **žoγag* ‘yemek sofrası, beslenmek’, PTürk **yāi*- ‘yemek’, PKor. *čā*- ‘yemek, beslenmek’.

PAlt. **kòk* ‘è- ‘emmek’: PMan.-Tung. **koxe*- ‘emmek’; **xoken*/**koken* ‘göğüs’, PMoğ. **kòke*- ‘emmek’, PTürk **köküz*, *kökre* ‘göğüs’, PKor. *kokāi*- ‘emmek’, PJap. *kəkəra* ‘yürek’.

PAlt. **miök* ‘è- ‘yutmak’: PTürk **bōk*- ‘doymak, yemek’, PMoğ. **meke*- ‘emmek, çeneleri hareket ettirmek’, PMan.-Tung. **moxe*- ‘ağzı suyla doldurmak’, PKor. *mək*- ‘yemek, içmek’, PJap. *màkà-nàp*- ‘beslemek’.

PAlt. **šiúp* ‘ù- ‘emmek, ağızda tutmak’: PTürk **sip*- ‘bir yudumla suyu içmek, açgözlülükle yutmak’, PMoğ. **siyü*- ‘emmek, ağızda tutmak’, PMan.-Tung. **šupa*- ‘emmek, ağızda tutmak’, PKor. *sp-ār*- ‘suyu yudumlamak’, PJap. *súp*- ‘emmek, ağızda tutmak’.

PAlt. **p* ‘ič ‘i- ‘içmek, su dökmek’: PTürk **ič*- ‘içmek’, PMoğ. **(h)ečüg-le*- ‘ruhlara içki içirmek’,⁸⁰ PMan.-Tung. **piče*- ‘sıçratmak’.

PAlt. **tāl*- ‘yalamak’: PMan.-Tung. **dala*- ‘hayvanı kucaklamak’, PMoğ. **doluya*- ‘yalamak’, PTürk **dāla*- ‘yalamak’.

PAlt. **ñiumi*- ‘gözlerini yummak/kapatmak’: PMan.-Tung. **ñimu*- ‘gözleri kapamak, dudakları büzmek’, PMoğ. **žimü-ji*- ‘gözleri kapamak’, PTürk **yüm-/yum*- kapamak, yummak’.

PAlt. **siuču*- ‘arınmak, ishal, sıçmak’: PTürk **sič*- ‘sıçmak’, PMoğ. **čiči*-, **čiča-ga* ‘dışkıdan arınmak’, PMan.-Tung. *sosa*- ‘ishal olmak’, PKor. *čičhi*- ‘ishal olmak’.

PAlt. **štk* ‘i ‘sidik’, **štk* ‘-di- ‘işemek’, PTürk **sīk* ‘sidik’, **sīd*- ‘işemek’, PMoğ. **siye*- ‘işemek’, PMan.-Tung. **šixē-n* ‘sidik’, PKor. **stōŋ* ‘dışkı’, PJap. *sitō* ‘idrar’.

Duyusal Fiiller:

PAlt. **kara*- ‘bakmak, gözlemlemek’: PTürk **karak* ‘göz bebeği’, **kara*- ‘bakmak’, PMoğ. **kara*- ‘bakmak, gözlemlemek’, PMan.-Tung. **kara*- ‘korumak, gözlemlemek’, PKor. *kàrm*- ‘korumak’.

⁸⁰ Eski Moğollarda ruhların şad olması için törenle içki sunulur.

PAlt. **gòre*- ‘görmek, anlamak, tanımak’: PTürk **kör* ‘göz’, **kör*- ‘görmek’, PMoğ. **gori* ‘umur’, PMan.-Tung. **gur*- ‘göz atmak, anlamak’, PKor. **kiri*- ‘çabalamak, birini düşünmek’.

PAlt. **tuju*- ‘dinlemek, algılamak’: PTürk **tuy*- ‘duymak, anlamak, farketmek’, PMoğ. *duyul*- ‘dinlemek, algılamak’, PMan.-Tung. **duja* ‘gürültü’, PJap. **tua-p*- ‘sormak, soruşturmak’.

PAlt. **k’üjlu*- ‘duymak’: PTürk **kul-gak* ‘kulak’, PMoğ. **kul-ki* ‘kulak içi’, PMan.-Tung. **xül-di*-, **xul-bu*- ‘duyulmak, duymak’, PKor. **k’úi* ‘kulak’, PJap. *kí-k*- ‘duymak’.

PAlt. **al’i*- ‘duymak’: PTürk **eşit*- ‘işitmek’, PMoğ. **al-da-r* ‘şan, şeref’, PMan.-Tung. **ala*- ‘açıklamak, anlatmak’, PKor. **ār*- ‘bilmek, öğrenmek’.

PAlt. **sāri*- ‘hissetmek farketmek’: PTürk **ser*- ‘hissetmek, anlamak, algılamak’, PMoğ. **seri*- ‘uyanmak, farketmek’, PMan.-Tung. **sā*- ‘bilmek, anlamak’, PKor. **sari*- ‘dikkatli olmak, kendine iyi bakmak’, PJap. *sír*- ‘bilmek, anlamak’.

Zihinsel Fiiller:

PAlt. **siōje*- ‘saymak, hesap vermek’: PTürk. *sā(y)*- ‘saymak, düşünmek’, PMoğ. **siyü*- ‘yargılamak, kontrol etmek’, PMoğ. **sū*- ‘not etmek’, PKor. **hjāi*- ‘saymak’.

PAlt. **sāba*- ‘işaretlemek, saymak, tahminde bulunmak’: PTürk *sāb* ‘söz, söylenti’, PMoğ. **sayam* ‘bahane, pusu’, PMan.-Tung. *sabi*- ‘işaret, alamet, çentiklemek, planlamak’, PJap. **sāmpāk*- ‘izin vermek, yargılamak’.

PAlt. **ēbžo*- ‘görmek, anlamak’: PTürk **ō(g)*- ‘düşünmek, anlamak’, PMoğ. **üže*- ‘görmek’, PMan.-Tung. **eže*- ‘anlamak, hatırlamak’.

PAlt. **ēηV* ‘düşünmek, anlamak’: PTürk. **āη* ‘bilinç, akıl’, **āη-la*- ‘anlamak, duymak, farketmek’, PMoğ. **aγuda-la*- ‘aramak, aramaya kaptırmak’, PMan.-Tung. **eηē*- ‘bakmak, keşfetmek’, PJap. *amə-p*- ‘düşünmek’.

PAlt. **gūno*- ‘düşünmek’: PTürk **kun*- ‘dikkatli olmak, kederlenmek’, PMoğ. **guni*- ‘üzgün olmak’, PMan.-Tung. **gūn*- ‘düşünmek, söylemek’, PKor. **kìnir*- ‘kollamak, ilgilenmek’, PJap. *kənə-m*- ‘sevmek, dilemek’.

PAlt. **siāk-à-* ‘düşünmek, merak etmek’: PTürk *siāk-* ‘düşünmek, sanmak, özlemek’, PMoğ. **seke-* ‘kendine gelmek’, PMan.-Tung. **siak-* ‘yanıtlamak’, PKor. *skāi-* ‘uyanmak’, PJap. *sākà-si* ‘akıllı, bilge’.

PAlt. **čīŋu-* ‘dinlemek, algılamak’: PTürk **tiŋla-* / **tiŋle-* ‘dinlemek, tınlamak, düşünmek’, PMoğ. **čiŋla-* ‘dinlemek, algılamak’, PMan.-Tung. **žīŋ-* ‘anlamak’, PJap. **túNká-* ‘haber vermek, iletmek’.

PAlt. **t'erk'o-* ‘düşünmek’: PTürk **terke-* ‘keşfetmek, düşünmek, araştırmak’, PMoğ. **tariki* ‘beyin, akıl’, PMan.-Tung. **terge-* ‘düşünmek, şüphelenmek’.

PAlt. **miuti-* ‘bilmek, inanmak’: PTürk **büt-* ‘inanmak’, PMoğ. **mede-* ‘inanmak’, PMan.-Tung. **mute-* ‘yapabilmek, -a bilmek’, PKor. **mīt-* ‘bilmek, öğrenmek’.

PAlt. **ilkV-* ‘umutlanmak, inanmak’: PTürk **işan-* ‘inanmak, güvenmek’, PMoğ. **ilga-* ‘ayırt etmek’, PMan.-Tung. **ilkV-* ‘umutlanmak, denemek’.

PAlt. **gujre-* ‘sevmek’: PTürk **gürel* ‘güzel’, PMoğ. **goju* ‘güzel’, PMan.-Tung. **gužej* ‘güzel’, PKor. **kò'i-* ‘sevmek’, PJap. **kuà-p-* ‘sevmek, görkem’.

PAlt. **sebe-* ‘sevmek, eğlenmek’: PTürk *seb-* ‘sevmek’, PMoğ. **sebki-* ‘dinlenmek’, PMan.-Tung. **sebže-* ‘eğlenmek’, PKor. **sipi-* ‘dilemek, istemek’, PJap. **sua(m)pa-p-* ‘neşelenmek, eğlenmek’.

PAlt. **kölé-* ‘korkmak, üzülme’: PTürk **köl-* ‘korkmak, üzülme, kıskanmak’, PMoğ. **kuli-* ‘korkmak’, PMan.-Tung. **kul-* ‘korkmak’, PJap. **kəṛə-* ‘korkmak, üzülme’.

PAlt. **t'ik'V-* ‘korkmak, nefret etmek’: PTürk **tik-* ‘tiksinmek, nefret etmek’, PMoğ. **čikul* ‘kızgınlık’, PMan.-Tung. **tixu-n/l-* ‘öfkelenmek’.

PAlt. **l'ēgi-* ‘nefret etmek, iğrenme duygusu beslemek’: PTürk **yigren-* ‘iğrenmek’, PMoğ. **žig-* ‘iğrenmek’, PMan.-Tung. **lēgī-* ‘nefret etmek, iğrenmek’, PJap. **nikū-* ‘nefret etmek, iğrenme duygusu beslemek’.

PAlt. **sōjk'ì-* ‘azarlamak’: PTürk **sōk-* ‘sövmek, azarlamak’, PMoğ. **sögeye-* ‘sövmek, suçlamak’, PMan.-Tung. **sujKu-* ‘azarlamak’, PJap. **sika-* ‘sövmek, azarlamak’.

PAlt. **t'iaru-* ‘azarlamak’: PTürk. **terk-* ‘azarlamak’, PMoğ. *tarki-* ‘azarlamak’, PMan.-Tung. *turē-* ‘azarlamak’.

Filde Olumsuzluk:

PAlt. **ma*, **āni*: Man. *u-me*, OKor. *mō-t*, ETürk **-ma-*, ÇuvT. *an*, PMan.-Tung. **ān-*, OKor. *an-*, EJap. **na-*, **-an-*.

2.1.2. Kartvel Dilleri

Kartvel dilleri, diğer adıyla Güney Kafkas dilleri Kafkas Dağlarının güney bölgesinde konuşulmakta olan Gürcüce, Megrelce, Svanca ve Lazca dillerinden oluşan bir dil grubudur. Kartvel dilleri olarak bilinen Gürcüce, Megrelce, Svanca ve Lazca (Çan) dilleri arasında sadece Gürcü dili resmî ve edebî dil olarak kullanılmaktadır. Diğer diller, dil özelliklerini korumalarına rağmen yazı sistemi olarak Gürcü alfabesini kullanmaktadırlar. Ancak Türkiye ve Avrupa ülkelerinin sınırları içerisine göç eden Lazlar, Latin alfabesinden geliştirilen Laz alfabesi kullanırlar. Yaklaşık 5.5 milyon konuşuru olan Kartvel dilleri dünyadaki dil ailelerinden biri olarak kabul edilmektedir.⁸¹

Kartvel dillerinde yazılmış en eski edebî eser, Asomtavruli⁸² harfleriyle yazılmış Eski Gürcüce dil özelliklerini barındıran “Bir El Qutt” Gürcü yazıtlarıdır. Eski Gürcü filozof ve kraliyet prensi İberyalı Petrus’un kendisinden ve Petrus’un babasıyla dedesi olduğu düşünülen İberyalı Bakur’dan bahseden bu yazıtlar MS 430 ve MS 532 yıllarına tarihlenmektedirler. Mozaik yapıdaki Gürcü yazıtları 1952 yılında İtalyan arkeolog Virgilio Canio Corbo tarafından Kudüs’ün yaklaşık 6 km güneydoğusunda ve Beytüllahim’in 2 km kuzeyinde bir Gürcü manastırı kazı çalışmasında manastırın zemin katında bulunmuştur.⁸³

Proto Kartvel dilinin (Proto Kafkas), günümüz Güney Kafkas dillerinin ataları tarafından konuşulan bir dil olduğu varsayılmaktadır. Güney Kafkas dillerinin tarihî dilsel varyantlarının yeniden yapılandırılmış biçimine “Proto Kartvel dili” adı verilmiştir. Nostratik dilbilimin mensubu olan tarihî ve çağdaş Güney Kafkas dillerine (Gürcüce, Svanca, Megrelce, Lazca) Kartvel dil ailesi adı verilmiştir. Kartvel dilbiliminde Megrelce ve Lazca ayrı diller olarak sınıflandırılrsa da ikisi de Zan dilinin iki lehçesi olarak kabul edilir. Svan dilinin ise MÖ 19. yüzyılda Proto Güney Kafkas

⁸¹ Harun Çimke, “Gürcü Dili Çalışmaları ve Gürcistan’ın Dil Politikası”, *Karadeniz Araştırmaları*, S. 47, Rize, 2015, ss. 101-112, s. 102.

⁸² Tamaz Gamkrelidze, *Writing system and the old Georgian script*, Tiflis 1989.

⁸³ Michael Avi-Yonah, Ephraim Stern, *Encyclopedia of Archaeological Excavations in the Holy Land III*, İsrail 1997, s. 880.

dilinden ayrılarak farklılaşmaya başladığı düşünülmektedir.⁸⁴ Karşılaştırmalı Kartvel dilbiliminde Svanca, diğer Kartvel dillerinden farklı özellikler göstermesi nedeniyle ayrı olarak sınıflandırılmıştır. Proto Kartvel dilinin varlığı, Gerhard Deeters, Georgi Klimov ve Tamaz Gamkrelidze gibi dilciler tarafından Güney Kafkas dillerinin birbirleriyle karşılaştırılması çalışmaları sonucunda ortaya atılmıştır.⁸⁵

Gamkrelizde ve İvanov, Proto Güney Kafkas dilinin ses özelliklerinin Hint-Avrupa dillerine çok benzemesinden dolayı, Proto Güney Kafkas dilinin erken bir tarihte Hint-Avrupa dilleriyle etkileşim sürecinde bulunduğunu öne sürmüşlerdir.⁸⁶ Bu etkileşim düşüncesi, Hint-Avrupa dillerinden Proto Güney Kafkas dillerine geçen sözcüklerle ispatlanmış durumdadır. Proto Güney Kafkas dilinde “göğüs” anlamına gelen *mkerd sözcüğünün Proto Hint-Avrupa dilindeki “yürek/kalp” anlamına gelen *kerd sözcüğü ile ilişkili olduğu savunulmaktadır. Ayrıca Proto Güney Kafkas dilinde “ılık, yumuşak” anlamını taşıyan *tep sözcüğünün, Proto Hint-Avrupa dilindeki aynı anlama gelen *tep sözcüğünden türediği düşünülmektedir. Yine Proto Güney Kafkas dilindeki “şarap” anlamına gelen *ywino sözcüğünün Proto Hint-Avrupa dilinden ödünçlenerek Proto Güney Kafkas diline girdiği düşünülmektedir.⁸⁷

Gürcüce, günümüzde Gürcistan’ın resmî dilidir ve Gürcistan’da yaşayan 3.7 milyon kişi tarafından konuşulmaktadır. Gürcüce, Gürcistan dışında başta Türkiye olmak üzere İran, Azerbaycan, Rusya ve ABD’de yaklaşık 500.000 kişi tarafından da konuşulmaktadır. Gürcüce Kartvel dil ailesinin en çok konuşura sahip olan dilidir.

Gürcü dili, tarihten günümüze kadar çoğunlukla Gürcü alfabesi olarak bilinen farklı bir alfabe sistemiyle kayıtlara geçmiştir. Bugünkü alfabesi olan “Mhedruli alfabesi” dilin eskiden beri gelen asıl yazı sisteminin bugüne ulaşmış şeklidir. “Mhedruli Alfabesi”nin fonetik sistemi 5 ünlü 28 ünsüz olmak üzere 33 işaretten oluşmaktadır. Tarihî kilise alfabesi olarak geçen ve 6 ünlü 32 ünsüzden oluşan alfabe günümüzde kullanılmamaktadır. Gürcücenin yazı sisteminde büyük küçük harf ayrımı yapılmamaktadır. Bugünkü Gürcü dilindeki /a,e,i,o,u/ olmak üzere 5 ünlü ses ve 28 ünsüz sesin Gürcü dilindeki bütün sesleri karşıladığı söylenebilir. 11. yüzyılda yaşamış olan ünlü Gürcü tarihçi Leonti Mroveli (doğum ve ölüm tarihi bilinmemektedir),

⁸⁴ Georgri Klimov, *Etymological Dictionary of the Kartvelian Languages*, Moskova 1998, s. 39.

⁸⁵ Vladislav İlliç Svitiç, *Opyt Sravneniya Nostratıçeskih Yazıkov*, Moskova 1971, s. 53.

⁸⁶ Tamaz Gamkrelidze, Vsaçeslav İvanov, *Indo-European and The Indo-Europeans: A reconstruction and Historical Typologicak Analysis of A Protolanguage and A Proto-Culture*, Tiflis 1984.

⁸⁷ Heinz Fähnrich, *Kartwelisches Wörterbuch*, Leiden 2007, s. 486.

Gürcü alfabesini MÖ 3. yüzyılda Kafkas İberyası kralı Parnavaz'ın geliştirdiğini öne sürmüştür. Günümüz Gürcü alfabesi MS 4-5. yüzyıllarda tekrar gözden geçirilmiş ve yüzyıllarca değişikliklere uğrayarak günümüzdeki biçimini almıştır.⁸⁸ Nitekim İberya Kafkas dilleri⁸⁹ arasında ancak Gürcü dilinin alfabeyle sahip olması ve günümüze kadar ulaşan bütün eserlerin Gürcüce olması, Gürcücenin Güney Kafkas dil ailesinin başta gelen önemli bir dili olduğunu göstermektedir.

Tarihten günümüze farklı süreçlerden geçen Gürcü dili “Kartluri, Kiziguri, İngiluri” ağızlarının oluşturduğu Doğu ağzı, “İmeruli, Leçhumuri” ağızlarının bulunduğu Güney ağzı ve “Raculi, Mokeuri, Mtiulur, Pşauri, Hevsuruli ve Tuşuri”nin oluşturduğu Kuzey ağzından oluşmaktadır. Bir diğer ağız da 17. yüzyılda İran sınırları içerisine göç eden Gürcüler tarafından konuşulan “Perindeuli” ağzıdır.⁹⁰

Günümüzde konuşulmakta olan Gürcücenin edebî dil hâline gelmesinde ünlü Gürcü yazarı ve siyasetçi İlya Cavcavadze'nin büyük rolü vardır. Cavcavadze ve yanında bulunan iş arkadaşları, Gürcü dilinin edebî bir dil hâline gelmesi için Şota Rustaveli'nin “Kaplan Postlu Şovalye” (Vephis Tkoasani) adlı eserini baz almış ve Sulhan Saba Orbeliani ile Davit Guramişvili'nin dil geleneklerini dikkate almışlardır.⁹¹

Kartvel dillerinin bir diğer üyesi olan Lazca, yarısı Gürcistan'da (Sarpi olarak adlandırılır) yarısı da Türkiye'de kalan Sarp köyünde ve Türkiye'nin Doğu Karadeniz Bölgesi sınırları içerisinde Ardeşen, Arhavi, Fındıklı, Hopa, Pazar ilçesi ve köylerinde yaygın olarak konuşulan bir dildir. Türkiye'nin Yalova, Sapanca, Düzce, Akçakoca gibi farklı şehirlerinde de Lazcanın konuşulduğu bilinmektedir.⁹² Laz dili, Güney Kafkas dillerinden eski Kolhis dilinin devamı olduğu kabul edilen Zan dilinin bir alt koludur. Lazca, Zan dilinin bir lehçeleri olarak kabul edilmektedir.⁹³

⁸⁸ Donald Rayfield, *The Literature of Georgia: A History*, Routledge 2000, s. 59-63.

⁸⁹ Gürcü dilbilimci Arnold Çikobava'nın Kafkasya topraklarında konuşulan üç otokton (yerli) dil ailesine (Kuzeybatı Kafkas dilleri, Kuzeydoğu Kafkas dilleri, Kartvel dilleri) verdiği addır. Adı geçen üç dil ailesinin sosyal bir akrabalık ilişkisi ispatlanmamıştır.

⁹⁰ Avtandil Arabuli, *Gürcü Dili (Tarihi ve Bugünü)*, *Gürcistan Kültürü*, Çev: Harun Çimke, Tiflis 2006, s. 274.

⁹¹ Avtandil Arabuli, *Gürcü Dili (Tarihi ve Bugünü)*, *Gürcistan Kültürü*, Çev: Harun Çimke, Tiflis 2006, s. 274.

⁹² Hanife Yaman, “Lazca Ürünler ve Lazca Üzerine Yapılan Çalışmalar Bibliyografisi”, *15. Tehlikedeki Diller Dergisi*, C. 9, S. 15, Ankara, 2019, ss. 231-239, s. 231.

⁹³ Ali Gündüz, *Hemşinliler: Dil, Tarih, Kültür*, Ankara 2002, s. 14.

Laz dili, tüm Kafkas dillerinde görüldüğü gibi, çok sayıda ünsüz ses barındırmakta olup diğer Güney Kafkas dillerinde bulunmayan /f,y,h/ gibi ünsüzleri ve Türkiye sınırları içindeki Hopa ve Borçka ilçelerinde konuşulan Çxala lehçesinde kullanılan /q/ sesini barındırması nedeniyle ait olduğu Güney Kafkas dil ailesinin ünsüz seslerinin sayısı bakımından en zengin dil olarak bilinir. Günümüzde Lazcanın, konuşurlarının genç nüfusunun büyük kentlere göç etmesi ve yaşlı nüfusunun neredeyse yok denecek kadar az olmasından dolayı tehlike altında olan bir dil olduğunu söylemek mümkündür.

Lazlar 20. yüzyıla kadar bağlı oldukları ülkeler doğrultusunda Arap, Gürcü ve Kiril alfabelerini kullanmışlardır. MÖ 6.-7. yüzyıllarda Helen kolonizasyonu ile başlayan Laz-Yunan ilişkilerinin ileri düzeyde geliştiği ve bu dönemde Lazların yazılarını Yunan harfleriyle yazdıkları bilinmektedir. Ayrıca Kudüs civarında Yunan alfabesiyle yazılmış Lazca İnciller bulunmuştur.⁹⁴ Günümüzde, özellikle ABD ve Türkiye sınırları içinde yaşayan Lazların kullandıkları alfabe ile 1920’li yıllarda Abhazya SSC’de kullanılan Laz alfabesi Latin temelli olup 1984 yılında Fahri Kahraman ve Wolfgang Feurstein tarafından geliştirilmiştir. Ancak Gürcistan sınırları içerisinde yaşayan Lazlar Gürcü alfabesini kullanmaktadırlar.

20. yüzyılın ilk yarısında ünlü Kartvel dilbilimci Niko Marr ve Çikobava, Laz dilinin “Hopa, Arhavi” ve “Fındıklı ile Ardeşen” ve “Pazar” ilçelerinde konuşulmakta olan üç lehçeden oluştuğunu savunmuşlardır. Fakat Laz dilbilimci Goichi Kojima ve Bucaklışi *Lazca Gramer* adlı çalışmalarında Lazcanın 5 lehçeden oluştuğunu öne sürmüşlerdir. Goichi Kojima ve Bucaklışi’nin çalışmasına ve Kartveloji’ye göre Laz dili, Arkabuli (Arhavi ve Fındıklı’da konuşulur), Atinuri (Pazar ilçesinde konuşulur), Artaşenuri (Ardeşen ve Çamlıhemşin’de konuşulur), Çxaluri (Borçka’ya ait Düzköy’de konuşulur) ve Xopuri (Hopa ve Batum’da konuşulur) olmak üzere 5 lehçeden oluşmaktadır.⁹⁵

Bir diğer Kartvel dili olan Megrelce, Güney Kafkas dilleri içinde sınıflandırılan, daha çok kendi başına bir dil değil de Lazca ile birlikte Zan dilinin bir lehçesini oluşturmaktadır. Lazca ile birlikte antik Kolhis halkalarıyla arkabalık ilişkisi

⁹⁴ Shalva Nutsubidze, *History of Georgian Philosophy*, Tiflis 1956, s. 96.

⁹⁵ Sevan Nişanyan, Müjde Nişanyan, *Karadeniz Meraklısı için Gezi Rehberi*, İstanbul 2000, s. 132.

olduğu düşünölen Megrelcenin, günümüzde yaklaşık 500 bin civarı konuşuru olduğu tahmin edilmektedir.

Megrelce konuşurlarının büyük bir kısmı günümüz Gürcistan sınırları içinde bulunan Samegrelo bölgesinde yaşamaktadırlar. Megrellerin küçük bir kısmının Gürcistan'ın Abhazya bölgesinde yaşadığı bilinir. Fakat son verilere göre Abhazya'da yaşayan Megrelce konuşurlarının çoğunluğu Abhazya'yı terk etmişlerdir.

Megrel dil özelliklerini barındıran Megrelce, Gürcü alfabesiyle yazılır. Ancak Megrelce bir yazı dili olarak kabul edilmemektedir. Günümüzde azınlık hâlinde olan Megrellerin neredeyse tümü ikidillidir. Megreller, bulundukları coğrafi konum nedeniyle eğitimlerini Gürcistan'ın devlet ve resmî dili olan Gürcüce görmektedirler.

Megrelcenin en yakın akrabası olan dil Lazcadır. Megrelce ile Lazca Georgi Klimov'a göre yaklaşık 500 yıl önce ayrılmaya başlamışlardır.⁹⁶ Tarihî dönemlerde Megrelce ve Lazcanın oluşturduğu Zan dilini konuşan halkın kuzeyinde kalanlar Megrelce, Osmanlı Devletinin fethettiğı bölgelerde kalanlar Lazca konuşan bir millet olarak ikiye ayrılmıştır. Siyasî nedenlerle iki farklı dil olarak kabul edilen Megrelce ve Lazca konuşurları, günümüzde birbirleriyle hiçbir zorluk yaşamadan anlaşabilmektedirler. Güney Kafkas dilleri içinde yazılı dil olarak sınıflandırılan Gürcüceye en çok benzeyen diller Megrelce ve Lazcadır. Megrelce ve Lazcanın oluşturduğu Zan dili ile Gürcü dilinin MÖ 1000 yıllarında birbirlerinden ayrıldığı tahmin edilmektedir.⁹⁷ Megrelcenin Zugdidi-Samurzakano (Kuzeybatı) ve Senaki (Güneydoğu) olmak üzere iki lehçesi olduğu kabul edilmektedir.

Nostratik dilleri olarak kabul edilen Kartvel dil ailesinin içerisinde değerlendirilen Megrelce ile Hint-Avrupa içerisinde değerlendirilen Yunan dilleri arasında fonetik ve semantik anlamda birçok benzerliğe rastlanmıştır. *Aioba* "hristiyan bayramı", *anafora* "keşiş elbisesi", *angura* "taş tava", *arketsi* "olta", *bisoni* "din adamının elbisesi", *boria* "kuzey rüzgârı", *kalanda* "yeni yıl", *melani* "mürekkep" gibi benzer sözcüklerin bir kısmı Gürcüce aracılığıyla, bir diğer kısmı da Yunancadan Megrelceye geçmiştir.⁹⁸

⁹⁶ Georgi Klimov, *World Languages, Kartvelian Languages: Megrelian*, Moskova 2001, s. 7.

⁹⁷ Georgi Klimov, *World Languages, Kartvelian Languages: Megrelian*, Moskova 2001, s. 13.

⁹⁸ Nanuli, Kaçarava, Alina Bağışvili, "Yunancadan Megrelceye Geçmiş Söz Varlığı", *Karadeniz Uluslararası Bilimsel Dergi*, S. 15 Tiflis, 2012, ss. 26-32, s. 28.

Svanca, günümüzde Gürcistan'ın kuzeybatısında, dağlık Svaneti bölgesinde yaşayan Svan halkının konuştuğu bir Güney Kafkas dilidir. Svanlar, Kartvel dil ailesinde ayrı bir kolu oluşturmakta olup halkının çoğunlukla Gürcüce konuşmasından dolayı tehlike altındaki dillerden sayılır.

Svanları ilk kez tahminen 2 bin yıl önce Yunan coğrafyacı Strabo, “Soane” olarak adlandırmıştır. Strabo, Svanların tarihî dönemlerde yaşadıkları bölge olarak günümüzdeki Svaneti'yi göstermiştir. Strabo, ayrıca Svanların savaş esnasında zehirli oklar kullandıklarını, bir kral ve 300 konsey tarafından yönetilen bir halk olduklarını belirtmiştir.⁹⁹ Ancak Sovyet döneminden günümüze kadar birçok bilim insanı Strabo'nun bahsetmiş olduğu Soanelerin günümüzdeki Svanlar olduğu konusunda şüpheli davranmışlardır.¹⁰⁰ SSCB döneminde 1930'lu yıllara kadar Svanlar ayrı bir ırk olarak kabul edilmiştir. Fakat 1930'lu yıllardan sonra Svan halkı Gürcü olarak sayılmaya başlamıştır.

Kartvel veya diğer adıyla Güney Kafkas dil ailesinden olan Svan dili çok erken dönemlerde Kartvel dillerini oluşturan Gürcü, Laz ve Megrel dillerinden ayrılmıştır. Dolayısıyla Svan dili konuşurlarının Gürcü veya Zan dillerinin konuşurlarıyla iletişim sağlamaları, dillerin farklılaşması nedeniyle hayli zor bir hâle gelmiştir. Svanlar, Türk halklarından olan Karaçay-Balkar Türkleriyle neredeyse aynı toprakları paylaşmaktadırlar. Ufuk Tavkul'a göre Svanlar, Karaçay-Balkar halkları için Az ya da Ovs ismini kullanmışlardır. Tavkul, Svanlar ile iki Türk halkı arasında çok yakın etnik ve sosyal ilişkiler kurulmuş olduğunu ve iki halk arasında akrabalıklar ortaya çıktığını söylemektedir.¹⁰¹

Svan dili, yazı sistemi olmayan bir dil olarak bilinmektedir. Svan milliyetçileri Svancanın unutulmaması için ve Svanca ile de yazı yazılabildiğini ispatlamak için günümüzde Gürcü ve Latin alfabesini kullanmaktadırlar. Svan dilinin yazılı sistemini geliştirmek amacıyla 19. ve 21. yüzyıllar aralığında Kartvel dilbilimcileri alfabe

⁹⁹ Nazan Karakaş Özü, “Strabo'nun Coğrafyası”, *İÜEFCEB, Coğrafya Dergisi*, S. 30, İstanbul, 2015, ss. 79-90, s. 87.

¹⁰⁰ Ufuk Tavkul, “Kafkasya'nın Unutulmuş Bir Dağ Halkı: Svanlar”, *Kırım Dergisi*, C. 14, S. 54, Ankara, 2006, s. 33-40.

¹⁰¹ Ufuk Tavkul, “Kafkasya'nın Unutulmuş Bir Dağ Halkı: Svanlar”, *Kırım Dergisi*, C. 14, S. 54, Ankara, 2006, s. 36.

çalışmaları yürütmüşlerdir. Çalışmalar sonucunda 1864 yılında Kiril alfabesi temelli bir Svan alfabesi oluşturulmuş olsa da başarılı bir sonuca ulaşmamıştır.¹⁰²

Svanca, Verhnebal, Nijnebal, Lahşskiy ve Lentehskiy olmak üzere 4 lehçeden oluşmaktadır. Svanca söz varlığına bakıldığında Gürcü ve Megrel dillerinden birçok ödünç kelime olduğunu görmek mümkündür.

Gürcüce, Lazca, Megrelce ve Svanca arasındaki bağlantılar ilk olarak 1773 yılında Alman doğabilimci Johann Anton Güldenstädt'ın Kafkasya dilleri sınıflandırmasında ifade edilmiştir. Daha sonraki dönemlerde bu husus, Alman doğubilimci, diplomat Georg Rosen, Gürcü ve Ermeni dilbilimci Marie-Félicité Brosset ve Alman dilbilimci, Hint-Avrupa dilleri uzmanı olan Franz Bopp gibi karşılaştırmalı dilbilimin öncüleri tarafından kanıtlanmıştır.¹⁰³

Ünlü Kartvel dilbilimci Georgi Klimov, glottokronolojik analiz sonucuna göre Proto Güney Kafkas dillerinin MÖ 19. yüzyılda Svanca ve Proto Karto Zanca olarak ikiye ayrıldığını ve daha sonra Proto Karto Zan dilinin MÖ 8. yüzyılda Gürcüce ve Zanca (Megrel ve Laz) olarak iki kola ayrıldığını savunmaktadır.¹⁰⁴

Gürcüce, Lazca, Megrelce ve Svanca arasındaki dilsel benzerliklere rastlamak mümkündür. Fakat bu benzerlik karşılıklı anlaşmayı sağlamak için yeterli değildir. Kartvel dilleri içerisinde sadece Zan dilinin, diğer adıyla Kolhis dilinin tarihî dönemlerde ikiye ayrılmış iki lehçesi olan Megrelce ve Lazca konuşurları karşılıklı olarak birbirlerini anlayabilmektedirler.

Sayılar:

PKartv. **s, xwa* 'bir diğer, bir tane': Gür. *sxva* 'bir diğer', Megr. *šxva* 'diğer', Laz. *čkva / škva* 'diğer, bir tane daha', Svan. *e-šxu* 'bir'.

PKartv. **erti* 'bir': Gür. *erti* 'bir', Megr. *arti* 'bir', Laz. *ar* 'bir', Svan. **erti* 'bir'.

PKartv. **yori* 'iki': Gür. *ori* 'iki', Megr. *žiri, žəri* 'iki', Laz. *žur, žur* 'iki', Svan. *yori* 'iki'.

PKartv. **sami* 'üç': Gür. *sami* 'üç', Megr. *sumi* 'üç', Laz. *sum* 'üç', Svan. *semi* 'üç'.

¹⁰² Luşnu Anban, *Svanetskaya Azbuka*, Tiflis 1864, s. 148.

¹⁰³ Vladislav İlliş Svitiç, *Opit Sravneniye Nostratiçeskih Yazıkov*, Moskova 1971, s. 38

¹⁰⁴ Georgri Klimov, *Etymological Dictionary of the Kartvelian Languages*, Moskova 1998, s. 34

PKartv. *otxo ‘dört’: Gür. *otxi* ‘dört’, Megr. *otxi* ‘dört’, Laz. *otxo* ‘dört’, Svan. *w-oštɔw* ‘dört’.

PKartv. *xuti ‘beş’: Gür. *xuti* ‘beş’, Megr. *xuti* ‘beş’, Laz. *xut* ‘beş’, Svan. *wo-xuəd* ‘beş’.

PKartv. *eks,wi ‘altı’: Gür. *ekvsi* ‘altı’, Megr. *amšvi* ‘altı’, Laz. *aši* ‘altı’, Svan. *usgwa* ‘altı’.

PKartv. *šwidi ‘yedi’: Gür. *švidi* ‘yedi’, Megr. *škviti* ‘yedi’, Laz. *škvit* ‘yedi’, Svan. *i-šgwid* ‘yedi’.

PKartv. *arwa ‘sekiz’: Gür. *rva* ‘sekiz’, Megr. *ruo* / *bruo* ‘sekiz’, Laz. *ovro* / *orvo* ‘sekiz’, Svan. *ara* ‘sekiz’.

PKartv. *ts,xara ‘dokuz’: Gür. *tsxra* ‘dokuz’, Megr. *čxoro* ‘dokuz’, Laz. *čxoro* ‘dokuz’, Svan. *čxara* ‘dokuz’.

PKartv. *as,ti ‘on’: Gür. *ati* ‘on’, Megr. *viti* ‘on’, Laz. *vit* ‘on’, Svan. *eəd* ‘on’.

PKartv. *ots,i ‘yirmi’: Gür. *otsi* ‘yirmi’, Megr. *etsi* ‘yirmi’, Laz. *etsi* ‘yirmi’.

PKartv. *as,i ‘yüz’: Gür. *asi* ‘yüz’, Megr. *oši* ‘yüz’, Laz. *oši* ‘yüz’, Svan. *aš-ir* ‘yüz’.

Zamirler:

PKartv. *me ‘ben’: Gür. *me* ‘ben’, Megr. *ma* ‘ben’, Laz. *ma(n)* ‘ben’, Svan. *mi* ‘ben’.

PKartv. *sen ‘sen’: Gür. *šen* ‘sen’, Megr. *si* ‘sen’, Laz. *si(n)* ‘sen’, Svan. *si* ‘sen’.

PKartv. *e- ‘bu, o’: Gür. *e-sa* ‘bu, o’, Megr. *e-na* ‘bu, o’, Laz. *(h)e-ya* ‘bu, o’, Svan. *e-ža* ‘bu, o’.

PKartv. *čwen ‘biz’: Gür. *čven* ‘biz’, Megr. *čki(n)* / *čkə(n)* ‘biz’, Laz. *čkin*, *čku*, *šku* ‘biz’, Svan. *näy* ‘biz’.

PKartv. *stkwen ‘siz’: Gür. *tkven* ‘siz’, Megr. *tkva(n)* ‘siz’, Laz. *tkvan* ‘siz’, Svan. *sgäy* ‘siz’.

İyelik Zamirleri:

PKartv. *č(w)e-mi ‘benim’: Gür. *če-mi* ‘benim’, Megr. *čki-mi* ‘benim’, Laz. *čki-mi*/ *ški-mi* ‘benim’, Svan. *mi-šgu* ‘benim’.

PKartv. *š(w)eni ‘senin’: Gür. šeni ‘senin’, Megr. skani ‘senin’, Laz. skani ‘senin’, Svan. i-sgu ‘senin’.

PKartv. *m-is, ‘onun’: Gür. m-is-i ‘onun’, Megr. mu-š-i ‘onun’, Laz. (h)e-mu-š-i ‘onun’, Svan. m-ič-a ‘onun’.

PKartv. *čweni ‘bizim’: Gür. čveni ‘bizim’, Megr. čkini, čkəni ‘bizim’, Laz. čkini, čkuni, škuni ‘bizim’, Svan. gu-šgwey ‘bizim’.

PKartv. *stkweni ‘sizin’: Gür. tkveni ‘sizin’, Megr. tkvani ‘sizin’, Laz. tkvani ‘sizin’, Svan. i-sgwey ‘sizin’.

2.1.3. Hint-Avrupa Dilleri

Günümüzde dünyada yaklaşık 3 milyarın üstünde konuşuru olan Hint-Avrupa dilleri dünya nüfusunun neredeyse yarısını kapsamaktadır. Hint-Avrupa dil ailesi Nostratik dil aileleri içinde sınıflandırılmakta olup dünyadaki en büyük dil ailesini oluşturmaktadır. 2015 yılında yayımlanan *Ethnologue: Languages of the World* (Etnoloji: Dünya Dilleri) dergisine göre Hint-Avrupa dil ailesinde büyüklü küçüklü yaşamakta olan 445 dil bulunmaktadır ve bu dillerin 313’ü Hint-İran sahasına aittir.¹⁰⁵

Modern Hint-Avrupa dillerinin ortak atası olarak bir varsayımsal Proto Hint-Avrupa dili düşünülmektedir. Proto Hint-Avrupa dil teorisi, Proto Hint-Avrupalılar tarafından konuşulduğu tahmin edilen ve bu dile ait herhangi bir yazılı kaynak bulunmadığı için, karşılaştırmalı Hint-Avrupa dilbilimcilerinin tarihsel dilbilim ve yeniden yapılandırma/rekonstrüksiyon yöntemlerinden yararlanarak yaptıkları karşılaştırmalı çalışmalarla ortaya çıkan benzerlik veya özelliklere dayanan teoridir.

Proto Hint-Avrupa dilinin MÖ 3500 yıllarında konuşulduğu, 1950 yılında Amerikalı antropolog Marija Gimbutas tarafından kurgulanan Kurgan hipotezine göre Proto Hint-Avrupalıların anavatanlarının günümüz Karadeniz’in kuzey bölgeleri ile Doğu Avrupa’nın Hazar stepleri olduğu ve buradan dünyanın büyük bir bölümüne yayıldıkları tahmin edilmektedir.¹⁰⁶

Proto Hint-Avrupa dilinin linguistik ve fonetik özellikleri hakkında ispatlanmış bir kanıt bulunmamaktadır. Proto Hint-Avrupa dili karşılaştırmalı dilbilim uzmanları tarafından, Neogrammarian Akademisinin ortaya koyduğu ses kurallarını esas alarak

¹⁰⁵ <https://www.ethnologue.com/subgroup/3/>

¹⁰⁶ Marija Gimbutas, “Proto-Indo-European Culture: The Kurgan Culture during the Fifth, Fourth and Third Millennia B.C”, *University of Pennsylvania Press*, Pennsylvania, 1970, s. 155.

tarihî ve çağdaş Hint-Avrupa dillerinin birbirleriyle ses kurallarına uygun olarak karşılaştırılmaları sonucunda ortaya çıkan bir varsayımsal dildir.

Hint-Avrupa dil alanında William Jones'ın Sanskritçe, Yunanca ve Latince dilleri arasındaki benzerlikleri öne süren ve bu dillerin aynı atadan geldiklerini savunulan çalışma ilk karşılaştırmalı çalışma olarak kabul edilse de son dönemlerde dikkatle incelenen Avrupalı seyyahların not defterlerindeki Hint-İran dilleriyle Avrupa dilleri hakkında yazdıkları küçük yazılar dikkat çekmektedir. Jones'ın Hint-Avrupa dilleri araştırmacılarını başında gelse de onun Hint-Avrupa dil ailesine Mısır, Japonca ve Çince gibi diğer dil gruplarının dillerini dâhil etmesi nedeniyle çalışması sonraki dönemin dilbilimcileri tarafından doğruluğu yetersiz bulunmuştur.¹⁰⁷

1653 yılında Alman bilim insanı Marcus Zuerius van Boxhorn (1612-1653), Germen, Romen, Baltık, Yunan, Slav, İran ve Kelt dillerine ait sözcükleri inceleyerek bu dilleri kapsayan bir proto dil önerisinde bulunmuştur.¹⁰⁸

1767 yılında hayatının tamamını Hindistan sınırları içerisinde yaşayan Fransız cizvit Gaston Laurent Coeurdoux (1691-1779), Sanskrit ve Avrupa dilleri arasındaki benzerlikler hakkında otobiyografik anı yazılarını Paris'teki Académie des Inscriptions et Belles-Lettres kurumuna göndermiştir.¹⁰⁹

1816 yılında yayımlanan Franz Bopp'un Sanskritçe, Farsça, Yunanca, Latince ve Almancanın ortak bir kökene sahip olduğunu belirttiği "Sanskrit Dilinde Çekim Sistemi Üzerine" (Über das Conjugationssystem der Sanskritprache)¹¹⁰ adlı eserinin ardından, 1833 yılında da "Sanskritçe, Zendce, Ermenice, Yunanca, Latince, Litvanca, Eski Slavca, Gotik ve Almancanın Karşılaştırmalı Dilbilgisi" (Comparative Grammar of Sanskrit, Zend, Greek, Latin, Lithuanian, Old Slavic, Gothic, and German) adlı çalışmasını yayımlamıştır.¹¹¹

¹⁰⁷ Jones William, "The Third Anniversary Discourse", *Electronic Library of Historiography*, Floransa, 1786, s. 24.

¹⁰⁸ Robert Beekes, *Comparative Indo-European Linguistics: An Introduction*, Amsterdam 2011.

¹⁰⁹ Mihail Lomonosov, "Materyalı k Rossiyskoy Grammatike", *Fundamentalnaya Elektronnaya Bibliyoteka: Russkaya Literatura i Folklor*, Moskova, 1952.

¹¹⁰ Aksana Voloshina, "Fredrich Schlegel i Franz Bopp (fleksiya i agglyutinatsiya kak dve tendentsii razvitiya indoyevropeyskogo slova)", 2004, s. 36.

¹¹¹ Franz Bopp, *Vergleichende Grammatik des Sanskrits, Zend, Armenischen, Griechischen, Lateinischen, Litauischen, Altslavischen, Gotischen und Deutsschen*, Berlin, 1852.

1822 yılında Jacob Grimm, Cermen ve Hint-Avrupa dilleri arasındaki ilişkiler hakkında bilgi vermiş ve günümüzde başarılı bulunan Grimm Yasası'nı "Almanca Dilbilgisi" (Deutsche Grammatik) adlı eserinde formüle etmiştir.¹¹²

1877 yılında August Schleicher "Hint-Avrupa, Sanskrit, Yunan ve Latin Dillerinin Karşılaştırmalı Dilbilgisi Üzerine" (A Compendium of the Comparative Grammar of the Indo-European, Sanskrit, Greek and Latin Languages) adlı eserinde Proto Hint-Avrupa dilini yeniden yapılandırmaya çalıştığı için, Hint-Avrupa dilbiliminde Proto Hint-Avrupa dilinin temelini atan kişi olarak bilinir.¹¹³

1900 yılının başlarında günümüzde kabul edilen Proto Hint-Avrupa dilinin ilk tanımlamaları dilbilim camiasına sunulmuştur. Proto Hint-Avrupa dilinin keşfedilmesi Anadolu ve Tohar dillerinin keşfedilmesine ve Hint-Avrupa dilleri ailesine dâhil edilmesine sebep olmuştur.

Bu dönemlerde Alman dilbilimci Ferdinand de Saussure (1857-1913), henüz öğrencilik hayatındayken dilbilim camiasına Laringeal kuramını kazandırmıştır. Laringeal yönteminin Proto Hint-Avrupa dillerinin yeniden yapılandırılmasında Neogrammarian yönteminden çok daha etkili olduğu belinmektedir.¹¹⁴

Hint-Avrupa dil ailesi Arnavutça, Anadolu dilleri, Baltık-Slav dilleri, Cermen dilleri, Ermenice, Hint-İran dilleri, İtalik dilleri, Kelt dilleri, Tohar dilleri ve Yunanca gibi dillerden oluşmaktadır.

Arnavutça Arnavutluk'ta ve diğer bazı Balkan topraklarında, Avrupa, Türkiye ve Amerika'ya farklı sebeplerle göç eden Arnavutlar tarafından konuşulan ve toplamda yaklaşık 7.5 milyon konuşuru olan bir dildir. Arnavutça, neredeyse hiçbir dil ile akraba olmayan Hint-Avrupa dil ailesinin bağımsız bir koludur. Arnavutça tarihî dönemlerde Slav işgali neticesinde Slav dilleriyle, ardından Yunanca ve Arnavut topraklarında 432 yıl hüküm süren Osmanlı yönetimi sonucunda Türkçe ve Arapça ile da çok sıkı ilişkide bulunmuştur. Dolayısıyla Arnavut diline birçok yabancı kökenli kelime girmiştir. Çağdaş Arnavut dilinden, Osmanlı vasıtasıyla giren Arapça ve Türkçe kökenli kelimeler tamamen çıkartılmıştır. Fakat çağdaş Arnavutçada Latince kökenli sözcüklerin sayısı giderek artmaktadır.

¹¹² Jacob Grimm, *Deutsches Wörterbuch*, Berlin 1999.

¹¹³ August Schleicher, *A Compendium of the Comparative Grammar of the Indo-European, Sanskrit, Greek and Latin Languages*, London 1877.

¹¹⁴ David Holdcroft, *Saussure: Signs, System and Arbitrariness*, Cambridge 1991.

Proto Arnavutça, Hint-Avrupa dil ailesinin Proto dillerinin yeniden yapılandırılması sırasında karşılaştırma metoduyla türetilen bir varsayımsal dildir. Proto Arnavutçanın yeniden yapılandırılması Tosk ile Geg lehçeleri arasındaki benzerliklere ve Latince ile Slav dillerinden giren alıntı kelimelerin karşılaştırılmasına dayanmaktadır.¹¹⁵

Anadolu dilleri, Hint-Avrupa dil ailesine mensup olan, fakat soyu tükenmiş ölü dillerdir. Anadolu dillerinin MÖ 2. ve 1. yüzyıllarda konuşulduğu tahmin edilmektedir. Anadolu dilleri Hititçe, Palaca, Luvice, Lidyaca, Frigce gibi ölü dillerden oluşmaktadır. MS. 4.-5. yüzyıllar arası, Anadolu dillerinin son dönemi olarak bilinmektedir.¹¹⁶ Anadolu dillerini konuşanların Anadolu topraklarına Kurgan hipotezine göre iki olasılıkla, Kafkasya ya da Balkanlar üzerinden gelip yerleştikleri öne sürülmektedir.¹¹⁷ Anadolu dilleri, bir proto dil olan ve yazılı varyantı bulunmayan farazi bir Proto Anadolu dilinden türetilmiştir.

Baltık dilleri, Hint-Avrupa dil ailesinin bir alt kolu olup halen yaşamakta olan Letonca, Litvanca gibi dillerden oluşmaktadır. Baltık dilleri, ölü ve hâlâ yaşayan diller olarak ayrılmaktadır. Letonca ve Litvanca günümüzde resmî devlet dili olarak kullanılmaktadır. Bazı araştırmacılar Letoncanın bir diyalekti olan “Latgalian”ı ve Litvancanın bir diyalekti olan “Samogitçe”yi ayrı dil olarak sınıflandırmaktadırlar.

Baltık dilleri, Hint-Avrupa dilleri ile pek çok aynı sözcüğe sahip olması nedeniyle Hint-Avrupa dil ailesine dâhil edilmiştir. Günümüz Hint-Avrupa dilbiliminde Baltık dilleri Prusya ve Rus İmparatorluğu döneminde yakın ilişkide olduklarından dolayı dile giren Slav kökenli sözcüklerin olması sebebiyle “Baltık-Slav dilleri” olarak sınıflandırılmaktadır.¹¹⁸

Baltık dillerinin tarihî verileri karşılaştırmalı yöntemle derlenerek Proto Baltık dili kısmen yeniden yapılandırılmıştır. Baltık dillerinin MÖ 3 bin yıllarında konuşulduğu ve MÖ 5. yüzyılda “Batı Baltık” ve “Doğu Baltık” olmak üzere ikiye ayrıldığı tahmin edilmektedir. Proto Baltık dili ve Proto Slav dilinin benzerlikler

¹¹⁵ Ranko Matasovic, “A Grammatical Sketch of Albanian for Students of Indo European”, *Zagreb University Journal*, Zagreb, 2019, s. 6.

¹¹⁶ Craig Melchert, *Topics in Anatolian Historical Grammar*, Köln 2012.

¹¹⁷ George Steiner, “The immigration of the first Indo-Europeans into Anatolia reconsidered”, *Journal of Indo-European Studies*, S. 18, Vaşington, 1990, ss. 185-214, s. 179.

¹¹⁸ Berna Karagözoğlu, “Romen Dilinde Kullanılan Farsça Kelimeler”, *Doğu Esintileri*, S. 4, ss. 179-204.

içermesi nedeniyle Proto Baltık ve Proto Slav dilinin aynı kökene dayanmaları ihtimali veya çok yakın ilişkide bulunmaları ihtimali tartışma konusu olmuştur.¹¹⁹

Proto Baltık dilinin konuşulduğu alanın batıda Vistula ırmağından doğuda Moskova'ya ve kuzeyde Baltık denizinden güneyde Kiev'e kadar yaklaşık 860.000 km²'lik geniş bir alanı kapladığı bilinmektedir. Ancak Baltık dili konuşurlarının alanı, Proto Baltık topraklarının tahminen altıda birini oluşturmaktadır. Bazı araştırmacılara göre tarihî dönemlerde Vistula nehrinden Daugava nehrine kadar olan Baltık topraklarında Baltık Fin kabilelerinin yaşadığı ve daha sonra asimile oldukları öne sürülmektedir.¹²⁰ Proto Baltık dilinin yaklaşık 500 bin konuşuru olduğunu düşünen Rus filolog Vladimir Toporov, MÖ 1000 ve 800 yılları arasında Proto Cermen halkının bugünkü Polonya'da bulunan Pasleka nehrinden başlayarak Batı baltık topraklarına doğru yayılmaya başladığını savunmaktadır.¹²¹ Daha sonra Gotların Baltık bölgesine göç etmesi ve Slavların Baltık bölgesinin kuzey ve doğu bölgelerine doğru yayılmaya başlamasıyla Baltık toprakları daralmaya başlamıştır.¹²²

Günümüzde karşılaştırmalı dilbilim uzmanları Baltık ve Slav dillerinin ortak bir linguistik gelişim noktasına sahip olma olasılığının varlığını düşünmektedirler. Baltık ve Slav dillerinin aynı kökenden geldiğini savunanlar Proto Baltık dilinin kendi başına bir dil olmadığını iddia ederek Proto Baltık-Slav dilinin var olduğunu ve Proto Baltık-Slav dilinin “Doğu Baltık”, “Batı Baltık” ve “Proto Slav” olmak üzere 3 alt gruba ayrıldığını savunmaktadırlar.¹²³ Ancak bu görüş, kabul gören tüm Baltık dilleri verilerinin, fonoloji ve morfolojisinin Proto Slav dilinde görülen özelliklerden daha da arkaik olduğu belirtilerek, diğer Hint-Avrupa dillerinin tahminen 3000 yıl önce varsayılan arkaik özelliklerini koruduğu gerekçesiyle çürütülmüştür.¹²⁴

Slav dilleri, Hint-Avrupa dil ailesinin Baltık-Slav alt grubuna ait olan ve toplam yaklaşık 315 milyon kişinin konuştuğu dil grubudur. Hint-Avrupa dilleri arasında yer alan Slav dilleri, ait olduğu Hint-Avrupa dil ailesiyle akraba olmasına rağmen aralarında birçok farklılık görülmektedir. Slav dilleri farklı adlandırmalara

¹¹⁹ Vytautas Mažiulis, *Baltic Languages: Development of the individual Baltic languages*, Vilnius 1999.

¹²⁰ Zigmas Zinkevicius, *History of Lithuanian*, Vilnius 1984, s. 154.

¹²¹ Vladimir Toporov, *World languages: Baltic Languages*, Moskova 2006, s. 225.

¹²² Zigmas Zinkevicius, *History of Lithuanian*, Vilnius 1984, s. 248.

¹²³ Frederik Kortlandt, “Baltica and Balto-Slavica”, *Baltistica*, C. 2, S. 65, Amsterdam, 2010, ss. 359-379, s. 378.

¹²⁴ Zigmas Zinkevicius, *History of Lithuanian*, Vilnius 1984, s. 9.

sahip olmalarına rağmen ağız, lehçe ve şifeleri kendi alt gruplarında birbiriyle yakındır. Slav dilleri dilbilgisi konularında, çoğunlukla da telaffuz ve imlâ kurallarında farklılaşırlar. Slav dilleri “Güney Slav dilleri”, “Doğu Slav dilleri” ve “Batı Slav dilleri” olarak alt gruplara ayrılırlar. Bu üç grubun ayrılmasında siyasî, coğrafi ve soybilim gibi ilkeler etkili olmuştur.

Güney Slav dilleri “Bulgarca, Pomakça, Makedonca, Sırp-Hırvatça, Boşnakça, Karadağca, Slovence” dillerini; Doğu Slav dilleri “Rusça, Ukraynaca, Belarusça” ve azınlık hâlinde olan Rusinlerin konuştuğu “Rusince” dillerini; Batı Slavca ise “Çekçe, Slovakça, Lehçe” yaşayan dilleri ve “Silezya, Kaşupça, Pomeranyaca” gibi diyalekt olduğu düşünülen ölü dilleri kapsamaktadır.¹²⁵

Günümüz Slav dilleri dış politika ve kültürel sebeplerden dolayı birçok dil ile sözcük alışverişinde bulunmuştur. Örneğin Doğu Slav dillerine, yoğun Türk ve Moğol ilişkileri sonucu pek çok Altay dilleri kökenli kelime girmiştir. Rus ve Türk dilleri ilişkileri hakkında araştırma yapan N. Şipova’nın “Rus Dilinde Türkçe Unsurlar” (Slovar tyurkizmov v russkom yazıke) adlı sözlük çalışmasında sayısı 1500’ü aşkın kelimenin Türk dilinden Rusçaya tarihî dönemlerdeki ilişkiler ve Türk dilinin lehçeleri aracılığıyla girdiği belirtilmektedir.¹²⁶ Türk dilinden Rus diline giren kelimelerin birçoğu Rusça imlâ kurallarına ve telaffuzuna uyum sağlamasından dolayı Rusça olarak kabul edilmektedir.

Türklerin ve Almanların Slavların karakteri ve dilleri üzerinde çok derin izler bıraktığını söyleyen Prag Üniversitesi doçentlerinden Jan Peisker, 1915 yılında yayımladığı “Slavların Türk-Tatar ve Almanlar ile Eski İlişkileri” (Die älteren Beziehungen der Slaven zu Turkotataren und Germanen) adlı çalışmasında Slavların çok eski dönemlerde Cermen ve Türk milletinin hâkimiyeti altında yaşadığını savunmuştur.¹²⁷

Slav ile Cermen ilişkileri neticesinde Slavcadaki *knez* “kral, prens”, Sırpçadaki *vitezi*, *vicazi* “yüksek bir sınıf adı”, Lehçedeki *szlachta* “asilzadelik unvanı” gibi

¹²⁵ Wayles Browne, Vyacheslav İvanov, *Slavic Language*, Los Angeles 2015.

¹²⁶ Minara Aliyeva Esen, “Rus Dilindeki Türkçe Kelimeler Üzerine Bir Tasnif Denemesi”, *Turkish Studies: International Periodical for the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic*, C. 3, S. 7, ss. 364-382, s. 367.

¹²⁷ Jan Peisker, “Die älteren Beziehungen der Slaven zu Turkotataren und Germanen”, *Vierteljahrschrift für Sozial- und Wirtschaftsgeschichte*, C. 3, S. 2, Prag, 1905, ss. 187-360.

kelimelerin Eski Cermencedeki *kuninga*, *viking*, *schlachta* gibi sözcüklerden geldiğini söylemek mümkündür.

Eski Slav diline Eski Türkçe unsurların Doğu Türkleri, Avarlar ve Hazarlar vasıtasıyla girdiği bilinmektedir. Eski Slavcadaki *byku* “boğa, öküz”, *koza* “keçi”, *volu* “öküz”, *tvarogi* “peynir, konji” “at, kunan” gibi kelimelerin her ne kadar Slavca kökenli olduğu iddia edilse de ispatlanamamıştır. Slavcada “öküz” anlamına gelen *byku* kelimesi Hint-Avrupa dil ailesine ait Sanskritçede *gâus*, Latince *bos*, Yunancada *vódi* olarak geçmektedir. Fakat Eski Türkçe dönemine ait Orhun Yazıtlarında, Divânu Lügat’it Türk’te ve Türk lehçelerinde “öküz” anlamına gelen *buka* kelimesi mevcuttur. Dolayısıyla Eski Slavcadaki *byku* kelimesi, muhtemelen Türkçeden Slavcaya geçmiş bir kelimedir. Türk dilinin ait olduğu Altay dil birliğine bağlı Moğolcada “öküz” anlamındaki *buka* kelimesinin Moğolcada da olması, Slav ve Altay halklarının eski dönemlerde de çok içli dışlı ilişkide olduklarını göstermektedir.¹²⁸

Proto Slav dili, bazı Slav kökenli dilleri karşılaştırma yöntemiyle elde edilen sonuçlardan yola çıkılarak yeniden yapılandırılmış, yazılı kaynağı bulunmayan ve MÖ 2 binli yıllarda konuşulduğu tahmin edilen varsayımsal bir dildir. Slav dillerinin birbirinden farklılaşması, Proto Slav döneminde Slavların geniş bir coğrafi alana yayılmalarından sonra başlamıştır. Proto Slavların geniş alana yayılmalarından sonra yaklaşık 10. yüzyıla kadar Slav dillerinin dilsel birliği ve karşılıklı anlaşılabilirliği devam etmiştir.

Cermen dilleri, Hint-Avrupa dil ailesinin önemli bir alt grubunu oluşturur. Cermen dilleri “Batı Cermen dilleri”, “Doğu Cermen dilleri” ve “Kuzey Cermen dilleri” olarak olarak üç alt koldan oluşmaktadır. Batı Cermen kolu “Almanca, Felemenkçe ve İngilizce” dilleri, Kuzey Cermen kolu “Danca, İsveççe, İzlandaca, Norveççe” gibi dilleri, Doğu Cermen kolu ise günümüzde konuşuru olmayan “Gotça, Vandalca” gibi ölü dilleri kapsamaktadır.

Cermen dilleri, Batı ve Kuzey Avrupa bölgelerinde konuşulan dillerin büyük bir kısmını kapsamaktadır. Cermen dillerinden İngilizce, Avrupa dışında ABD, Kanada, Güney Afrika, Karayip Adaları, Avustralya ve Yeni Zelanda’da ana dili statüsünde yaklaşık 550 milyon insan tarafından konuşulmaktadır. Ayrıca günümüzde

¹²⁸ Akdes Nimet, “Eski Slavca’daki Türkçe Sözlere Dair”, *İstanbul Üniversitesi Türkiyat Mecmuası*, İstanbul, 1934, ss. 89-98, s. 92.

İngilizce ikinci dil olarak Asya, Afrika gibi kıtalarda da konuşulmaktadır. Tarihte ve günümüzde “güneşin asla batmadığı ülke” unvanını alan İngiltere’nin, ticarî gücünü arttırmak hedefiyle koloni hâline getirdiği ülkelerin ana dili veya ikinci dili de İngilizce’dir.¹²⁹

Cermen dillerinin tamamının Proto Cermence adı verilen bir proto dilden türediği varsayılmaktadır.¹³⁰ Proto Cermen dili, diğer proto diller gibi, herhangi bir tarihî yazılı kaynağı bulunmayıp tarihî ve çağdaş Cermen dillerinin birbirleriyle karşılaştırılması sonucu dilbilimciler tarafından yeniden yapılandırılmış varsayımsal bir dildir. Grimm Yasası uygulanarak elde edilen tahminî verilere göre Proto Cermen dili, Hint-Avrupa dillerinden MÖ 5. yüzyılda farklılaşmaya başlanmış olup MS 5. yüzyıla kadar farklılaşma aşamasının tamamlandığı ve Proto Cermen dilinin “Kuzey, Batı ve Doğu” olarak 3 gruba ayrıldığı düşünülmektedir.¹³¹ Çağdaş Cermen dillerinin bu kollardan türemiştir.

Proto Cermen dilinin anavatanının Güney İskandinavya bölgesi olduğu belirtilmektedir.¹³² Ayrıca Jastorf Uygarlığının¹³³ ana dilinin, bulunduğu konum ve zaman dilimi dikkate alınarak Proto Cermence olduğu düşünülmektedir.

Hint-İran dilleri, diğer adıyla Aryan dilleri, Hint-Avrupa dil ailesinin en çok sayıda dili barındıran alt grubudur ve günümüzde Güney, Batı ve Orta Asya topraklarında konuşulan dilleri içermektedir. Hint-İran dilleri “Hint-Aryan dilleri”, “İran dilleri” ve “Nuristanî diller” olarak üç alt gruptan oluşmaktadır.

Hint-Aryan dilleri çoğunlukla Hindistan, Pakistan, Afganistan, Bangladeş, Nepal, Sri Lanka ve Maldiv Adalarında konuşulan “Hintçe, Urduca, Bengalce ve Sanskritçe” gibi dilleri kapsamaktadır. Hint-Aryan dillerinin en kapsamlısı olarak bilinen Hintçe, İngilizce ile birlikte Hindistan’ın resmî dillerinden biri olup Hindistan’da Devenāgarī yazı sistemiyle, Pakistan’da Arap alfabesiyle yazılmaktadır. Urduca, Pakistan ve Hindistan’ın bazı bölgelerinde resmî dil statüsünde olan ve çoğunlukla Müslüman toplumu tarafından konuşulan bir dildir. Urdu dili

¹²⁹ Paul Jambor, “İngiliz dili Emperyalizmi: Bakış Açıları”, *Uluslararası Dil Olarak İngilizce Dergisi*, Seoul, 2013, ss. 103-123, s. 104.

¹³⁰ Stephen Anderson, *Languages: A Very Short Introduction*, Oxford 2012.

¹³¹ Donald Ringe, *From Proto-Indo-European to Proto-Germanic*, Oxford 2006, s. 67.

¹³² Andrew Bell-Fialkoff, *The Role of Migration in the History of the Eurasian Steppe*, New York 2000, s. 177.

¹³³ Jastorf Uygarlığı, Çağdaş Güney İskandinavya ve Almaya’nın kuzey bölgesi sınırları içerisinde bulunan ve MÖ 6. ile 1. yüzyıllar arasında yaşayan Roma öncesi Demir Çağı Uygarlığıdır.

konusurlarının büyük bir kısmının Müslüman olması ve İranî ülkelerle yakın ilişkide bulunması sebebiyle, bünyesinde birçok Farsça kökenli kelime içermektedir. Dilbilim tarihinde önemi büyük olan Sankritçe, Hindistan sınırları içinde çok küçük bir topluluk tarafından anadil olarak konuşulmaktadır. Ancak Hint ve Urdu dillerine tarihî dönemlerde Sanskritçeden birçok kelime ve dilbilgisi unsurları girmiştir. Vasudha Dalmia, Urdu dilinde bulunan fiillerin neredeyse tamamının Sanskritçeden geçtiğini ifade etmektedir.¹³⁴ Dünya dilbiliminde toplam 219 Hint-Aryan dili olduğu bilinmektedir.¹³⁵ Hint-Aryan dillerinin sayısının yüksek olmasının sebebi, dillere ait lehçe, ağız ve şivelerin kendi başına ayrı bir dil olarak sınıflandırılmasından kaynaklanmaktadır.

Eski Hint-Aryan dili özellikleri Budizm ve Hinduizm gibi dinlerin dinî eserlerinde, Orta Hint-Aryan dili özellikleri 6. yüzyıl civarında yazılmış Aryanların edebî yazılarında görülmektedir. Günümüzde Orta Hint-Aryan dilinin edebî yazı özellikleri Aryan dillerinin Apabhramśa lehçesinde devam ettirilmektedir.¹³⁶

İran dilleri, Hint-Avrupa dil ailesinin Hint-İran alt koluna bağlı dillerden oluşmaktadır. Günümüzde 200 milyon kişi tarafından konuşulduğu tahmin edilmektedir.¹³⁷ İran dilleri, tarihî ve çağdaş gelişim açısından “Eski İranî diller, Orta İran dilleri ve Yeni İran dilleri” olmak üzere üç alt gruba ayrılır.

Eski İran dillerinin Hint-Aryan grubunda yer alan Sanskrit diliyle çok büyük benzerlikleri olması nedeniyle yakın akraba oldukları ve Eski İran dilinin MÖ 3. yüzyıla kadar konuşulduğu tahmin edilmektedir. Zerdüş dininin kutsal kitabı olarak bilinen Avesta’nın dili olan Avestaca ve MÖ 6. yüzyılda Büyük Kiros tarafından kurulan ilk Pers devleti olarak bilinen Ahemenişlerin, Medlerin dili olan Eski İran dillerinden biri olduğu düşünülmektedir.¹³⁸

Orta İran dilleri, tahminen MÖ 10. ve 3. yüzyıllar arasında konuşulan Hint-İran dillerindendir. Orta İran dilleri, Arsak Krallığının resmî devlet dili olan “Partça”yı, Kuşan ve Eftalit İmparatorluğu’nun resmî dili olan “Baktriya” dilini ve Sasani

¹³⁴ Vasudha Dalmia, *Hindu Pasts: Women, Religion, Histories*, New York 2017, s. 310.

¹³⁵ Ulaş Töre Sivrioğlu, “Avesta Dilinin Tarihi Coğrafyası”, *Turkish Studies: International Periodical For The Languages, Literature and History of Turkish or Turkic*, C. 8, Ankara, 2013, ss. 1141-1165, s. 1143.

¹³⁶ Chunilal Bhayani, *Apabhramśa Language and Literature: A Short Introduction*, Delhi 1989.

¹³⁷ Gernot Windfuhr, *The Iranian Languages*, New York 2009.

¹³⁸ Sâdık Rızâzâde-yi Şafak, (1352 hş.), *Târih-i Edebiyyât-i Îrân*, Tahran 1352.

İmparatorluğunun edebî dili olan “Pehlevî” dili ile birlikte “Eski Osetçe” veya çoğunlukla İskit-Sarmat dili olarak da bilinen “İskitçe, Soğdca, Harezme” gibi dilleri kapsamaktadır.¹³⁹

Yeni İran dilleri, yani Yeni Farsça, İslâmiyet’in İran topraklarında yaygınlaşmaya başlamasıyla ortaya çıkmıştır. Yeni Farsça günümüz Afganistan’ın resmî dili olan “Peştuca”, Kafkasya topraklarında konuşulmakta olan “Osetçe, Zazaca” ve Kafkasya ile Türkiye topraklarında konuşulan “Kürtçe” gibi yaşayan dilleri kapsamaktadır.

İran dilleri, yukarıdaki tarihsel sınıflandırmanın dışında, dillerin farklı özelliklerine dayanarak genellikle “Doğu İran dilleri” ve “Batı İran dilleri” olmak üzere iki genetik gruba ayrılmaktadır.

Nuristanî diller, Hint-İran dillerinin 3. alt kolu olup günümüzde Doğu Afganistan’da ve azınlık hâlinde Pakistan’ın Hayber Pahtunhva ilinin Çitral ilçesinde yaşayan yaklaşık 214 bin kişi tarafından konuşulmaktadır.

Nuristanî diller 19. yüzyıla kadar hiçbir literatürde tanımlanmamıştır. Nuristanîlerin yaşadığı bölgenin adı eskiden Kâfiristan olmuş ve Kâfiristan bölgesinde yaşayanların dili de Kâfirî veya Kâfiristanî olarak anılmıştır. Nuristanî dillerin konuşurlarının 1896 yılında İslâm dinini kabul etmelerinden sonra “Kâfirî, Kâfiristan” gibi terimler tamamen kullanımdan kaldırılmıştır.¹⁴⁰

Nuristanî dillerin konuşurları, günümüzde merkezî bir otoriteye sahip olmayan Hindu Kuş dağlarının izole bir bölgesinde yaşamalarından dolayı kabile dili olarak kabul edilir. Nuristanî dillerin genç konuşurlarının büyük kentlere göç etmeleri sonucu büyük şehirlerde Hintçe, Urduca gibi dillerde konuşmak zorunda kalmaları ve yaşlı nüfusun da ölmesi nedeniyle Nuristanî diller ileriki yıllarda kaybolma tehlikesiyle karşı karşıyadır.

İtalik diller, Hint-Avrupa dil ailesinin önemli bir alt kolu olup Avrupa kıtasının batı ve güney ülkelerinde konuşulmakta olan birçok dili kapsamaktadır. Günümüzde İtalik dillerden hâlâ yaşamakta olan sadece Halk Latincesi kökenli Romen veya diğer adıyla Latin dilleri kalmıştır. Klasik Latince’den farklı olan Halk Latincesi, MÖ 200 ve 100 yılları arasında, devlet topraklarının genişlemesiyle birlikte İber yarımadasından

¹³⁹ Muhsin Ebu’l-Kâsımî, *Zebân-i Fârsî ve Serguzeşt-i Ân*, Tahran 1374.

¹⁴⁰ Mesut Kesinkin, “Orta ve Eski İrani Dillerin Zazacaya Tuttuğu Işık”, *II. Uluslararası Zaza Tarihi ve Kültürü Sempozyumu, Bingöl*, 2012, ss. 232, s. 233.

Karadeniz'in doğu kıyılarına kadar uzanan büyük bir alana yayılmış olup Roma İmparatorluğunun himayesinde olan askerler, seyyahlar ve köleler sınıfı tarafından konuşulduğu öne sürülmektedir.¹⁴¹

5. ve 10. yüzyıllar arasında Halk Latincesi yerel bazda eşzamanlı olarak evrimler geçirmiş ve bunun sonucu onlarca yerel dil ve lehçe ortaya çıkmıştır. 10. ve 13. yüzyıllar arasında bazı yerel diller yazıya geçirilmeye başlanmış ve Latince dünya dilleri arasında ve pek çok alanda yerini almayı başarmıştır. Portekiz'de bu süreç legal yollardan yapılmaya devam etmiş, ancak diğer Latin kökenli ülkelerde yerel lehçeleri yükseltme ve popüler hâle getirme çalışmaları nedeniyle, dönemin birçok şair ve yazarı yerel lehçelerde yazmayı tercih etmiştir. 16. yüzyıldan itibaren matbaanın keşfedilmesi Latin dilleri içindeki yerel dilleri popüler hâle getirme ve evrimleştirmeyi büyük ölçüde olumsuz etkilemiştir. Latin halkları, aynı siyasî sınırlar içinde tek bir dilin konuşulmasına yönelik eğilim oluşturmuşlardır. Fransa'da Paris ve etrafında konuşulan "Fransiyen" dilinin zamanla bütün ülkeye yayılması ve güneydeki "Langue d'Oc" ve "Franko-Provencal" gibi dillerin yok olma eğilimi göstermeleri dönemin durumunu anlatmaktadır.¹⁴²

Latin dilleri grubu içinde "İspanyolca, Portekizce, Fransızca, İtalyanca, Romence" gibi yaşayan dillerle birlikte "Mozarapça ve Dalmaçyaca" gibi ölü diller de yer almaktadır. Günümüz verilerine göre anadil olarak 600 milyondan fazla kişi tarafından konuşulduğu bilinen Latin dilleri içerisinde dünyanın en çok konuşulan 4. sıradaki dili İspanyolca ile 5. sıradaki dili Fransızca bulunmaktadır.

Hint-Avrupa karşılaştırmalı dilbiliminin öncüleri, diğer dil gruplarına uyguladıkları gibi, varlığı yazılı olarak kanıtlanmayan İtalik dilleri birbirleriyle karşılaştırarak yeniden yapılandırılmış Proto İtalik dilini oluşturmuşlardır. Latin dilleri İtalik dil grubunun kanıtlanmış ve yaşayan tek dilleri olduğundan, Proto İtalik dilinin yeniden yapılandırılmasında ana kaynağı oluşturur.¹⁴³ Arkeolojik ve dilbilimsel araştırmalar sonucunda kesin bir eşitlik, kanıt bulunamasa da Proto İtalik dilinin MÖ 1150 ile 700 yılları arasında varlığını sürdüren Terramare ve Villanova uygarlıklarının dili olduğu varsayılmaktadır. Bununla birlikte glottokronoloji alanındaki çalışmalar Proto İtalik dilinin Proto Hint-Avrupa dilinden MÖ 2500 yıllarında ayrıldığını

¹⁴¹ Charles Hall Grandgent, *An Introduction to Vulgar Latin*, Boston, 1907.

¹⁴² <https://www.ethnologue.com/language/frp/>

¹⁴³ Ronald Crossland, *Immigrants From The North*, Cambridge 1967, s. 46.

göstermektedir. Ayrıca Proto İtalic dilinin MÖ 2000’li yılların ikinci yarısında, güneyde yer alan İtalyan Yarımadası’na göç etmeden önce, Alp dağlarının kuzeyinde İtalic topluluklar tarafından konuşulduğu tahmin edilmektedir.¹⁴⁴ Proto dilbilim çalışmaları sonucunda, erken dönemde Proto İtalic dili konuşurları ile Kelt toplumu ve Proto Cermen konuşurlarının yakın temas hâlinde olduğu öne sürülmektedir.¹⁴⁵

Kelt dilleri, Hint-Avrupa dil ailesinin bir alt grubudur. “Kelt” kelimesi ilk kez Kelt dil grubunu tanımlamak için 1707 yılında Edward Lhuyd ve ardından Keltçe, Galce ve Breton dillerini ilişkilendiren Paul-Yves Pezron tarafından kullanılmıştır.¹⁴⁶

Kelt dillerinin MÖ 1000 yıllarında Avrupa’nın geniş bir alanında ve Orta Anadolu’da konuşulduğu bilinmektedir. Kelt dilleri günümüzde Avrupa’nın kuzeybatı sınırlarında konuşulan Bretonca, İrlandaca ve Galce gibi yaşayan dillerden ve tehlike altında olan Eski İrlandacadan türemiş olan Kornişçe ve Manca dillerinden oluşmaktadır. Kelt dilbilimciler Kornişçe ve Manca gibi dilleri geliştirmek amacıyla çok emek sarf etseler de bu dilleri ana dili statüsünde konuşan kişi sayısı ile ikinci dil olarak konuşan insan sayısı 25 bini geçmemektedir.

Kelt dilleri zengin bir edebî geleneğe sahiptir. Kelt dillerinin yazılı en eski kaynağı MÖ 6. yüzyıla ait Alp dağlarında bulunan Lepontik yazıtlarıdır. Kelt dillerine ait eski yazıtlar İtalic (Eski Latin alfabesi) ve soyu tükenmiş olan Paleo-Hispanik yazıt diliyle yazılmıştır. Tarihi süreçte Keltler, pikt, gal ve ogham yazı sistemlerini kullanmışlardır.

Karşılaştırmalı Hint-Avrupa dil çalışmalarının başlatılmasıyla yeniden yapılandırılan Proto Kelt dili, MÖ 1300 ile 800 yılları arasında konuşulduğu ve daha sonra Kelt dillerinin farklı dillere ayrıldığı tahmin edilen ve yazılı kaynağı bulunmayan varsayımsal bir dildir. Proto Kelt dili, MÖ 1300 ile 750 yılları arasında varlığını sürdüren Urnfield ve Hallstatt Uygarlıklarıyla ilişkilendirilmektedir.¹⁴⁷

Kelt dilleri diğer Hint-Avrupa dillerinden olan İtalic dillerle ortak özelliklere sahiptir. Kelt ile İtalic dillerin arasındaki benzerlik, Kelt-İtalo dil birliği olasılığına yol açmaktadır. Hint-Avrupa dil ailesinde bulunan bu iki dil grubu Hint-Avrupa’nın diğer

¹⁴⁴ Roger Blench, Matthew Spriggs, *Archaeology and Language I: Theoretical and methodological orientations*, New York 1997, s. 134.

¹⁴⁵ Jared Klein, Brian Joseph, Matthias Fritz, *Handbook of Comparative and Historical Indo-European Linguistics*, Berlin 2017, s. 859.

¹⁴⁶ Alice Roberts, *The Celts: Search For A Civilization*, Llandybie 2015.

¹⁴⁷ Alice Roberts, *The Celts: Search For A Civilization*, Llandybie 2015.

dillerine nazaran birbirlerine çok daha fazla benzer olmasından yola çıkarak bu iki grubunun ortak bir atadan geldiği ve tahminen MÖ 3000 veya 2000 yıllarında Güney-Orta Avrupa’da konuşulduğu tahmin edilmekteydi. Bu hipotez 1996 yılında Calvert Watkins tarafından incelendikten sonra gündemden düşmüştür.¹⁴⁸ Fakat ne olursa olsun Frederik Kortlandt gibi modern akademisyenler hipotezle yakından ilgilenmeye devam etmektedir. 2002 yılında Ringe, Warnow ve Taylor tarafından hazırlanan bir çalışmada, adı geçen dilbilimciler dilbilimde yeni sınıflandırma yöntemiyle Kelt-İtalo dil grubunun mevcudiyeti üzerine bir tartışma konusu açmışlardır.¹⁴⁹ 2007 yılında Kortlandt, Proto Kelt-İtalo dilini tekrar yapılandırmaya çalışmıştır.¹⁵⁰ 2016 yılında Kelt dilleri uzmanı Peter Schrijver, Kelt dillerinin İtalya’nın Venedik ve Sabellian bölgelerine yakın bir yerde ortaya çıktığını ve Proto Kelt dilinin MÖ 1300 ile 1100 yılları aralığına ait, Geç Bronz (Geç Tunç) çağında yaşayan Kanegrate Uygarlığıyla ilişkili olduğunu ve özdeşliğini savunmuştur.¹⁵¹

Tohar dilleri, Arsi-Kuçi veya Agnean-Kuchean olarak da bilinen, tarihte Tarım Havzası bölgesi sakinleri tarafından konuşulan Hint-Avrupa dil ailesinin soyu tükenmiş ve günümüzde konuşuru olmayan bir koludur. Tohar dilleri, günümüz Çin Halk Cumhuriyetinin Sincan bölgesine yakın bir alanda, MS 5. ve 8. yüzyıla tarihlenen el yazmasının bulunmasıyla ortaya çıkmıştır. 20. yüzyılın başlarında Tohar dillerinin keşfedilmesi, dönemin Hint-Avrupa dilbiliminde yeni güncel çalışmalar yapılmasına yol açmıştır. Bulunan yazıtları incelemeye alan dilbilimciler yazıtın ait olduğu dili Baktriya halkı için kullanılan “Toharoi” adıyla tanımlamışlardır. Günümüzde bu tanımlamanın yanlış olduğu iddia edilse de yazıtın dili için “Toharca” adı kullanılmaya devam etmektedir.¹⁵²

Bulunan el yazmalarının incelenmesi sonucu Doğu Toharca ve Batı Toharca olmak üzere yakından ilişkisi iki dil ortaya çıkmıştır. Yazıtların okunmasıyla Doğu Toharcanın daha arkaik özellikler taşıdığı ve bir Budist ayin dili olarak kullanıldığı

¹⁴⁸ Calvert Watkins, “Greece in Italy outside Rome”, *HSCP*, C. 97, Harvard, 1996, s. 35.

¹⁴⁹ Don Ringe, Tandy Warnow, Ann Taylor, “Indo-European And Comlutational Cladistics”, *Transactions of the Philological Society*, C. 100, S. 1, Malden, 2002, ss. 59-129.

¹⁵⁰ Frederik Kortlandt, *Italo-Celtic Origins And Prehistoric Development of the Irish Language*, Leiden 2007.

¹⁵¹ Peter Schrijver, *Celtic From The West 3: Atlantic Europe in the Metal Ages*, Utrecht 2016, s. 489-502.

¹⁵² Marika Namba Walter, “Tokharian Buddhism in Kucha: Buddhism of Indo-European Centum Speakers in Chinese Turkestan before 10th Century C.E.”, *Sino-Platonic Papers*, Pennsylvania, 1986, s. 2.

anlaşılmıştır. Batı Toharcanın ise doğuda Turfan'dan batıda Tomşuk'a kadar yayılan alanda günlük konuşma dili olarak kullanıldığı kanaatine varılmıştır.¹⁵³ Batı Toharcaya ait yazıtlar tahmini olarak MS 5. veya 4. yüzyılların sonlarına doğru tarihlenmektedir. Dolayısıyla Batı Toharcanın Gotik, Klasik Ermenice ve Eski İrlandaca gibi Hint-Avrupa dilleriyle aynı dönemde konuşulduğunu öne sürmek mümkündür.

MS 6.-8. yüzyıllarda varlığını sürdüren Toharca ve Tohar yazı sistemi 20. yüzyılda Aurel Stein (1862-1943) tarafından Tarım Havzası'nda yapılan arkeolojik çalışmalar neticesinde, bilinmeyen bir dilde yazılmış el yazmaları parçalarının gün ışığına çıkarılmasına kadar hiç bilinmiyordu.¹⁵⁴ Toharcanın keşfedilmesi, Hint-Avrupa dillerinin ilişkileri üzerine yapılan bazı tezlerin çürütülmesine ve Hint-Avrupa dil ailesi çalışmalarının yeniden canlanmasına sebep olmuştur.

Birçok araştırmacı Tohar dili konuşurlarını MÖ yaklaşık 3300-2500 yıllarında varlık gösteren Güney Sibirya'nın Afanasiyevo Uygarlığıyla özdeşirmektedir. Bu tahminlere göre Toharca konuşanların kuzeyden güneye, Tarım Havzası bölgesine göç ettikleri düşünülmektedir.¹⁵⁵ Michael Peyrot, Toharcanın eklemeli bir dil olması gibi tipolojik özelliklerinden birkaçının Güney Sibirya'daki Proto Samoyed dilinde de görüldüğünü ve buna dayanarak iki Proto dilin erken bir dönemde uzun süreli ilişkide olduklarını savunmaktadır.¹⁵⁶ Mallory, Toharca konuşurlarının neslinin Uygurların Kırğızlar tarafından Göktürk topraklarından sürgün edilmesi ve Uygurların Tarım Havzasına doğu göç etmesiyle tükendiğini öne sürmüştür.¹⁵⁷

Günümüzde bazı çağdaş Çince kelimelerin Toharca kökenli olduğu bilinmektedir. Örneğin Eski ve çağdaş Çince bal anlamına gelen 蜜 'mi' kelimesi Proto Toharcada aynı anlama gelen **māt(ə)* kelimesinden türemiştir. Aynı zamanda Eski Kilise Slavcasında ve çağdaş Rusçadaki 'bal' anlamına gelen мѣдъ (myod) kelimesinin kökeni Toharcaya dayanmaktadır.¹⁵⁸

¹⁵³ Ronald Kim, "Introduction to Tocharian", *Ústav srovnávací jazykovědy*, Prag, 2012, s. 3.

¹⁵⁴ Leo Deuel, "XXI". *Testaments of Time: Baltimore*, Maryland 1965, s. 425.

¹⁵⁵ James Mallory, Victor Mair, *The Tarim Mummies*, London 2000.

¹⁵⁶ Michael Peyrot, "The Deviant Typological Profile of the Tocharian Branch of Indo-European May be due to Uralic Substrate Influence", *Indo-European Linguistics*, C. 7, S. 1, ss. 72-121, s. 82.

¹⁵⁷ James Mallory, "Bronze Age Languages of The Tarim Basin", *Expedition*, London, 2010, s. 44.

¹⁵⁸ Axel Schuessler, *ABC Etymological Dictionary of Old Chinese*, Honolulu 2007, s. 136.

Yunan dilleri, Hint-Avrupa dil ailesinin bir alt kolu olup bazı kaynaklarda Helenik diller olarak da geçmektedir. Günümüzde Helenik dillerin tek temsilcisi Yunan (Grek) dilleri olduğu için Yunan dilleri olarak adlandırmaktadır.¹⁵⁹

Proto Yunan dili, diğer adıyla Proto Helenik, Miken Yunancası ile Antik Yunancanın Attika, İyonik, Aeolik ve Dor gibi lehçelerinin atası olarak bilinen varsayımsal bir dildir. Proto Yunanca, Yunan lehçelerinin dilbilgisel karşılaştırması sonucunda ortaya çıkan bir dildir. Proto Yunanca konuşurları MÖ 2200 ile 1900 yılları arasında günümüz Yunanistan topraklarına yerleşmiş ve MÖ tahminen 1700 yılından itibaren Güney ve Kuzey grubu olmak üzere iki gruba ayrılmıştır.¹⁶⁰ Daha öncesinde Pre-Proto Yunanca konuşanların MÖ 2400-2200 yılları arasında Proto Friglerin sınırları içerisinde bulundukları ve ardından Avrupa'nın doğu sınırlarına doğru göç ettikleri bilinmektedir.¹⁶¹ Yunan dilbilimin modern bibliyografisi Yunanların günümüz Yunanistan yarımadasına en erken MÖ 2200-2000 yılları civarında, Erken Helenik dönemde yerleştiklerini göstermektedir. Asko Parpola ve Christian Carpelan, Proto Yunan dili konuşurlarının Yunanistan'a gelişini MÖ 2200 olarak tarihlendirirken¹⁶² Carl Blegen MÖ 1900 olarak tarihlendirmiştir.¹⁶³

Akrabalık Adları:

PHA. **phtér* 'baba': Arn. *atē*, Lat. *pater*, Fr. *père*, İsp. *padre*, EYun. *πατήρ* (*patír*), Toh. *pācar/pācer*, Kelt. *ātir*, Sansk. *pitṛ*, Alm. *fater/vater*, İrlan. *athir/athair*, İng. *fæder/father*, Gal. *gwaladr*, Keş. *petū'r*, Fars. *pitā/pedar*, Oset. *fyd*, ENorv. *faðir*, Got. *faðar*, Peşt. *plaar*, Mak. *tatko*, Hit. *atta/tata*, Luvî. *tati*.

PHA. **méhtēr* 'anne': EErm. *ūuyn* (*mayr*), Arn. *ēmē*, Lit. *moteris*, Lv. *māte*, EPrus. *mūti*, Kelt. *mātir*, İrlan. *máthir/máthair*, Keş. *mā.j*, Lat. *māter*, Fr. *mère*, İsp. *madre*, AYun. *μήτηρ* (*mítir*), Rus. *мать* (*mat*), Sansk. *mātr*, Avest. *mātar*, Toh. *mācar/mācer*, Alm. *muoter/mutter*, İng. *mōdor/mother*, Gal. *modryb*, EPrus. *móðir*,

¹⁵⁹ Robert Browning, *Medieval and Modern Greek*, Cambridge 1983.

¹⁶⁰ Jonathan Hall, *Ethnic Identity in Greek Antiquity*, Cambridge 1997, s. 160.

¹⁶¹ David Anthony, *The Horse, the Wheel, and Language: How Bronze Age Riders from the Eurasian Steppes Shared the Modern World*, Princeton 2010, s. 51.

¹⁶² Asko Parpola, Christian Carpelan, "The Cultural Counterparts to Proto Indo-European, Proto Uralic and Proto Aryan: Archaeological Records", *The Indo-Aryan Controversy: Evedence and Inference in Indian History*, New York, 2005, ss. 107-141, s. 130.

¹⁶³ Robert Drews, *The Coming of the Greeks*, Princeton 1988, s. 14.

Far. /*mādar*, Frig. *mater*, Oset. *mad/madae*, Leh. *matka*, Çek. *matka*, Slovak. *matka*, Sırp. *mater/majka/mati*, Mak. *majka (majka)*, Peşt. *mor*, Hit. *anna*.

PHA. **b^hréhtēr* ‘erkek kardeş’: Arn. *vëlla*, EErm. *ḫṛpuṣṣ(yeghbayr)*, İng. *brōþor/brother*, Keş. *boy*, Fr. *frère*, AYun. *φράτηρ(frátir)*, Toh. *pracar/procer*, Rus. *брат(brat)*, Alm. *bruoder/bruder*, Gal. *brawd*, Sansk. *bhrātṛ*, İrlan. *bráthir/bráthair*, Litov. *brolis*, Leton. *brālis*, Kelt. *brātir*, Far. *brātar/barādar*, Frig. *brater*, İilir. *bra*, Got. *brōþar*, ENor. *bróðir*, EPrus. *brāti*, Oset. *ærvad/*, Avest. *brātar*, Leh. *brat*, Çek. *bratr*, Slovak. *brat*, Kürt. *bira*, İtal. *vhraterei*, Peşt. *wror*.

PHA. **swésōr* ‘kız kardeş’: Arn. *motēr*, İng. *sweostor/sister*, Alman. *swester/schwester*, Sansk. *svasṛ*, Rus. *сестра(sestra)*, Leh. *siostra*, Çek. *sestra*, Slovak. *sestra*, Lat. *soror*, Fr. *sœur*, İrlan. *siur/siur*, EErm. *ṣṇṇ(k’voyr)*, Toh. *şar/şer*, AYun. *eor/--*, Gal. *chwaer*, Kelt. *suiior*, ENor. *systir*, Got. *swistar*, Avest. *xvanhar*, Litov. *sesuo*, EPrus. *swestro*, Far. /*xāhar*, Peşt. *khōr*, Kür. *xwişk*.

PHA. **suhnús* ‘evlat(erkek)’: Sansk. *sūnu*, Avest. *hunu*, Litov. *sūnus*, EPrus. *sūnus*, *soūns*, İng. *sunu/son*, Alm. *sunu/Sohn*, Got. *sunus*, ENor. *sonr*, Rus. *сын(sin)*, Leh. *syn*, Çek. *syn*, Slovak. *syn*, Mak. *син(sin)*, AYun. *viós*, Toh. *se/somške*, İrlan. *suth/suth*, Trak. *sukis*, Peşt. *zoy*.

PHA. **d^hughtēr* ‘evlat(kız)’: Sansk. *duhitṛ*, AYun. *θυγάτηρ(thygátir)*, Toh. *ckācar/tkācer*, İng. *dohtor/daughter*, Rus. *дочь(doç)*, EErm. *ḫniunṛ*, Alm. *tohter/tochter*, Gal. *duxtr*, Far. /*doxtar*, Litov. *duktė*, EPrus. *duckti*, Bulgar. *дъщеря(düşhterya)*, Sırp. *kšep(kčer)*, Slovak. *dcéra*, Mak. *кепка(kjerka)*, ENor. *dóttir*, Got. *daúhtar*, Avest. *duydar*, Luv. *duttariyati*, Hit. *duttariyata*, Peşt. *lur*, Kürt. *Dot*.

PHA. *hwid^héwh* ‘yeğen’: Sansk. *vidhyati*, Avest. *viðavā*, Got. *widuwo*, EPrus. *widdewu*, Rus. *вдова*, Lat. *vidua/dīvidō*, Fr. *veuve*, İsp. *viuda*, İrlan. *fedb*, Alm. *wituwa/witwe*, Gal. *gweddw*, Leh. *wdowa*, İng. *widuwe/widow*, Far. *bēve(h)*, AYun. *eitheos*, Litov. *vidus*, Leton. *vidus*, Sırp. *udova/udovica*, Mak. *вдовица(vdovica)*, Çek. *vdova*, Slovak. *vdova*.

İnsan Vücudunun Bölümleri:

PHA. **kaput-* ‘kafa’: Sansk. *कपुच्छल(kapucchala)*, Lat. *caput*, İng. *heafod/head*, Alm. *houbit/haupt*, ENor. *haufuð*, Got. *haubiþ*, Hit. *haršar-*.

PHA. *pula- ‘saç’: Sanskritçe पूल ("pula"--> *demet, yığın anlamına gelir*), İrlan. *ulcha/ulcha*, Lat. *pilus*, AYun. *puligges*, Kürt. *por*, Hit. *puttar*.

PHA. *hews- ‘kulak’: Hit. *istāmana-*, AYun. *ous*, Sansk. *usi*, Rus. *yuu(ushi)*, Got. *auso*, Litov. *ausis*, Leton. *auss*, Kelt. *ausia-*, Lat. *auris*, Arn. *vesh*, Alm. *ōra/ohr*, Slovak. *ucho*, Mak. *yəo (uvo)*, İrlan. *au*, Avest. *usi*, Far *gaušā/guš*, Kürt. *guh/goh*, İng. *éare/ear*, ENor. *eyra*, EEr. *᠒ᠠᠯᠠᠯᠠ/ ulᠠᠯᠠᠯᠠ(unkn/akanj)*, EPrus. *āusins*, Peşt. *ghwaž/ghwag*.

PHA. *hek^w*- ‘göz’: Rus. *oko(oko)*, Lat. *oculus*, Tohar. *ak/ek*, EEr. *uᠯᠢᠯᠠ/ᠠᠶᠢᠨ(akn/ach’k’)*, Sansk. *आक्षि (ákṣi)/ अक्षन् (akṣan)*, AYun. *ophthalmos*, İng. *ēge/eye*, Alm. *ouga/auge*, Got. *augo*, Arn. *sy*, Litov. *akis*, Leton. *acs*, İrlan. *enech/oineach*, Gal. *enep*, ENor. *auga*, Leh. *oko*, Slovak. *oko*, EPrus. *ackis*, Hit. *šakuwa-*.

PHA. *nas- ‘burun’: Sansk. *नस (nasa)*, Lat. *nasus*, Rus. *нос(nos)*, Litov. *nosis*, Leton. *nāss or deguns*, İng. *nosu/nose*, Avest. *nah*, Alm. *nasa/nase*, EPrus. *nazy*, Far. *Nāham*, Kürt. *poz*, Slovak. *nos*, Mak. *нос (nos)*, ENor. *nös*.

PHA. *hes- ‘ağız’: Sansk. *आसन (âsan)/ अन् (âna)* < her ikisi de ağız anlamına gelir, *आष्ठ (ôṣṭha)* > *dudak anlamına gelir*. Avest. *aosta*, Lat. *ōs*, Litov. *uosta* (günümüz: *uostas*), Leton. *osta*, Rus. *ycma(usta)*, Slovak. *ústa*, Mak. *ycma/ychu* (*usta/usni*), EPrus. *austo*, İng. *ōr*, Hit. *aiš-,išš-*, ENor. *Oss*.

PHA. *leb- ‘dudak’: Lat. *labŭm*, Alm. *lefs/lefze* İng. *lippa/lip*, Kürt. *lêv*, Gal. *llefaru*, Rus. *лобзатъ (lobzat)*, Far. *lab*, Litov. *lūpa*, Luvi. *puri-*.

PHA. *hdónts ‘diş’: Lat. *dentis*, AYun. *odous/donti*, Gal. *dant*, Litov. *dantis*, Sansk. *dantam*, EEr. *ᠠᠳᠠᠨᠠᠨᠠᠨ(atamn)* İng. *tōp/tooth*, Alm. *zand/zahn*, Got. *tunpus*, Rus. *десна(desna)*, Slovak. *d’asno*, Gal. *dant*, Fars. *dandān*, Keş. *dād*, İrlan. *dét/déad*, ENor. *tōnn*, Oset. *dændag*, Kürt. *didan/digan*, Hitit. *kaka-/kaki-/gaga-*.

PHA. *herm- ‘kol’: Oset. *arm*, E.Er. *ᠠᠷᠮᠠᠨᠠᠯᠠ(armukn)*, Lat. *armus*, Got. *arms*, İng. *earm/arm*, Sansk. *ईर्म (irma)*, EPrus. *irmo*, Slovak. *rameno*, Alm. *aram/arm*, ENor. *armr*, AYun. *arthron*, Hit. *paltana-/paltani-*.

PHA *men- ‘el’: Lat. *manus*, AYun. *mane*, İng. *mund*, Alm. *munt/vormund*, Hit. *keššar-,kiššar-*.

PHA **kroksko-* ‘bacak’: Arn. *krah*, Litov. *kirkaliai*, Rus. *окопок(okorok)*, Sansk. *kiṣku*, Hit. *ekdu-igdu-*.

PHA **póds* ‘ayak’: Litov. *pėda*, Leton. *pēda*, Lat. *pēs*, Sansk. *pāda*, İng. *fōt/foot*, EEr. *nunū*, AYun. *podī*, Arn. *poshtë*, Toh. *peṃ/paiyye*, Oset. *fad*, Alm. *fuoz/fuß*, Rus. *пеший(peshiy)*, Leh. *pieszy*, Slovak. *peši* (*yaya anlamına gelir*), EPrus. *pe'da*, Hit. *pata-*, Likya. *pede-*, Luvi. *pati-*, Avest. *pādha*, ENor. *fótr*, Kürt. *pê*, Got. *fotus*, Far. */pa*, Gal. *candetum*, AMak. *argiopus*, Peşt. *pša/pkha*.

Zaman Adları:

PHA. **deyn-* ‘gün’: EEr. *uḥu(tiw)*, Rus. *день(den)*, İrlan. *denus*, Litov. *diena*, Leton. *diena*, Sansk. *dinam*, Lat. *diēs*, Arn. *ditē*, Gal. *dydd*, Leh. *dzień*, Slovak. *deň*, Çek. *den*, İrlan. *día/dia*, Got. *sintīns*, EPrus. *deinan*, İng. *lencten/lent*, Alm. *lenzo/lenz*, Breton. *deiz*, Hit. *šiwat-*.

PHA. **d^hg^h(y)es-* ‘dün’: İng. *geostran/yesterday*, Arn. *dje*, Sansk. *hyas*, Avest. *zyō*, Kürt. *duh*, Fars. *diyaka/dīg/diruz/dine*, AYun. *khthes*, Lat. *herī*, Gal. *ddoe*, İrlan. *indhé/an(d)é*, Got. *gistradagis*, ENor. *í gær*, Alm. *gesteron/gestern*.

PHA. **hews-* ‘tan vakti, şafak’: Litov. *aušra*, Leton. *ausma*, Alm. *ōstra/osten*, Sansk. *उषसः(uṣas)*, Rus. *ympo(utro)*, İng. *ēast/east*, AYun. *hēos*, ENor. *austr*, Avest. *uṣastara*, İrlan. *fáir*, Gal. *gwawr*, Hit. *kariwariwar/karuwariwar*.

PHA. **nók^wts* ‘gece’: AYun. *nuks*, Bul. *нощ /nošt*, Litov. *naktis*, Leton. *nakts*, Alm. *naht/nacht*, Sansk. *nakti*, Hit. *nekuz*, Rus. *ночь(noch)*, Arn. *natē*, İrlan. *innocht/anochd*, Toh. *nakcu/nekciye*, Gal. *nos*, İng. *niht/night*, Leh. *noc*, Slovak. *noc*, EPrus. *naktin*, Got. *nahts*, ENor. *nótt*.

PHA. **wespero-* ‘akşam’: EEr. *q^hh^hg^hg^h(gisher)*, AYun. *hesperos*, Litov. *vakaras*, Leton. *vakars*, İrlan. *fescor/feascar*, Rus. *вечер(vecher)*, Got. *veig*, Gal. *ucher*, Leh. *wieczór*, Slovak. *Večer*.

Kuş Adları:

PHA. **héwis* ‘kuş’: Lat. *avis*, Avest. *vīš*, Sansk. *vis*, EEr. *huu*, Gal. *hwyad*, AYun. *aetos/oīōn*, Litov. *višta*, Leton. *vista*, İrlan. *aoi*, Hit. *wattai-/watti-*.

PHA. **h₃er-* ‘kartal’: Alm. *arn/aar*, EEr. *ḥ₃er/ḥ₃er^h(voror/urur)*, İng. *earn/erne*, AYun. *orneon*, Rus. *орёл(orol)*, Leh. *orzeł*, Slovak. *orol*, Çek. *orel*, Litov.

erelis, Leton. *ērglis*, Hit. *ḫaran*, Gal. *eryr*, ENor. *ari*, Got. *ara*, Arn. *orë/orle*, EPrus. *arelis*, İrlan. *irar*.

PHA. **ḱoro-* ‘karga’: Arn. *sorrë*, Litov. *šarka*, AYun. *koraks*, Lat. *cornīx*, Rus. *soroka*, Leh. *sroka*, Slovak. *straka*, Peşt. *kaarghë*, Hit. *šuraššura-*.

PHA. **heneti-* ‘ördek’: Litov. *antis*, Lat. *anas*, Sansk. *ātis*, Rus. *ymka(utka)*, Alm. *anut/ente*, İng. *ened*, ENor. *ḡnd*, EPrus. *antis*, AYun. *nēssa*, Peşt. *hilëi*, Hit. *arta-/arda-/artanç*

PHA. **ḡ^hans-* ‘kaz’: AYun *khēn*, Sansk. *हंस(gander, goose, swan)*, Lat. *ānser*, İrlan. *géiss*, İng. *gōs/goose*, Rus. *гусь(gus)*, Leh. *geś*, Slovak. *hus*, Litov. *žqsis (eski bir türevi: žansis)*, Leton. *zoss*, Alm. *gans/gans*, EPrus. *sansy*, Got. *gansus*, ENor. *gás*, Avest. *zā*, Fars. *ḡāz*, Kürt. *qaz*.

PHA. **sp^{wh}erg-* ‘serçe’: Alm. *sperk/sperling*, İng. *spearwa/sparrow*, Got. *sparwa*, ENor. *spḡrr*, Arn. *shpesh*, Toh. *spār/špāra-*, AYun. *sparasion*, Lat. *parra*, EPrus. *spurglis*, Fars. *parasto*, İrlan. *serriach/*.

PHA. **ger-* ‘turna’: Kürt. *quling*, AYun *geranos*, Latin. *grūs*, EErm *ḡnnlūḡ*, Alm. *krano/kranich*, İng. *cran/crane*, Litov. *gervė*, Leton. *dzerwe*, EPrus. *gerwe*, Rus. *журавль(zhuravl)*, Leh. *zuraw*, Slovak. *žeriav*, Gal. *garan*, ENor. *trana*, Peşt. *zaaḡëi*, Arn. *Curan*.

Kara Hayvanı Adları:

PHA. **heḡ^hi-* ‘kirpi’: Rus. *ѣж(yozh)*, Leh. *jeż*, Slovak. *jež*, Litov. *ežys*, Leton. *ezis*, Frig. *eksis*, AYun. *ekhinos*, Alm. *igil/ıgel*, EEr. *nqūḡ(vozni)*, İng. *igil*, ENor. *ıgul*, Kürt. *jūjî*, Oset. *wyzyn*, Frig. *eksis*, Arn. *esh*, Peşt. *ziḡgai*.

PHA. **ḡ^helōw-* ‘kaplumbaḡa’: AYun. *khelōnē*, Kürt. *kisel*, Rus. *желвь(zhelv)*, Leh. *zólw*, Cek. *želva*, Litov. *želvė*.

PHA. **muHs-* ‘fare’: Sansk. *mūṣ*, Avest. *mus*, Lat. *mūs*, AYun. *mūs*, Rus. *мышь(mish)*, Leh. *mysz*, Slovak. *myš*, EEr. *ūnlūḡ(mukn)*, Arn. *mi*, Alm. *mus/maus*, İng. *mūs/mouse*, Far. *muš*, ENor. *mús*, Kürt. *mişk*, Peşt. *mužak/mugak*, Hit. *mašhuil*.

PHA. **neHtr-* ‘yılan’: Lat. *natrix*, İng. *nāddre/adder*, Alm. *nataran/natter*, Gal. *neidr*, Gotik *nadrs*, ENor. *naðr*, İrlan. *nathir/nathair*, Peşt. *nattēka*.

PHA. **h₂rtkos* ‘ayı’: AYun. *arktos*, Lat. *ursus*, Sansk. *ṛkṣa*, Far. *xers*, EEr. *u₂ṛg(arj)*, Gal. *artos*, Arn. *ari*, Oset. *ærs*, Gal. *arth*, Avest. *aršam*, Kürt. *hirç*, Hit. *hartagga-*, Peşt. *iž/ig*.

PHA. **wayl-* ‘kurt’: EEr. *qu₂l(gayl)*, İrlan. *fáel/faol*.

PHA. **wewer-* ‘sincap’: Lat. *vīverra*, Gal. *gwywer*, Rus. *вечерница(vecheritsa)*, Leh. *wiewiórka*, Slovak. *veverica*, Litov. *voverė*, Leton. *vāvere*, Fars. *varvarah*, ENor. *íkorni*, Alm. *eihhurno/eichhorn*, İng. *ācweorna*, EPrus. *weware*.

PHA. **w₂lpeh-* ‘tilki’: Avest. *urupis*, Kürt. *rovî*, Fars. *rōbāh*, EEr. *u₂ṛn₂lu(aghues)*, AYun. *alōpēks*, Lat. *vulpis*, Litov. *lapė*, Leton. *lapsa*.

Evcil Hayvan Adları:

PHA. **k₂wó* ‘köpek’: AYun. *kuōn*, EEr. *z₂m₂u(shun)*, Frig. *kunes*, Toh. *ku/ku*, Kelt. *cuna*, Lat. *canis*, *hund/hound*, Rus. *cyka(suka)*, Leh. *suka*, Slovak. *suka*, Alm. *hunt/hund*, Keş. *hūn*, Litov. *šuo* (singular accusative: *šunį*), Leton. *suns*, EPrus. *sunis*, Trak. *dinu*, Got. *hunds*, ENor. *hundr*, Gal. *ci*, İrlan. *cū/cú*, Hit. *kuna-/kuwa-/kuwana-*, Arn. *shakē, qen, qan*, Fars. *sag*, Sansk. *śvan*, Avest. *spā*, Kürt. *sa*, Peşt. *spai*.

PHA. **hék₂wos* ‘at’: Lat. *equus*, Toh. *yuk/yakwe*, Kelt. *epos*, AYun. *hippos*, Sansk. *aśva*, Avest. *asva-*, Litov. *ašva*, EPrus. *aswinan*, İng. *eoh*, Alm. *ehwaz*, Got. *aihtundi*, ENor. *iór*, Kürt. *hesp*, Luvi. *aššu-*, EEr. *l₂(esh)*, Gal. *ebol*, İrlan. *ech/each*, Trak dili *esvas*, Lidya *esbe-*, Frig. *es'*, Fars. *aspa/asb*, Oset. *jæfs/æfsæ*, Ital. *ekvon*, Peşt. *aas*.

PHA. **g₂wóws* ‘inek/öküz’: Sansk. *gaus*, Avest. *gáus*, Leton. *govs*, Rusça *говядо(govyado)*, Çek. *hovado*, Slovak. *hovädo*, Toh. *ko/keũ*, EEr. *l₂n₂l(kov)*, İng. *cū/cow*, Arn. *kau; bull*, AYun. *bous*, İrlan. *bó/bó*, Gal. *buw*, Alm. *kuo/kuh*, Keş. *gāv*, Fars. *gāv*, ENor. *kú*, Oset. *Gal*, Trak. *bonassos*, Peşt. *ghwa/ghoyai*, Kürt. *ga*, Luvi. *uwa-*.

PHA. **uksin-* ‘öküz/boğa’: İng. *oxa/ox*, Alm. *ohso/ochse*, Got. *auhsa*, ENor. *oxi*, Sansk. *ukṣan*, Avest. *uxšan*.

PHA. **her-* ‘keçi’: Litov. *ėriukas* (old: *ėras*), Leton. *jērs*, EPrus. *eristian*, Lat. *ariēs*, İrlan. *heirp/earb*, AYun. *eriphos*, Alm. *irah*.

PHA. **hówis* ‘koyun’: Lat. *ovis*, Rus. *овца(ovtsa)*, Leh. *owca*, Slovak. *ovca*, Litov. *avis*, Leton. *avs*, Sansk. *avika*, İng. *ēowu/ewe*, Alm. *ouwi/aue*, Got. *awēþi*,

ENor. *der*, AYun. *ois*, İrlandaca *ói*/, Hit. *ḥauī*-, Luvice *ḥāwi*-, Gal. *ewig*, Toh. *āuw*, EEr. *hnu/hu(hoviw)*, EPrus. *awins*, Likyan. *xabwa*.

PHA. **wer*- ‘koç’: Sansk. *uraṇa*, EEr. *qunū(garrn)*, Far. *barra*, AYun. *arnion*, Lat. *vervēx*, İrlan. *felb*, Toh. *yrīye*, ENor. *vara*, Kürt. *beran*, İng. *waru/ware*, Alm. *ware*, Slovak. *baran*.

PHA. **heg^{wnos}* ‘kuzu’: Lat. *agnus*, Rus. *ягненок(yagnönok)*, AYun. *ἀμνός(amnós)*, İrlan. *úan/uan*, İng. *ēanian/yeen*, Gal. *oen*, Leh. *jagnię*, Slovak. *Jahňa*.

Yaşamla İlgili Adlar:

PHA. **tewtéh* ‘kavim, kabile, boy’: Kelt. *teuto*, EPrus. *tauto*, İrlan. *túath/túath*, Ilir. *teuta*, Hit. *latti*-, Likyan. *tuta*, Litov. *tauta*, Leton. *tauta*, İng. *peod/thede*, Alm. *diutisc/deutsch*, Got. *þiuda*, ENor. *þjóð*.

PHA. **hlewd^h*- ‘halk’: Litov. *liaudis*, Leton. *ļaudis*, Rus. *людь(lyud)*, AYun. *eleutheros*, İrlan. *luss*, Latin. *līber*, Sansk. *rodhati*, Avest. *raoða*, Alm. *liut/leute*, Leh. *lud*, ENor. *ljóðr*, Arn. *lind*, Gal. *llysiau*, Got. *liudan*, İngi. *lēod*, EPrus. *ludis*, Sırp. *Ljudi*, Hit. *udneyant-/utneyanat-/antuhša-/antuwahha*-.

PHA. **weyk^í*- ‘köy’: Alm. *weihs*, İng. *-wich, -wick*, Litov. *viešas*, Leton. *viesis*, Rus. *весь(ves)*, Avest. *vīs*, Arn. *vis*, Sansk. *viś*, Lat. *vīcus*, AYun. *oikos*, Leh. *wieś*, EPrus. *waispattin*, Toh. *īke*.

PHA. **h₃reǵ*- ‘hükümdar, kral’: Lat. *rēx*, Kelt. *caturīx*, İrlan. *ríg/rígh*, Gal. *rhi*, Sansk. *rājan*, Avest. *raz*, Far. *rahst*, AYun. *oregein*, İng. *riht/right*, Alm. *reht/recht*, ENor. *réttr*, Got. *raihts*, Trak. *rhesus*, Tohar. *rāk/räk*, Sırp. *kralj*, Hit. *haššu*.

PHA. **hnér* ‘güç, yetki, otorite’: Gal. *nerth*, Arn. *njer*, Lat. *neriōsus*, Sanskritçe *nar*, Luv. *anarumman*, Litov. *noras*, Rus. *нрав(nrav)*, Kelt. *nertobriga*, EEr. *uyn(ayr)*, AYun. *anēr*, İrlan. *nert*, Frig. *anar*, Far. *niru*, Leh. *narów*, Hit. *mitna-/mitnaza/nakki-/innar*-.

PHA. **yewes* ‘kanun’: Sansk. *yos*, Lat. *iūs*, Avest. *yaoždaōāiti*, İrlan. *huisse*, Hit. *išhiul*-.

PHA. **pekū*- ‘mal, varlık, servet’: Lat. *pecū*, AYun. *pekō*, Litov. *pekus*, EPrus. *pecku*, Sansk. *paśu*, Avest. *pasu*, Got. *faihu*, İng. *feoh/fee*, Arn. *pilē*, Alm. *fihu/vieh*, ENor. *fē*, EEr. *uun*, Hit. *aššu*-.

PHA. **misdʰo-* ‘ücret’: Sansk. *mīḍha*, Avest. *mīžda*, Got. *mizdō*, Rus. *мзда(mzda)*, AYun. *misthos*, Alm. *mieta/miete*, Far. *muzd*, İng. *mēd/meed*, Hit. *kuššan-/kuššaniya-*.

PHA. **wesno-* ‘fiyat’: Sansk. *vasna*, Lat. *vēnus*, AYun. *hōnos*, EEr. *qhū(gin)*, Hit. *kuššan-/kuššaniya-*, Far. *væzn (ağırlık)*.

PHA. **kat-* ‘savaş’: Kelt. *catu*, İng. *heapu*, Alm. *hathu*, Sansk. *śāṭayati*, ENor. *hoð*, İrlan. *cath/cath*, Gal. *cad*, Toh. *keta* Luvî. *huta-,huda-*.

PHA. **koro-* ‘savaş’: Litov. *karas*, Leton. *karš*, AYun. *koiranos*, İrlan. *cuire*, Alm. *heri/heer*, İng. *war*, Rus. *кара(kara)*, ENor. *herr*, Got. *harjis*, Kelt. *tricornii*, Pers. *kāra/kārzār*, EPrus. *kargis*, Leh. *kara*, Hit. *kururiya-*.

PHA. **weyk-* ‘zafer’: Litov. *veikti*, Leton. *veikt*, Rus. *век(vek)*, Lat. *vincō*, ENor. *veig*, Alm. *wīgan*, İrlan. *fichim*, Kelt. *ordovices*, Gal. *gwyh*, İng. *wīgan*, Got. *weihan*, EEr. *uṭq(veg)*, Lat. *vincere*, Lehçe *wiek*.

PHA. **deywós* ‘Tanrı’: Sansk. *deva*, Avest. *daēva*, Litov. *dievas*, Leton. *dievs*, EPrus. *deiws*, Lat. *deus*, Kelt. *dēvona*, Gal. *duw*, Eİrlan. *día*, İrlan. *dia*, AYun. *zeus*, Frig. *tios*, Rus. *дуво(divo)*, Leh. *dziw*, İng. *tiw/tuesday*, Alm. *ziu*, ENor. *týr*, Got. *tyz*, Likyan. *ziw*, Luvî. *maššani-/maššana-*, EEr. *uḫi*, Hit. *šiu-/šiun-/šiuni-/šiwani-/šiwanni-/šiwannant-*.

PHA. **bel-* ‘güç, kuvvet’: Sansk. *bāla*, AYun. *beltiōn*, Lat. *dēbīlis*, İrlan. *adbal/dibeal*, Gal. *balch*, Rus. *большой(bolshoy)*, Frig. *balaios*, ASakson. *pal*.

2.1.4. Ural Dilleri

Ural dilleri Avrupa’da konuşulan Macarca, Fince, Estonca, Marice, Udmurtça gibi yaşayan dilleri ve Hantı, Mansi gibi az sayıda konuşura sahip dilleri içinde barındıran Nostratik dil ailesinin bir alt koludur. Ural dilleri günümüzde Macaristan, Finlandiya, Estonya, Romanya, Rusya ve Slovakya sınırları içinde yaygın olarak konuşulmaktadır.

Günümüzde Ural dilleri bazı dilbilim çalışmalarında Fin-Perm, Ugor dilleri ve Samoyed dillerini tek bir başlıkta birleştirerek Fin-Ugor dilleri adı altında sınıflandırılmaktadır.

Macarca, günümüzde Macaristan’ın resmî dili olup Slovakya’nın güneyinde, Ukrayna’nın batısında, Romanya’nın ortası ve batısında, Sırbistan’ın kuzeyinde ve

Avusturya'nın Macar toplulukları tarafından konuşulan Ural dil ailesinin konuşur sayısına göre en büyük dildir. Ural dilleri arasındaki dilsel ilişkiler 1670'li yıllarda farkedilmiş olup 1717 yılından bu yana Macarca, bu ailenin alt kolu olarak kabul edilmektedir.¹⁶⁴ “Macaristan” kelimesinin kökeni olarak kabul edilen *Ungrian/Ugrian* kelimesinin düzenli ses değişiklikleri sonucunda ortaya çıktığına dair bilgiler mevcuttur. Bununla birlikte “Macaristan” adının “on ok, on kabile” anlamına gelen Eski Türkçe *Onoğur* topluluğunun adından geldiğiyle ilgili hipotezler de mevcuttur.¹⁶⁵

Macarca ile diğer Ugor dilleri arasında çok sayıda düzenli ses denkliği vardır. Örneğin Macarca /a/ sesi Hanticada /o/ sesine, Macarca /h/ sesi Haticada /x/ sesine ve Macarca kelime sonu /z/ sesi Hanticada kelime sonu /t/ sesine karşılık gelmektedir. Bu ses denkliğine örnek olarak Macarcada “ev” anlamına gelen *haz*, Hanticada aynı anlama gelen *xot* ve Macarcada sayı olan “yüz” anlamına gelen *száz*, Hanticada aynı anlama gelen *sot* sözcüklerini göstermek mümkündür.

Macarların ilk grupları 9. yüzyılın sonlarında Karpat Havzasına göç etmiş ve bunun neticesinde Slavca, Türkçe ve kısmen de olsa Almanca'nın konuşulduğu topluluklarla ilişkide bulunmuştur. Sonuç olarak Macarcaya “Ogur” olarak adlandırdıkları Oğuz Türkçesinden birçok Türkçe kökenli kelime geçmiştir. Örneğin, “kopuz” anlamına gelen *koboz* ve Kuman Türkçesinde “paspas köpeği” anlamına gelen **kumandur* kelimesinin *komondor* olarak geçmesini göstermek mümkündür. Ayrıca Macar dilinin kelime hazinesinin yüzde 20'sinin Slav dillerinden giren ödünç kelimelerden oluştuğu bilinmektedir.¹⁶⁶ 18. ve 19. yüzyılda Macar dilinin Ural dilleri yerine Türk dilinin içerisinde sınıflandırılması gerektiği hakkında *Ugor-Türk Savaşı* (Az ugor-török háború) olarak adlandırılan akademik tartışmalar ortaya çıkmıştır. Tartışmanın sonucunda çoğu dilbilimci Macarcanın Ural dilleri içerisinde sınıflandırılmasını uygun görmüştür.¹⁶⁷

Fince, günümüzde Finlandiya'nın iki resmî dilinden biri olup yaklaşık 5.8 milyon kişi tarafından konuşulmaktadır. Ayrıca Fince, İsveç, Norveç, Rusya, Estonya, Brezilya, Kanada ve ABD'de gözle görünür bir azınlık tarafından etnik Finliler

¹⁶⁴ Juha Janhunen, “Proto-Uralic-what, where and when?”, *The Quasiquicentennial of the Finno-Ugrian Society: Suomalais-Ugrilaisen Seuran Toimituksia*, Helsinki, 2009.

¹⁶⁵ Peter Sugar, *A History of Hungary*, Indiana 1996, s. 9.

¹⁶⁶ Gábor Zaicz, *Etimológiai szótár: Magyar szavak és toldalékok eredete*, Budapeşte 2006.

¹⁶⁷ Angela Marcantonio, Pirjo Nummenaho, Michela Salvagni, “The Ugric-Turkic Battle: A Critical Review”, *Linguistica Uralica*, C. 2, Roma, 2001.

tarafından konuşulmaktadır. Fince, diğer Ural dilleri gibi tipolojik olarak sondan eklemeli bir dildir. “Fincenin en eski yazılı belgesinin 13. yüzyılın ortalarına ait olduğu bilinmektedir. No 292 olarak adlandırılan ağaç kabuğu üzerindeki yazıt 1957 yılında Novgorod şehrinde yapılan kazı çalışmaları sonucu bulunmuştur. Yazıtın Ural dil ailesinin Fin-Ugor alt koluna ait Karel dilinin Livvik lehçesinde yazıldığı düşünülmektedir ve günümüzde Novgorod Müzesinde muhafaza edilmektedir.”¹⁶⁸

Çağdaş Fincenin yazı sistemi ilk olarak 16. yüzyılda Fin piskopos Mikael Agricola tarafından oluşturulmuştur. Agricola yazı sistemini Fincenin batı lehçelerinin dil özelliklerine dayandırmış ve İsveççe, Almanca ve Latinceye dayalı bir imlâ geliştirmiştir. Aslında ilk başta Agricola’nın amacı yazı dilini oluşturup İncil’i Finceye çevirmek olmuştur.¹⁶⁹ Agricola, günümüzde kullanılan daha az sistematik bir yazım kullanmış olsa da çağdaş dünyada Fincenin standart yazı dili onun temelini oluşturduğu sisteme dayanmaktadır. 19. yüzyılda Johan Vilhelm Snellman ve çalışma arkadaşları Fincenin statüsünün geliştirilmesi gerektiğini vurgulamaya başlamışlardır. Agricola’nın zamanından 19. yüzyıla kadar yazılı dil sadece dinî alanlarda kullanılmış ve daha sonra Snellmann ile iş arkadaşlarının çabaları sonucunda Fince, yüzyılın sonunda Finlandiya’nın yönetim, gazetecilik, edebiyat ve bilim dili hâline gelmiştir.¹⁷⁰

Yüzyıllar boyunca Fince, Hint-Avrupa dilleri olan Baltık, Cermen ve az olarak Slav ve Hint-İran dillerinden birçok ödünç kelime almıştır. Ancak Fincenin farklı gramer ve fonolojik yapısı nedeniyle yabancı kökenli sözcükler Fincenin dil özelliklerine uyarlanarak farklılaşmıştır. Kökeni bilinen sözcükler dışında kalan *jänis* “tavşan”, *musta* “siyah”, *saari* “ada” ve *suo* “bataklık” vb. sözcüklerin Finceye Proto Ural döneminde Hint-Avrupa dillerinden girdiği tahmin edilmektedir.¹⁷¹

Estonca, yaklaşık 1.2 milyon konuşuru olan Avrupa Birliği’nin ve Estonya’nın resmî dilidir. Estoncanın tarihî iki büyük lehçe grubunu oluşturan Kuzey ve Güney Estoncanın konuşurlarının tahminen en az 2 bin yıl önce göç dalgalarıyla

¹⁶⁸ Viktor Borkovskiy, Artemiy Artsikhovskiy, *Novgorodskiye gramoty na bereste (iz raskopok 1956-1957)*, Moskova 1963.

¹⁶⁹ Taru Nordlund, Susan Baddeley, Anja Voeste, “Standardization of Finnish orthography: From reformists to national awakeners”, *Orthographies in Early Modern Europe*, Berlin, 2012, s. 351.

¹⁷⁰ Anders Wærelius, *Nordisk Familjebok*, Helsinki 1921.

¹⁷¹ Kaisa Häkkinen, *Suomalaisten esihistoria kielitieteen valossa*, Helsinki 1996, s. 166.

birbirlerinden ayrılarak iki grubun da farklılaştığı düşünülmektedir.¹⁷² Çağdaş Estonca 18. ve 19. yüzyılda Kuzey Estonya lehçeleri temelinde oluşturulmuştur.

Estoncanın yazı sistemi 19. yüzyılda “Estophile Aydınlanma Dönemi” olarak adlandırılan dönemde aydın çağı fikirlerinin yayılmasıyla önem kazanmıştır.¹⁷³ 1918 yılında Estonya Cumhuriyetinin kurulmasının ardından Estonca ülkenin resmî dili olmuş ve 1945 yılında 2. Dünya Savaşından sonra yerel halk tarafından da kabul görmüştür. Fakat 1944 yılında Sovyet askerinin Estonya topraklarını işgal etmesi sonucu ülkenin 2. resmî dili Rusça olmuş ve 1970’li yıllarda Estonyalılar üzerinde iki dillilik baskısı yoğunlaşmıştır. Sovyet hükümeti Estonya’da Rusça öğrenilmesi ve konuşulmasıyla ilgili birçok yaptırımda bulunmuş ve Estoncanın sosyal alanda statüsünü düşürmeye çalışmıştır.¹⁷⁴ 1991 yılında Sovyetler Birliğinin dağılmasının ardından Estonya bağımsızlığını kazanmış ve Estonca ülkenin tek resmî dili hâline gelmiştir.¹⁷⁵

Estonca Orta Çağ ve Erken Modern dönemlerde Cermen, özellikle Orta Sakson dilinden ve 16. yüzyılda gerçekleşen Protestan Reformu’ndan sonra klasik Almancadan birçok sözcük ödünç almıştır. 19. yüzyılın sonlarına dek ve 20. yüzyılda Ado Grenzstein ve Johannes Aavik gibi yenilikçiler Estoncaya yabancı dilden giren sözcükleri Estoncanın dil formatına uygun olarak değiştirmeye çalışmışlardır. Çalışmanın sonucunda Aavik’in sunduğu 4000 sözcüğü kapsayan sözlükten birçok sözcük Çağdaş Estoncaya girmiştir. Bazı dilbilimciler Grenzstein, Aavik ve takım arkadaşlarının yoktan sözcük üretme girişiminde bulunduklarını iddia etmişlerdir. Ancak Grenzstein ve Aavik’in dile kazandırdığı sözcükler yoktan var etme metoduyla oluşturulmuşsa bile bu sözcükler günümüz Estoncasında yaygın olarak kullanılmaktadır.¹⁷⁶

Marice, günümüzde Rusya Federasyonu’nun Mari Özerk Cumhuriyetinde ve azınlık olarak Tataristan, Başkurdistan, Udmurtya ile Perm bölgelerinde konuşulan

¹⁷² Mart Rannut, “Language Policy in Estonia”, *Revista de sociolingüística*, Barselona, 2004, s. 4.

¹⁷³ Ea Jansen, “The National Awakening of the Estonian Nation”, *Estonia: Identity and Independence*, Vilnius, 2004, s. 84.

¹⁷⁴ Mart Rannut, “Language Policy in Estonia”, *Revista de sociolingüística*, Barselona, 2004, s. 4.

¹⁷⁵ Jacques Leclerc, “Estonie”, *L’aménagement linguistique dans le monde*, Paris, 2012.

¹⁷⁶ Ghil’ad Zuckermann, *Language Contact and Lexical Enrichment in Israeli Hebrew*, London 2003, s. 149.

Ural dil ailesine ait bir dildir. Marice, Rusçayla birlikte Mari El Cumhuriyetinin unvansal ve resmî dili olarak kabul edilmektedir.

Tarihî dönemlerde “Çeremiş” adıyla bilinen Marice ve Mari halkı Ortaçağ’ın yazılı eserlerinde Sarmus, Çeremiş ve Tsarmus şeklinde görülmektedir. Fin-Ugor araştırmacıları Maricenin “Batı veya Dağ değişkesi (Kuryk Mari)” ve “Doğu veya Ova değişkesi (Olyk Mari)” olarak iki standart değişkeye sahip olduğunu öne sürmüşlerdir.¹⁷⁷ Batı veya Dağ değişkesi, Mari El Cumhuriyetinin batı bölgesinde konuşulmakta ve 1821 yılından bugüne Kiril harfleriyle yazılmaktadır. Doğu veya Ova değişkesi en büyük değişke olarak bilinir ve Mari El Cumhuriyetinin orta ve doğu bölgelerinde konuşulmaktadır. Doğu veya Ova değişkesi de Kiril alfabesini kullanmaktadır. Bu iki değişkenin Kiril alfabesi tabanlı yazı sistemini kullanmalarının nedeni, tıpkı Çuvaş ve diğer Türk halklarında olduğu gibi Mari halkının da Hristiyanlığı kabul etmelerini sağlamak için alfabenin din adamları tarafından düzenlenmiş olmasıdır. Batı ve Doğu Mari değişkeleri arasında dilbilgisel değişiklikler görülmektedir.¹⁷⁸

Mari halkı 19. yüzyılın ortalarında Çarlık Rusya’sı tarafından zorla Hristiyanlaştırma faaliyetlerine tepki olarak milliyetçiliğe sığınmıştır. 1917 yılındaki Rus devriminden sonra Mari kültürünü, dilini ve sosyo-ekonomik durumunu güçlendirmek ve asimile olmuş bulunan halka kültürünü yeniden benimsetmek amacıyla Mari Birliği kurulmuştur. Çalışmalar başarılı olmuş, en önemli kazanım da Mari bölgesinin özerk cumhuriyet hâline gelmesi olmuştur. Ancak Stalin döneminde farklılaşan Rus politikaları sonucunda, diğer özerk cumhuriyetlerde olduğu gibi, Mari aydınları da suçsuz yere öldürülmüş ya da hapse atılmıştır. Bunun sonucunda Mariler millî kimliklerinden uzaklaşmaya başlamış ve Marice konuşurların sayısı, özellikle büyük şehirlerde ciddi oranda azalmıştır. 1970’li yıllardan itibaren Mari Birliği yeniden kurulmuş, 1999 yılından sonra da Rusya’nın merkezî yönetiminin güçlenmesiyle birliktle özerk “Mari El Cumhuriyeti” kurulmuştur.¹⁷⁹

¹⁷⁷ Alho Alhoniemi, “Das Tschremissische”, *The Uralic Languages: Description, History and Foreign Influences*, C. 1, Leiden, 1988, s. 84.

¹⁷⁸ Ronald Wixman, *The Peoples of the USSR: An Ethnographic Handbook*, Routledge 1984, s. 132; Duygu Özge Demir, “Mariler ve Mari dili Üzerine Notlar”, *Tehlikedeki Diller Dergisi*, C. 2, S. 2, Ankara, 2013, ss. 363-373, s. 365.

¹⁷⁹ Ann-Sofie Nyman, “The Human Rights Situation of Mari Minority of the Republic of Mari El”, *A Study of the Titular Nationality of One of Russia’s Ethnic Regions*, Helsinki, 2006, s. 14.

Maricenin hem Ural dil ailesine ait olması hem de coğrafi açıdan Çuvaşlara yakın olmasından dolayı Türkçenin Marice üzerindeki etkisi çok büyüktür. Maricede Türkçeden alınan çok sayıda sözcük ve biçimbirim bulunmaktadır. Ayrıca Doğu Marice üzerinde de Volga Kıpçakçasının etkisi baskındır. Örneğin Doğu Maricede Türk dillerinde olduğu gibi dudak uyumu ile sontakılar mevcuttur ve en üstünlük derecesi olan “en” aynı şekilde kullanılmaktadır. Bunun dışında Maricede, Çuvaşçada olduğu gibi /i,ĩ/ kısa ünlüleri görülmektedir.¹⁸⁰

Udmurtça Rusya’da bulunan Udmurtya Özerk Cumhuriyetinin iki resmî dilinden biridir. Udmurtça konuşurları günümüzde Kiril alfabesi kullanmaktadır. Fakat Rusçada kullanılmayan /Ж-ж, Ѕ-ѕ, Ъ-ъ, Ы-ы, Ъ-ъ/ gibi 5 özel karakteri kullanılmalarıyla dikkat çekmektedir. 2010 yılında yapılan nüfus sayımına göre Udmurtya’da yaşayan 554 bin halkın yaklaşık 324 bini Udmurtçayı ana dili statüsünde konuşmaktadır. SSCB döneminde Udmurtça konuşurlarının 550 bin olduğu bilinmektedir.¹⁸¹ Fakat Rusların asimilasyon politikaları sonucu konuşur sayısında %41’lik düşüş yaşanmıştır.

Udmurtlar 6. yüzyılda “Votyaklar” adıyla ortaya çıkmışlardır. Udmurt toprakları 8. yüzyılda Hazarların işgaline uğramış ve ardından 9. yüzyılın ortalarında topraklarına Volga Bulgarları hâkim olmuştur. Daha sonra 13. yüzyılda Udmurt topraklarını Moğollar işgal etmiştir. Udmurtlar 1555 yılına kadar Kazan Hanlığına bağlı olarak pagan inancında, Başkurtlar, Tatarlar ve Çuvaşlarla iç içe yaşamışlardır. Kazan Hanlığı’nın Korkunç İvan yönetimindeki Ruslara yenilmesinden sonra da Rus işgaline boyun eğmek zorunda kalmışlardır. Udmurtya 1917 Rus Devrimi sonrasında, 1920’de “Votskaya Otonom Oblastı (bölgesi)” adını almış, 1932 yılında adı “Udmurt Otonom Oblastı”, 1934 yılında da “Udmurt Özerk Sovyet Sosyalist Cumhuriyeti” olarak değiştirilmiştir. Udmurtlar SSCB’nin dağılmasının ardından 1990 yılında “Udmurtya Özerk Cumhuriyeti” olarak Rusya Federasyonuna bağlanmıştır.¹⁸²

Udmurtçanın “Kuzey Udmurtça”, “Güney Udmurtça” ve “Besermians Udmurt” olmak üzere üç lehçesi bulunmaktadır. Edebî Udmurt dili, Kuzey ve Güney

¹⁸⁰ Lars Johanson, “Linguistic Convergence in the Volga Area”, *Studies in Slavic and General Linguistics*, C. 28, Amsterdam, 2000, ss. 165-178, s. 168.

¹⁸¹ https://web.archive.org/web/20081009184327/http://www.ethnologue.com/14/show_language.asp?code=UDM.

¹⁸² <https://bpakman.wordpress.com/turk-dunyasi/gunumuz-turkleri-turk-devletleri/dest-i-kipcak-turkleri/udmurtlar/>

Udmurt lehçelerine ait özellikler dikkate alınarak oluşturulmuştur. Fakat Besermyans Udmurt lehçesi Türk dilli halklarla komşu olması ve Tatarca, Başkurtça ve Çuvaşçadan geçen yüzlerce sözcük bulundurması nedeniyle “Türkçeleşmiş Udmurtça” olarak tanımlanmaktadır.¹⁸³

Ural dillerinin kökeni ile ilgili birçok fikir ortaya atılmıştır. Macar tarihçi ve arkeolog Gyula Lászió, Ural dillerinin kökeninin Oka nehri ile Polonya’nın orta bölgesi arasındaki alana dayandığını öne sürmüştür. Fin siyasetçi ve dilbilimci E. N. Setälä ve Macar dilbilimci Miklós Zsirai, Volga ile Kama nehirleri arasındaki alanı Ural dillerinin anavatanı olarak değerlendirmişlerdir. Fin dilbilimci ve filozof Esa Itkonen de Ural dillerinin anavatanı olarak Baltık denizine kadar uzanan coğrafyayı düşünmüştür.¹⁸⁴ Finlandiyalı dilbilimci Jaakko Häkkinen ise Ural dilleriyle MÖ 3000 ile 2500 yıllarında yaşayan Eneolitik Garino-Bor Uygarlığının ilişkisi olduğunu savunmuş ve Ural dillerinin kökeninin Kama Havzası olduğunu öne sürmüştür.¹⁸⁵ 2019 yılında yapılan genetik, arkeoloji ve dilbilime dayalı bir çalışmanın sonucunda Eski Ural dilini konuşanların Avrupa’ya doğudan, özellikle de doğu Sibirya’dan geldikleri iddia edilmiştir.¹⁸⁶ 2022 yılında Finlandiyalı dilbilimci Juha Janhunen’in önderliğinde bir grup akademisyen, Ural dillerinin Sibirya’daki avcılıkla ilgilenen kavimlerin dilleriyle ilişkili olduğunu öne sürmüş ve Ural dillerinin kökeninin Sibirya’da Sayan dağlarının yakınında bir yerde olabileceğini not etmiştir.¹⁸⁷

Ural dillerinde ilk karşılaştırmalı çalışma 17. yüzyılın sonlarına doğru Alman dilbilimci Martin Vogel, İsveçli bilim insanı Georg Stiernhielm ve İsveçli saray mensubu Bengt Skytte tarafından yapılmıştır. Vogel ve Skytte, Fince ve Macarca ile Samice¹⁸⁸ arasında birkaç dilbilgisel ve sözcüksel ilişki kurmuştur. Stiernhielm ise Samice, Estonca ve Fincenin benzerlikleriyle Fince ve Macarca arasındaki birkaç

¹⁸³ Duygu Özge Demir, “Mariler ve Mari dili Üzerine Notlar”, *Tehlikedeki Diller Dergisi*, C. 2, S. 2, Ankara, 2013, ss. 363-373, s. 368.

¹⁸⁴ Denis Sinor, *The Cambridge History of Early Inner Asia*, Melbourne 1990, s. 231.

¹⁸⁵ German Dziel, “On the Homeland of the Uralic Language Family”, *Anthropogenesis*, Helsinki, 2019.

¹⁸⁶ Kristina Tambets, Mait Metspalu, Valter Lang, Richard Villems, Toomas Kivisild, Aivae Kriiska, Mark Thomas, David Diez del Molino, Enrico Ryunosuke Crema, “The Arrival of Siberian Ancestry Connecting the Eastern Baltic to Uralic Speakers further East”, *Current Biology*, C. 29, S. 10, Tartu, 2019, s. 1701.

¹⁸⁷ Riho Grünthal, “Drastic demographic events triggered the Uralic spread”, *Diachronica*, Helsinki, 2022, ss. 490-524, s. 30.

¹⁸⁸ Ural dil ailesinde yer alan yaklaşık 30.000 konuşura sahip, diğer adı Laponca olan bir dildir. Hami-Sami dilleriyle bağlantılı değildir.

benzer sözcük üzerine çalışma yapmıştır.¹⁸⁹ Yukarıda adı geçen bilim insanları başta Fin-Ugor ve daha sonraki dönemlerde Ural dilleri olarak adlandırılan bu dil ailesindeki dilleri sınıflandıran ve ana hatlarını çizen ilk araştırmacılar olmuşlardır.

1717 yılında İsveçli profesör Olof Rudbeck, Fince ve Macarcada ortak olan 100 sözcüğün etimolojisini sunmuştur. Günümüzde bu 100 sözcüğün 40'a yakını hâlâ karşılaştırmalı Ural dilbiliminde kanıtlanmış sözcükler olarak kabul edilmektedir.¹⁹⁰

Ruslara esir düşen Alman asıllı İsveçli coğrafyacı Philip Johan von Strahlenberg, 1730 yılında yayımladığı *Das Nord und Ostliche Theil von Europa und Asia* (Avrupa ve Asya'nın Kuzey ve Doğu Bölgeleri) adlı çalışmasında Ural dillerini tüm ana gruplarıyla birlikte tanımlamıştır.¹⁹¹

1770 yılında Macar dilbilimci János Sajnovics, Macar ve Sami dilleri arasındaki ilişkileri araştırmak amacıyla yine Macar bilim insanı Maximilian Hell ile birlikte araştırma gezisine çıkmış ve incelemeleri sonucunda Macarcayla Samicenin gramerinde özel bir yakınlık, benzerlik olduğunu savunmuştur.¹⁹²

1799 yılında Macar dilbilimci Sámuel Gyarmathi, Fin-Ugor dilleri üzerine daha önce yapılan tüm çalışmalara göre daha eksiksiz bir çalışma sunmuştur.¹⁹³

19. yüzyılın ilk yarısında birçok gezginin Ural dillerinin sınıflandırılmasıyla ilgili yazdıkları notlar, günümüzde Budapeşte Millî Müzesinde sergilenmektedir.

Alman dilbilimci Wilhelm Schott 1836 yılında Ural-Altay dilleri arasındaki sözdizimi, morfoloji, fonetik ve söz varlığı ile ilgili birçok benzerliğe dayanarak Ural-Altay dil akrabalığı hipotezini ortaya atmıştır. Daha sonra bu iki dil grubu arasındaki akrabalık ilişkisi olasılığı Wiedemann ve Castrén tarafından da desteklenmiştir.¹⁹⁴ Ural-Altay dil akrabalığı uzun süre araştırılsa da kesin olarak kanıtlanamamıştır.

1840 yılında Matthias Castrén ve Antal Reguly, Samoyed ve Ob-Ugor dillerine yönelik araştırma gezisi düzenlemişler ve sonucunda Samoyed dillerini Ural dilleri

¹⁸⁹ Mikko Korhonen, *Finno-Ugrian Language Studies in Finland 1828-1918*, Helsinki 1986; Bo Wickman, "The History of Uralic Linguistics", *The Uralic Languages: Description, History and Foreign Influences*, Leiden, 1988, ss. 792-818, s. 29.

¹⁹⁰ Björn Collinder, *An Introduction to the Uralic languages*, Berkeley 1965, s. 8-27.

¹⁹¹ Bo Wickman, "The History of Uralic Linguistics", *The Uralic Languages: Description, History and Foreign Influences*, Leiden, 1988, ss. 792-818, s. 3.

¹⁹² Bo Wickman, "The History of Uralic Linguistics", *The Uralic Languages: Description, History and Foreign Influences*, Leiden, 1988, ss. 792-818, s. 4.

¹⁹³ Bo Wickman, "The History of Uralic Linguistics", *The Uralic Languages: Description, History and Foreign Influences*, Leiden, 1988, ss. 792-818, s. 6.

¹⁹⁴ Martti Räsänen, "Ob Uralo-Altayskom Yazıkovom Rodstve", *Protokol Finskoy Akademii Nauk*, S. 1, Helsinki, 1968, s. 43.

içinde sınıflandırmışlardır. Bu sınıflandırma, Macar dilbilimci Pál Hunfalvy ve Alman dilbilimci Josef Budenz tarafından da desteklenmiştir.¹⁹⁵ Budenz ayrıca Macaristan’da Proto Fin-Ugor dilinin gramerini ve sözlüğünü yeniden yapılandıran ilk kişi olarak bilinmektedir.

1850 yılında Matthias Castrén tarafından dönemin Finlandiya Büyük Dükalığında, Helsinki Üniversitesinde Fin Dili ve Dilbilim bölümü kurulmuştur. Sonra 1883 yılında Otto Donner’in önerisi üzerine Helsinki’de Fin-Ugor Dil Topluluğu kurulmuş ve bu topluluk ileride, St. Petersburg’ta Ural Dilleri Araştırma Merkezinin kurulmasını sağlamıştır. Bu topluluk, Rusya’daki 1917 Ekim devrimi sonucu, 31 Aralık 1917’de Finlandiya’nın Rusya’dan ayrılmasına kadar faaliyet göstermiştir. Dönemin Heikki Paasonen, Yrjö Wichmann, Artturi Kannisto, Kustaa Fredrik Karjalainen, Toivo Lehtisalo ve Kai Donner gibi önemli araştırmacılarının yukarıda adı geçen topluluğun üyeleri olduklarını belirtmek gerekir.¹⁹⁶

1893 yılında İgnác Halász’ın, Fin-Ugor ve Samoyed dilleri hakkında kapsamlı, karşılaştırmalı bir materyal yayımlaması, Samoyed dillerinin Ural dil ailesinin bir alt kolunu oluşturduğuna ilişkin kabulün temelini oluşturmuştur.¹⁹⁷

20. yüzyılda Ural ve Hint-Avrupa dilleri arasında kişi zamirlerinin benzerliğine dayanan Hint-Ural hipotezi geliştirilmiş ve bu fikir Björn Collinder ve Joki tarafından desteklenmiştir.¹⁹⁸

1903 yılında Pedersen tarafından ortaya atılan Nostratik dil teorisinin içinde yer alan Ural dillerinin, Bomhard’ın Nostratik dil ailesine Çukço-Kamçatka dillerini de dâhil etmesiyle, Çukço-Kamçatka dilleriyle birçok benzerliğe sahip olduğu anlaşılmıştır. Çek dilbilimci Václav Blazek, Ural ile Çukço-Kamçatka dillerinin 110’dan fazla leksikolojik benzerliğe sahip olduğunu belirtmiştir.¹⁹⁹

20. yüzyılın sonunda Ural dillerini Yukagir, Eskimo-Aleut ve Na-Dene dilleriyle ilişkilendiren hipotezler ortaya çıkmıştır.²⁰⁰

¹⁹⁵ Bo Wickman, “The History of Uralic Linguistics”, *The Uralic Languages: Description, History and Foreign Influences*, Leiden, 1988, s. 792-818, s. 11.

¹⁹⁶ Mikko Korhonen, *Finno-Ugrian Language Studies in Finland 1828-1918*, Helsinki 1986, s. 49.

¹⁹⁷ İgnác Halász, “Az ugor-szamojéd nyelvrokonság kérdése”, *Nyelvtudományi Közlemények*, Budapeşte, 1893, s. 34.

¹⁹⁸ Björn Collinder, *An Introduction to the Uralic Languages*, Berkeley 1965, s. 30.

¹⁹⁹ Václav Blazek, *Chukcho-Kamchatkan and Uralic: lexical evidence of their genetic relationship*, Brno 2007, s. 197.

²⁰⁰ Vladimir Napolskih, *Vvedenie v istoricheskuyu uralistiku*, İjevsk 1997.

Proto Ural Dili, çağdaş Ural dillerinin birbirleriyle karşılaştırılmaları sonucu ortaya çıkan, yeniden yapılandırılmış varsayımsal bir dildir. Proto Ural dilinin MÖ 7000 ile 2000 yılları arasında küçük bir alanda konuşulduğu ve sonraki yıllarda farklılaşarak geniş bir alana yayılan Proto dillere ayrıldığı tahmin edilmektedir. Günümüz araştırmacılarına göre Proto Ural dilinin anavatanı Ural dağlarının doğusundaki Batı Sibirya'dır.²⁰¹

Yeniden yapılandırılmış Proto Ural dili, "Proto Fin-Ugor" ve "Proto Samoyed" olmak üzere iki alt gruba ayrılmaktadır. Proto Fin-Ugor dilinin Proto Ural dilinden çok az farklılık göstermesi nedeniyle Proto Fin-Ugor dilinin Proto Ural'dan ayrı bir dil olmadığı düşünülmektedir.

Ural Dilleri Arasında Ortak Sözcükler:

PUr. **tuli* "ateş": Fin. *tuli*, Eston. *tuli*, KSami. *dolla*, Erz. *tol*, Mari. *tul-*, Komi. *tyl*, Nen. *tu*.

PUr. **kala* "balık": Fin. *kala*, Eston. *kala*, KSami. *guolli*, Erz. *kal*, Mari. *kol*, Kanti. *kul*, Mansi. *kul*, Mac. *hal*, Nen. *xalyaç*.

PUr. **pesä* "yuva": Fin. *pesä*, Eston. *pesa*, KSami. *beassi*, Erz. *pize*, Mari. *pəžaš*, Komi. *poz*, Kanti. *pel*, Mansi. *pit'ii*, Mac. *fészek*, Nen. *pyidya*.

PUr. **kati* "el, kol": Fin. *käsi*, Eston. *käsi*, KSami. *giehta*, Erz. *ked'*, Mari. *kit*, Komi. *ki*, Kanti. *köt*, Mansi. *kaat*, Mac. *kéz*.

PUr. **šilmä* "göz": Fin. *silmä*, Eston. *silml*, KSami. *čalbmi*, Erz. *šel'me*, Mari. *šinča*, Komi. *šin*, Kanti. *sem*, Mansi. *sam*, Mac. *szem*, Nen. *sæw°*.

PUr. **süli* "anlamak": Fin. *syli*, Eston. *süli*, KSami. *salla*, Erz. *sel'*, Mari. *šülö*, Komi. *syl*, Kanti. *löl*, Mansi. *täl*, Mac. *öl*, Nen. *tylbya*.

PUr. **sixon* "damar, sinir": Fin. *suoni*, Eston. *soon*, KSami. *suotna*, Erz. *san*, Mari. *šin*, Komi. *sən*, Kanti. *lan*, Mansi. *taan*, Mac. *ín*, Nen. *te'*.

PUr. **luwi* "kemik": Fin. *luu*, Eston. *luu*, Erz. *lovaža*, Mari. *lu*, Komi *ly*, Kanti *loy*, Mansi. *luw*, Nen. *le*.

PUr. **miksa* "karaciğer": Fin. *maksa*, Eston. *maks*, Erz. *makso*, Mari. *mokš*, Komi. *mus*, Kanti. *muɣəl*, Mansi. *maat*, Mac. *máj*, Nen. *mud°*.

²⁰¹ Riho Grünthal, Volker Heyd, Sampsa Holopainen, Juha Janhunen, Olga Khanina, Matti Miestamo, Johanna Nichols, Janne Saarikivi, Kaius Sinnemäki, "Drastic demographic events triggered the Uralic spread", *Diachronica*, C. 39, S. 4, Bonn, 2022, s. 490-524.

PUr. **kunši* “ıdrar”: Fin. *kusi*, Eston. *kusi*, KSami. *gožža*, Mari. *kəž*, Komi. *kudž*, Kanti. *kos-*, Mansi. *końć-*, Mac. *húgy*.

PUr. **meni-* “gitmek”: Fin. *mennä*, Eston. *minema*, KSami. *mannat*, Mari. *mija-*, Komi. *mun-*, Kanti. *mən-*, Mansi. *men-*, Mac. *megy-*, *men-*, Nen. *myin-*.

PUr. **elä* “yaşamak”: Fin. *elää*, Eston. *elama*, KSami. *eallit*, Mari. *ila-*, Komi. *ol-*, Mac. *él-*, Nen. *yilye-*.

PUr. **kaxli* “ölmek”: Fin. *kuolla-*, Eston. *koolma-*, Erz. *kulo-*, Mari. *kola-*, Komi. *kul-*, Kanti. *kol-*, Mansi. *kool-*, Mac. *hal-*, Nen. *xa-*.

PUr. **moški* “yıkamak”: Eston. *mõskma-*, KSami. *muške-*, Mari. *muška-*, Komi. *mysky-*, Mac. *mos-*, Nen. *mas-*.

2.1.5. Hami-Sami Dilleri

Hami-Sami dilleri, diğer adıyla Afro-Asyatik, bazen de Afrasça olarak bilinen diller, yaklaşık 300 dilden oluşan Kuzey Afrika, Afrika Boynuzu, Sahel ve Güneybatı Asya topraklarına yayılmış 500 milyonu aşkın insanın ana dilidir.

Hami-Sami dil ailesi Hint-Avrupa, Çin-Tibet ve Nijer-Kongo dil ailelerinden sonra dünyanın en büyük dördüncü dil ailesidir. Afroasyatikçiler Hami-Sami dillerini Berberi, Çad, Kuşit, Mısır, Sami ve Omotik olmak üzere altı alt kola ayırmışlardır.²⁰² Hami-Sami dillerinin Sami alt kolu dışındaki diller Afrika kıtasında konuşulmaktadır.²⁰³

Sami dilleri Arapça, İbranice, Aramice, Maltaca, Habeşçe ve Tigrinyaca gibi yaşayan diller ile birlikte Akadca, Amorice ve Asurca gibi ölü dilleri içinde barındırmaktadır. Sami dilleri içerisinde 40 ile 80 arası dil olduğu varsayılmaktadır. Günümüzde Sami dilleri Kuzey Afrika, Batı Asya ve Afrika Boynuzu dışında Malta adasında da konuşulmaktadır. Ayrıca Sami dilleri Hami-Sami dil birliğinin Afrika kıtası dışında konuşulan tek alt koludur. Başta Arapça konuşurlar olmak üzere yaklaşık 300 milyondan fazla kişinin anadilidir ve Hami-Sami dil ailesinin konuşur sayısı bakımından en büyük kolunu oluşturmaktadır. Sami dilleri Akad dilini içinde bulunduran “Doğu Sami” ve Arapça, Aramice, Kenanca, İbranice, Amharca gibi dilleri

²⁰² Ekkehard Wolff, “Afro-Asiatic Languages”, *Encyclopedia Britannica*, 2021.

²⁰³ David Eberhard, Fennig Gary, D. Charles, “Ethnologue: Languages of the World: Arabic”, *Ethnologue*, Dallas, 2021.

içeren “Batı Sami” olmak üzere iki gruba ayrılmaktadır.²⁰⁴ Batı Sami dillerinin sınıflandırılması konusu, dillerin coğrafî konumları nedeniyle hâlen tartışılmaya devam etmektedir.²⁰⁵

Mısır dilleri Eski Mısır ve Kıptî dillerinden oluşmaktadır. Çağdaş Mısır dilleri, tarihî dönemde Nil Vadisinde konuşulan Eski Mısır dilinden türemişlerdir. Eski Mısır dilinin ilk olarak MÖ 3000 yıllarında yazılı olduğu ve MS 1300 yıllarında yazılı dil olmaktan çıktığı düşünülmektedir. Eski Mısır dili bu özelliğiyle dünyada varlığını sürdüren en uzun tarihli yazılı dil olarak kabul edilmiştir.²⁰⁶ Mısır dili, MÖ 3000-1300 yılları arasında konuşulan “Antik Mısır dili” ve MÖ 1300-MS 1300 arasında konuşulan “Geç Mısır dili” olarak ikiye ayrılmıştır. “Antik Mısır dili” kendi içinde “Eski Mısır” ve “Orta Mısır”, “Geç Mısır dili” ise “İleri Mısır”, “Demotik” ve “Kıptî” olarak sınıflandırılmıştır. Burada Kıptî dilinin diğer Mısır dillerinden farkı yazıda ünlü göstergelerini göstermesidir. Çünkü diğer Mısır dillerinin yazıları ünsüzleri temsil eden Mısır hiyeroglifleriyle yazılmıştır.²⁰⁷ Ayrıca tek Tanrılığın Mısır topraklarına yayılmasıyla Mısırlılar Arapça konuşmaya başlamışlardır. Mısır dillerinden biri olan Kıptî dili hâlen Mısır’daki Kıptî Ortodoks Kilisesinin ayin dili olmaya devam etmektedir.

Berberi dilleri Zenet, Kabiliya, Şloh, Şavya ve Tuareg dillerinden oluşmaktadır. Berberi dillerinin günümüzde yaklaşık 16 milyon kişi tarafından konuşulduğu bilinmektedir. Kimi dilbilimciler Berberi dillerinin tek bir dilden oluştuğunu ve alt kolları olarak sınıflandırılan dillerin neredeyse hepsinin lehçe durumunda olduğunu savunmaktadır.²⁰⁸ Diğer yandan bazı dilbilimciler de Berberi dillerinin on iki dilden oluşan bir grup olduğunu ve aynı dil ailesinde değerlendirilmesine rağmen Romence veya Cermen dilleri kadar birbirlerinden farklı olduklarını iddia etmektedirler.²⁰⁹ Lipiński’ye göre Berberi dilleri tarihî dönemde Mısır hariç Kuzey Afrika’nın her yerinde konuşulmuş ve MS 7. yüzyıldan itibaren

²⁰⁴ Richard Hayward, “Afroasiatic”, *African Languages: An Introduction*, Cambridge, 2000, ss. 74-98, s. 78.

²⁰⁵ Ronny Meyer, Ekkehard Wolff, “Afroasiatic Linguistic Features and Typologies”, *The Cambridge Handbook of African Linguistics*, Cambridge, 2019, ss. 246-325, s. 262.

²⁰⁶ Gene Gragg, “Semitic and Afro-Asiatic”, *The Semitic Languages*, Routledge, 2019, ss. 22-48, s. 24.

²⁰⁷ James Allen, *The Ancient Egyptian Languages: A Historical Study*, Cambridge 2013, s. 4.

²⁰⁸ Ronny Meyer, Ekkehard Wolff, “Afroasiatic Linguistic Features and Typologies”, *The Cambridge Handbook of African Linguistics*, Cambridge, 2019, ss. 246-325, s. 252.

²⁰⁹ Tom Güldermann, “Historical Linguistics and Genealogical Language Classification in Africa”, *The Languages and Linguistics of Africa: The World of Linguistics*, C. 11, Berlin, 2018, ss. 58-444, s. 324.

Arapçanın büyük etkisinde kalması sonucu Berberi dillerine çok sayıda Arapça unsur girmiştir.²¹⁰

Çad dilleri başta yaşayan Hausa dili ve Orta Çad döneminde var olan, ancak günümüzde ölü olan Bade, Bura, Gidar ve Tumar gibi aslında lehçe olan fakat dil olarak sınıflandırılan yaklaşık 190 dilden oluşmaktadır. Çad dilleri, Hami-Sami dil ailesinin dil sayısı bakımından en büyük kolunu oluşturmakta ve tipoloji bakımından “Doğu Çad”, “Orta Çad” ve “Batı Çad” olmak üzere üç alt kola ayrılmaktadır.²¹¹ Yaklaşık 190 dilin oluşturduğu Çad dillerinin 42’si dilbilimciler tarafından tam olarak tanımlanmıştır.²¹² “Lingua Franca” olarak bilinen Hausa dili, İngilizce ve Fransızcanın yanı sıra yaklaşık 100 milyon kişi tarafından konuşulan bir Çad dilidir ve Kuzey Nijerya’da konuşulmaktadır. Hausa dili dışındaki diller en fazla 100 bin konuşura sahip oldukları için yok olma tehlikesindedirler.²¹³

Kuşit dilleri Afrika Boynuzu civarında, Sudan ve Tanzanya’da konuşulan Somalice, Afarca, Oromca ve Bece dilleri başta olmak üzere yaklaşık 30 dili kapsamaktadır. Kuşit dillerinin en çok konuşura sahip olan dili Oromocadır. Onun dışındaki pek çok Kuşit dilinin konuşur sayısı azdır. Kuşit dillerinin, yerleşik olduğu bölgelerdeki diğer yazılı antik dillerle, Meroitik dil ve Eski Nübyece ile bir ilişkisi tespit edilememiştir.²¹⁴ Kuşit dillerine ait bilinen en eski metin tahminen MS 1770 yıllarına aittir. Bu metin 20. yüzyılın başında çağdaş Kuşit dillerinin yazılı sisteminin yapılandırılmasında kullanılmıştır.²¹⁵ Önceki dönemlerde Kuşit dilleri içerisine Omotik diller de “Batı Kuşit dilleri” olarak dâhil edilmiştir. Ancak Amerikalı tarihî dilbilimciler Harold Fleming ve Lionel Bender’in art arda yaptıkları çalışmalar sonucu, Omotik dillerin Hami-Sami dil ailesinin bağımsız bir kolunu oluşturduğu görüşü diğer dilbilimciler tarafından da kabul görmüştür.²¹⁶

²¹⁰ Edward Lipiński, *Semitic Languages: Outline of a Comparative Grammar*, Paris 2001, s. 34.

²¹¹ Gene Gragg, “Semitic and Afro-Asiatic”, *The Semitic Languages*, Routledge, 2019, ss. 22-48, s. 29.

²¹² Ronny Meyer, Ekkehard Wolff, “Afroasiatic Linguistic Features and Typologies”, *The Cambridge Handbook of African Linguistics*, Cambridge, 2019, ss. 246-325, s. 254.

²¹³ Tom Güldermann, “Historical Linguistics and Genealogical Language Classification in Africa”, *The Languages and Linguistics of Africa: The World of Linguistics*, C. 11, Berlin, 2018, ss. 58-444, s. 342.

²¹⁴ Edward Lipiński, *Semitic Languages: Outline of a Comparative Grammar*, Paris 2001, s. 30.

²¹⁵ David Appleyard, “Semitic-Cushitic/Omotic Relations”, *The Semitic Languages: An International Handbook de Gruyter Mouton*, Berlin, 2012, ss. 38-53, s. 39.

²¹⁶ Harold Fleming, “Cushitic and Omotic”, *Language in Ethiopia*, London, 1976, s. 34; Lionel Bender, *Language in Ethiopia*, London, 1976.

Omotik diller “Mao, Bambassi, Gongga, Yemsa, Chara, Ometo ve Ganza” gibi dillerden oluşmaktadır. 20. yüzyılın ikinci yarısında, Hami-Sami dil ailesini sınıflandırma çalışmaları sırasında Omotik dillerle ilgili çok farklı görüşler ileri sürülmüştür. Greenberg, Fleming ve Bender Omotik dillerin Hami-Sami dil ailesinin bir alt grubunu oluşturduğunu düşünseler de Afrika dilleri uzmanı Paul Newman, bu dillerin, morfolojik bakımdan farklılık göstermesi nedeniyle başka bir dil ailesine mensup olabileceklerini öne sürmüştür.²¹⁷ Ganza dili dışında kalan diğer Omotik diller günümüzde Etiyopya’nın güneybatısında, Omo nehri etrafında yaşayan yaklaşık 6.5 milyon kişi tarafından konuşulmakta ve çoğu Omotik dil, yazı sistemi olarak Geez yazı sistemini kullanmaktadır.

“Sami” (Semitik) terimini ilk olarak 1710 yılında Alman filozof Gottfried Wilhelm Leibniz kullanmıştır. Aynı terim epeyce bir aradan sonra 1781 yılında Alman tarihçi August Ludwig von Schlözer tarafından ikinci kez kullanılmıştır.

19. yüzyılın başında bilim insanları belirsiz bir şekilde “Hamian” veya “Hamitish” dillerinden bahsetmişlerdir.²¹⁸ 1855 yılında Fransız doğubilimci Ernest Renan, “Hami” terimini ortaya atmıştır.²¹⁹

1876 yılında Friedrich Müller *Grundriss der Sprachwissenschaft* (Dilbilimin Temelleri) adlı çalışmasında ilk kez “Hami-Sami dil ailesi” kavramından bahsetmiştir. Müller “Hami-Sami” adının Hz. Nuh’un Hâm ve Sâm adlı iki oğlundan geldiğini ve Yaratılış Kitabı’na dayanarak Yahudilerin, Asurluların ve Aramilerin Sâm’ın, Mısırlıların ve Kuşitlerin ise Hâm’ın soyundan geldiğini öne sürmüştür.²²⁰

1960 yılında Greenberg, Maurice Delafosse tarafından “French Afroasiatique” olarak kullanılan bu terimi bilim camiasına tanıtmıştır. “Afroasiatic” terimi tek bir dil ailesinin hem Afrika’da hem de Asya’da konuşulan alt kol diller için ifade edilmiştir. Ayrıca Rus dilbilim camiasında İgor Diyakonov tarafından önerilen “Afrasian” terimi de kullanılmaya başlanmıştır.²²¹

²¹⁷ Paul Newman, *The Classification of Chadic within Afroasiatic*, Leiden 1980.

²¹⁸ Floris Solleveld, “Lepsius as a linguist: fieldwork, philology, phonetics and the Hamitic Hypothesis”, *Language and History*, C. 63, S. 3, Nijmegen, 2020, ss. 193-213, s. 204.

²¹⁹ Victor Porkhomovsky, “Afro-Asiatic Overview”, *The Oxford Handbook of African Languages*, Oxford, 2020, ss. 269-274, s. 269.

²²⁰ Edward Lipiński, *Semitic Languages: Outline of a Comparative Grammar*, Paris 2001, s. 21.

²²¹ Gerrit Dimmendaal, “Language Ecology and Linguistic Diversity on the African Continent”, *Language and Linguistics Compass*, C. 2, S. 5, Cologne, 2008, ss. 840-858, s. 840; Robert Hetzron, “Afroasiatic Languages”, *The World Major Languages*, Routledge, 2009, ss. 545-550, s. 545.

Proto Hami-Sami dili (Proto Afro-Asyatik), tüm çağdaş Hami-Sami dillerinin atası olarak kabul edilen varsayımsal bir proto dildir. Tarihçiler Proto Hami-Sami dilinin MÖ 16 bin ile 10 bin yılları arasında konuşulduğunu öne sürmüşlerdir. Proto Hami-Sami dilinin kökeni ve anavatanı konusunda tarih ve dilbilim uzmanları arasında bir fikir birliği sağlanamamıştır. Ancak birçok bilim insanı Proto Hami-Sami dilinin anavatanının Afrika'nın kuzeydoğusu olabileceğini savunmuştur.²²² Bunun yanı sıra Proto Hami-Sami dilindeki fauna ve florayla ilgili kelimelerin Avrasya dilleriyle benzerlik göstermesi, Hami-Sami dillerinin atayurdunun Orta Doğu veya Doğu Akdeniz olma ihtimalini düşündürmüştür. Ayrıca bazı genetikçi ve arkeologlar Proto Hami-Sami dili konuşurlarının MÖ 10 bin gibi erken bir tarihte Batı Asya'dan Afrika'ya göçtüklerini savunmuşlardır. Dilbilimciler, Nutufian Uygarlığının dilinin alt dillere ayrılmasından kısa bir süre önce Proto Afro-Asyatikçe konuşulmuş olabileceğini öne sürmüşlerdir.²²³

Zamirler:

PHa.-Sa. *ʔân, *ʔîn, *ân, *în “ben”: Omo. *tá*, Kuş. *aní*, *aníga*, Çad. *ni*, *ndé*, Mıs. *ynk*, Akad. *anaku*, Ar. *ʔana*, Ber. *nkki*.

PHa.-Sa. *i, *yi “bana, benim”: Omo. *ná*, *tá*, Kuş. *u*, *ʔe*, Çad. *na*, *ní*, Mıs. *y*, *wy*, Akad. *i*, *ya*, Ar. *i*, *ni*, Ber. *i*.

PHa.-Sa. *ʔānn, *ʔīnn, *ānn, *īnn “biz”: Omo. *inno*, Kuş. *hinin*, *annága*, *inná-ga*, Çad. *mu*, *ána*, *éné*, Mıs. *ynn*, Akad. *ni*, *nu*, Ar. *naḥnu*, Ber. *nkknwi*.

PHa.-Sa. *ʔânt, *ʔînt, *ânt, *înt “sen”: Omo. *né*, Kuş. *barúk*, *batúk*, Çad. *adíga*, *kai*, *kám*, *ke*, *kín*, Mıs. *ntk*, *ntt*, Akad. *atta*, *atti*, Ar. *ʔanta*, *ʔanti*, Ber. *kiji*, *kmmi*.

PHa.-Sa. *ku, *ka, *ki “siz”: Omo. *né*, Kuş. *úk(a)*, *úk(i)*, *ku*, Çad. *ka*, *ki*, *ká*, *kí*, Mıs. *k*, *t*, Akad. *ká*, *kí*, Ar. *ka*, *ki*, Ber. *k*, *m*.

PHa.-Sa. *kūna “sizler”: Omo. *-nitì-*, Kuş. *-ú:kna*, *idin*, Çad. *ku*, *ká(n)*, Mıs. *tn*, Akad. *-kunu*, *kina*, Ar. *-kum*, *-kunna*, Ber. *-un*, *un-t*.

²²² Tom Güldemann, *The Languages and Linguistics of Africa*, Berlin 2018, s. 311.

²²³ German Dziebel, *The Genius of Kinship: The Phenomenon of Human Kinship and the Global Diversity of Kinship Terminologies*, Cambria 2007, s. 366; Nöth Winfried, *Origins of Semiosis: Sign Evolution in Nature and Culture*, New York 1994, s. 293.

PHa.-Sa. *si, *isi “o”: Omo. *bár,-bá-*, Kuş. *barú:s, batú:s, isá-ga, ijá-ga, -ūs*, Çad. *ši, ita, ár, tír, ši, à, ta, dî*, Mıs. *nt-f, nt-s, -f, sw, -s, sy*, Akad. *šu, ši, -šu, -ša*, Ar. *hiya,-hu,-ha*, Ber. *ntta, ntta-t, -s*.

Sayılar:

Bir: Mıs. *w', w't*, Ber. *yiwən, yan, iğ, yiwət, išt*, Akad. *ištēn, ištiāt*, Ar. *wāhid, wāhida*, Kuş. *gáal, gáat, tokko*, Çad. *pínà, tákà*, Omo. *mat'*.

İki: Mıs. *snwy, snty*, Ber. *sin, sən, snat, sənt*, Akad. *šinā, šittā*, Ar. *ṣiṭnāni, ṣiṭnatān*, Kuş. *máloob, máloot, lama*, Çad. *sò,súlà*, Omo. *nam*.

Üç: Mıs. *hmtw, hmtt*, Ber. *krād, šarđ, kraṭt, šarṭ*, Akad. *šalāšat, šalāš*, Ar. *talāṭa, talāt*, Kuş. *mháy, mháyṭ, sadii*, Çad. *súbù, hókù*, Omo. *kaz*.

Dört: Mıs. *fdw, fdt*, Ber. *kkuz, kkuzt*, Akad. *erbet(t), erba*, Ar. *ṣarbaṣa, ṣarbaṣ*, Kuş. *faḍig, faḍigt, afur*, Çad. *pórìn, pódò*, Omo. *od*.

Beş: Mıs. *djw, djt*, Ber. *səmmus, afus, səmmust*, Akad. *hamšat, hamiš*, Ar. *ḥamsa, ḥams*, Kuş. *áy, áyt, šani*, Çad. *bày, lé*, Omo. *uṭf*.

Altı: Mıs. *sjsw, sjst*, Ber. *sḍis, sḍist*, Akad. *šiššet, šiš(š)*, Ar. *sitta, sitt*, Kuş. *aságwir, asagwitt, jaha*, Çad. *ménéj, lré*, Omo. *sapm*.

Yedi: Mıs. *sḥw, sḥt*, Ber. *sa, sat*, Akad. *sebet(t), seba*, Ar. *sabṣ, sabṣ*, Kuş. *asarámaab, asarámaat, tolba*, Çad. *mátàliḡ, bùhúl*, Omo. *napm*.

Sekiz: Mıs. *ḥmnw, ḥmnt*, Ber. *tam, tamt*, Akad. *samānat, samānē*, Ar. *ṭamāniya, ṭamānin*, Kuş. *asúmhay, asúmhayt, saddet*, Çad. *jurgù, dòdòpórò*, Omo. *nyartn*.

Dokuz: Mıs. *psḍw, psḍt*, Ber. *tza, tzat*, Akad. *tišīt, tiše*, Ar. *tisṣa, tisṣ*, Kuş. *aššadig, aššadigt, sagal*, Çad. *célà, váyták*, Omo. *irstn*.

On: Mıs. *mḍw, mḍt*, Ber. *mraw, mrawt*, Akad. *ešeret, ešer*, Ar. *ṣašara, ṣašr*, Kuş. *támin, támint, kuḍan*, Çad. *gòrò, kláu*, Omo. *tam*.

Temel Fiiller:

PHa.-Sa. *bak- “vurmak, sıkmak”: Omo. *bak-*, Kuş. *bak*, Çad. *bak*, Mıs. *bk*, Ar. *bkk*, Ber. *bakkat*.

PHa.-Sa. *dīm-, *dām-, *dam- “kan, kanamak”: Omo. *damo*, Kuş. *di:ma*, Çad. *dom*, Mıs. *ydmy* Ar. *damu*, Ber. *dāmmm-ən*.

PHa.-Sa. *kamaʔ-, *kamay- “yiyecek”: Kuş. okm-, Çad. ka:ma:ma, ka:m, Mıs. kmy.

PHa.-Sa. *gâd-, gûd- *gad- “yaşlı, yaşlanmak”: Kuş. gada, gad-uwa, Çad. gad'e, Ar. gadd-.

PHa.-Sa. *geh-, *gay “söylemek”: Omo. gai-, Çad. gaya, Mıs. ḡwy, Ar. gfy.

PHa.-Sa. *lis-, *les- “dil, dile getirmek”: Omo. laso, Çad. liis, Mıs. ns, Ar. liša:nu, Ber. iləs.

PHa.-Sa. *maaw-, *mawut- “ölmek”: Kuş. amut, Çad. mutu, ma:t, Mıs. mvt, Ar. mvt, mo:ta, Ber. ammat.

PHa.-Sa. *pîr-, *pir- “uçmak”: Omo. fiil-, far, Kuş. fir, Çad. fi:ra, parr, perr, Mıs. pʼto, prj'to, Ar. frr, Ber. fəra-t.

PHa.-Sa. *sûm, *sîm-, *süm- “isim”: Çad. su:na, sun, lim, Ar. šumu.

PHa.-Sa. *s'ām- “ekşi”: Omo. č'ām-, Kuş. *cam, Çad. *s'am, Mıs. smy, Ar. sumūṭ.

PHa.-Sa. *tuf-, *tuf- “tükürmek”: Kuş. tuf, taff, Mıs. tf, Ar. tff.

PHa.-Sa. *zaaʃ- “yırtmak”: Omo. zaʔ, Kuş. ḡaaʃ-, daʔ, Çad. dáar-, Ar. zaʃy-.

2.1.6. Dravit Dilleri

Dravit dilleri Hindistan'ın güneyinde, Sri Lanka'nın kuzeydoğusunda ve Pakistan'ın güneybatısında yaklaşık 250 milyon kişi tarafından konuşulan bir Nostratik dil ailesidir. Dravit dilleri “Telugu, Tamil, Kannada, Malayalam, Gondi, Malto, Kurukh, Brahui” gibi dillerden oluşmaktadır. Dravit dillerinin varlığı MÖ 2. yüzyılda yazıldığı tahmin edilen Maduray ve Tirunelveli bölgelerindeki mağara duvarlarında Tamir-Brahmi alfabesiyle yazılmış yazıtlarla ispatlanmıştır.²²⁴ Arap denizi kıyısında yaşayan dillerde ve Hint-Aryan dil grubuna ait Marathi, Gujarati, Marvari ve Singhi gibi Hint dillerinde Dravit dillerine ait dilbilgisi özelliklerinin görüldüğü düşünülmektedir.²²⁵

Bazı Dravitoloji uzmanları, Dravit dillerinin günümüz Hindistan topraklarına MÖ 3000 veya 4000 yıllarında ve hatta daha öncesinde, İran platosundan yapılan göçlerle birlikte geldiğini iddia etseler de 20. yüzyılda karşılaştırmalı yöntemlerle

²²⁴ Bhadriraju Krishnamurti, *The Dravidian Languages*, Cambridge 2003, s. 22.

²²⁵ Bryant Edwin, Patton Laurie, *The Indo-Aryan Controversy: Evidence and Inference in Indian history*, London 2005, s. 254.

varsayımsal Proto Dravit dilinin ortaya çıkması ve kelime dağarcığının incelenmesinin ardından, Dravitçe kelimelerin genetik olarak Hindistan coğrafyasına özgü olduğu anlaşılmıştır.²²⁶

Shulman, Dravit ve Sanskrit dillerinin karışımından oluşan Manipravalam dilinde yazılmış olan 14. yüzyıla ait Lilitlakam yazıtının dilbilgisi özelliklerinin günümüz Kerala ve Tamil Nadu dillerinin dilbilgisi özelliklerine çok benzediğini belirterek Kerala, Tamil Nadu dillerini “Dramida” olarak adlandırmıştır. Ayrıca Shulman, Kannada ve Telugu dillerini Tiruvaymoli dilinden çok farklı olduklarından dolayı Dramida dilleri olarak görmemiştir.²²⁷

19. yüzyılda Hint-Avrupa dil ailesi çalışmaları hızla ilerleme aşamasındayken Francis Whyte Ellis, 1816 yılında Tamil, Telugu, Kannada, Malayam, Tulu ve Kodava dillerinin Hint-Avrupa dil ailesiyle ilişkili olmadığını, bunların farklı bir atadan geldiklerini savunmasıyla birlikte Dravit dil ailesi araştırılmaya başlanmıştır.²²⁸

1844 yılında Christian Lassen, Brahui dilinin Tamil, Telugu, Kannada, Malayam ve Kodava dilleriyle akraba olduğunu savunmuştur.²²⁹

1856 yılında Robert Caldwell’ın, *A Comparative Grammar of the Dravidian or South-Indian Family of Languages* (Dravit veya Güney Hindistan Dil Ailesinin Karşılaştırmalı Grameri) adlı çalışmasını yayımlamasıyla Dravit dil ailesi dünyanın önemli dil ailelerinden biri olarak görülmeye başlanmıştır.²³⁰ Nostratik dil ailesi içinde değerlendirilen Dravit dilleri Caldwell’ın çalışmasıyla karşılaştırmalı dilbilim uzmanlarının ilgisini çekmiş ve Valdislav İlliç Svitç tarafından dünyanın altı dil ailesinden biri olarak sınıflandırılmıştır.

1961 yılında Dravidoloji uzmanı olan Burrow ve Emeneau, “*Dravidian Etymological Dictionary*” (Dravit Dillerinin Etimolojik Sözlüğü) adlı çalışmayı dilbilim camiasına kazandırmış ve 1984 yılında eseri revize ederek yenilikler ekleyip tekrar yayımlamışlardır.²³¹

²²⁶ Bhadriraju Krishnamurti, *The Dravidian Languages*, Cambridge 2003, s. 15.

²²⁷ Davit Shulman, *Tamil*, Cambridge 2016, s. 6.

²²⁸ Francis Whyte Ellis, *Note to the Introduction*, Chennai 1816. s. 3.

²²⁹ Kamil Zvelebil, *The Smile of Murugan: On Tamil Literature of South India*, Chicago 1990.

²³⁰ Robert Caldwell, *A Comparative Grammar of the Dravidian or South-Indian Family of Languages*, London 1856.

²³¹ Kamil Zvelebil, *The Smile of Murugan: On Tamil Literature of South India II*, Chicago 1995.

Caldwell, Kumārila Bhaṭṭa'nın "Tantravārttika / Tantra Vartika" adlı eserinde Sanskritçede *Dravida* kelimesinin kullanımını göz önünde bulundurarak bu dil ailesi için "Dravit dilleri" terimini türetmiştir.²³²

Proto Dravit dilinin MÖ 4000 yıllarında konuşulduğu ve MÖ 3000'li yıllarda çeşitli kollara ayrılmaya başladığı ileri sürülmektedir. Proto Dravit dilinin yapılandırılması çağdaş Kuzey, Orta, Güney Dravit dillerinde aynı kökenli kelimeler temelinde yapılmıştır. Proto Dravit dilinin ana vatanı hakkında, tahminler dışında kesin bir bilgi bulunmamaktadır. Fuller, Proto Dravit'in botanikle ilgili söz varlığının Hindistan'ın orta bölgesine ait karakteristik özellikler barındırması nedeniyle anavatan olarak Hindistan'ı benimsemiştir.²³³ Franklin Southworth, Dravit'in üç bölgesinin (Kuzey, Orta, Güney) ortak kelimelerinden oluşan Proto Dravit dili söz varlığının büyük bir kısmının tarıma, hayvancılığa ve avcılığa dayalı kelimeler olduğunu öne sürerek Proto Dravit dilinin anavatanının kırsal bir coğrafya olabileceğini savunmuştur.²³⁴

Asko Parpola, Proto Dravitleri İndus Vadisi Uygarlığı ve Sümerce tabletlerde adı geçen Meluhha halkı ile ilişkilendirmiş ve *meluhha* kelimesinin Dravitçede "yayla, örenyeri" anlamına gelen *melu-akam* sözcüğünden türediğini öne sürmüştür.²³⁵

²³² Kamil Zvelebil, *The Smile of Murugan: On Tamil Literature of South India*, Chicago 1990, s. 20.

²³³ Jane Micntosh, *The Ancient Indus Valley: New Perspectives*, Santa Barbara 2008.

²³⁴ Franklin Southworth, "Proto-Dravidian Agriculture", 7th ESCA Round Table Conference, Kyoto, 2005, s. 21.

²³⁵ Asko Parpola, "On the relationship of the Sumerian toponym Meluhha and Sanskrit mleccha", *Studia Orientalia*, Tunus, 1975, s. 212.

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

NOSTRATİK DİLLER ÜZERİNE YAPILAN ÇALIŞMALAR

Karşılaştırmalı dilbilimin meydana gelmesiyle birlikte bazı büyük dil ailelerinin sınırları belirlenmiş ve belirlenen dil ailelerinin benzerlikleri ile ilgili çalışmalar da yapılmaya başlanmıştır. Şüphesiz karşılaştırmalı tarihi dilbilimini yapılandırma aşaması sırasında, dil aileleri içinde genel bir karşılaştırmalı çalışma yapılmamıştır. Araştırmacılar, karşılaştırmak için dilleri ağırlıklı olarak leksikolojik ve az da olsa morfolojik bakımından incelemişlerdir.

19. yüzyılın yarısından 20. yüzyılın başına kadar Nostratik dillerden düşlemsel ve olanaksız benzerlikleri içeren birçok örnek toplanmıştır. Ancak Nostratik dilleri karşılaştırmak için sadece kayda değer ve ispatlanmış kelimeler değerlendirmeye alınmıştır. Nostratik dilbilimde düşlemsel ve olanaksız örnekler ilk defa Hint-Avrupa ve Ural dil ailelerinde görülmüştür.²³⁶ Bu çalışma, Hint-Avrupa dil ailesi yapılandırmasında emeği geçen İ. Cuno ve N. Anderson'a aittir.²³⁷

19. yüzyılın dilbilim alanında yapılan en geniş çaplı araştırması Ural-Altay dil teorisi üzerinedir. Ural-Altay Dil Teorisi Nostratik dilbilimde oldukça sınırlı bir olgusal temele dayanır. Altay dillerinin Nostratik diller içinde değerlendirilmesi Schott'un kelime harmanlama yöntemine²³⁸ ve M. A. Castren'in 1861 yılında ele aldığı *Über die Personalaffixe in den altaischen Sprachen* (Altay Dillerinde Kişi Ekleri ve Eklerin Karşılaştırması) adlı çalışmasına dayanır. Donner, 1874-1888 yılları arasında hazırladığı *Vergleichendes Wörter buch der Finnisch-Ugrischen Sprachen* (Fin-Ugor Dillerinin Karşılaştırmalı Sözlüğü) adlı üç ciltlik sözlüğünde Ural-Altay ve Ural ile Hint-Avrupa dil ailelerine mensup dillerin leksikolojik ve morfolojik benzerliklerinden bahsetmiştir.²³⁹ Ayrıca Ural-Altay dil ilişkileri ile ilgili çalışma da Donner'a aittir.²⁴⁰

²³⁶ Vladislav İlliç Svitiç, *Oput Sravneniya Nostratiçeskih Yazıkov*, Moskova, 1971, s. 38.

²³⁷ Johann Gustav Cuno, *Forschunhen im Gebiete der alten Völkerunde*, Berlin, 1871; Nikolai Anderson, *Studien zur Vergleichung der Ugrofinischen und Indogermanischen*, Berlin, 1879.

²³⁸ Yöntemle ilgili fazla bilgi için Schott'un *Über das Altai'sche oder Untersuchungen auf dem Gebiete der Altai-Sprachen* adlı eserine bakınız.

²³⁹ Otto Donner, *Vergleichendes Wörterbuch der Finnisch-Ugrischen Sprachen*, Helsinki, 1874-1888, I-III.

²⁴⁰ Otto Donner, *Die uralaltaischen Sprachen*, Helsinki, 1901, s. 1.

19. yüzyılda diğer dil aileleri de karşılaştırılmaya başlanmıştır. Hint-Avrupa dillerinin uzmanlarından F. Bopp, Kartvel ve Hint-Avrupa dillerini karşılaştırmalı morfolojik çalışmasını yapmıştır. Fakat dönemin Kartvel dilbilimi pek de aydınlığa kavuşmuş durumda değildir. Dolayısıyla Kartvel dillerinin karşılaştırması olumsuz sonuçlanmıştır.²⁴¹ Ural ile Hint Avrupa ve Ural ile Kartvel dillerinin ilginç karşılaştırma çalışması, Munkácsi'nin 1901 yılındaki çalışmasından görülebilir. Munkácsi, çalışmasında Ural dillerinden kelimelerin ödünç olarak alındığını belirtir.²⁴² A. Gleye, 1900 yılında Kartvel ile Sami ve Kartvel ile Ural dillerinin leksikolojik ve morfolojik benzerliklerini özetlemiştir.

1907 yılında Simonyi'nin Ural-Altay dillerinin leksikolojik ve morfolojik benzerlikleri hakkındaki kısa yazısı daha güvenilir bir kaynak olarak görülmektedir.²⁴³ 19. yüzyılın önemli ilginç eserlerinin başında Winkler'ın Ural-Altay dillerinin morfoloji ve sentaks benzerlikleri üzerine çalıştığı eserler gelir.²⁴⁴ 19. yüzyılın ilk yarısında Hint-Avrupa ile Sami dillerinin ilişkileri araştırılmaya başlanmıştır. Fakat Hint-Avrupa ile Sami dilleri araştırmaları yapılırken “Hami-Sami dil ailesi” kavramı henüz tanımlanmamıştır.²⁴⁵ Bu alandaki en önemli çalışmalar Fr. Delitzsch'in leksikolojik karşılaştırma çalışması ve G. Ascoli'nin ağırlıklı olarak morfolojik özellikleri barındıran çalışmasıyla Möller'in Hint-Avrupa ile Sami dillerini sınıflandırma çalışmasıdır.²⁴⁶

Geniş çapta karşılaştırma çalışmalarında yukarıda adı geçen Dönnér ve Munkácsi'nin dışında İ. Lindström'ün son derece birbirinden farklı olan Altay, Ural, Hint-Avrupa ve Hami-Sami dillerinin leksikolojik dizim çalışmasını (Lindström 1852) ve G. Ewald'ın Altay, Hint-Avrupa ve Hami-Sami dillerinin morfolojik ağırlıklı benzerliği hakkındaki çalışmasını da belirtmek gerekir (Ewald 1862). Dravitoloji'nin

²⁴¹ Franz Bopp, *Die Kaukasischen Glieder des Indoeuropäischen Sprachstamms*, Berlin, 1847.

²⁴² Bernát Munkácsi, *Arja és kaukázusi elemek a finn-magyar nyelvekben*, Budapeşte, 1901.

²⁴³ Vladislav İlliç Svitiç, *Oput Sravneniya Nostratiçeskih Yazıkov*, Moskova, 1971, s. 39.

²⁴⁴ Henrich Winkler, *Uralaltaische Völker und Sprachen*, Berlin, 1884; Henrich Winkler, *Der Uralaltaische Sprachstamm, das Finnische und das Japanische*, Berlin, 1909. Henrich Winkler, “Tungusisch und Finnischugrisch”, *JSFOu*, c. 30, Berlin 1915, s. 9.

²⁴⁵ Dönemin Hint-Avrupa ve Sami dilleri araştırma tarihçesi için bk. L. Heilmann, *Camito-semitico e indoeuropeo, Teorie e orientamenti*, Milano, 1949.

²⁴⁶ Graziadio Isaia Ascoli, “Del nesso ario-semitico”, *Politecnico*, S. 21, Milano 1864, s. 22; Graziadio Isaia Ascoli, “Studi ario-semitici”, *Memorie del Reale Istituto Lombardo*, Milano 1867, s. 10; Franz Delitzsch, *Studien über indogermanisch-semitische Wurzelverwandtschaft*, Leipzig, 1873; Hermann Möller, *Indouropæisk-semitisk sammenlignende glossarium*, Kopenhag, 1909.

Hermann Möller, *Vergleichendes indogermanisch-semitisch Wörterbuch*, Göttingen, 1911.

kurucusu olan R. Caldwell, Dravit dillerinin karşılaştırmalı gramer çalışmasında Dravit dillerinin leksikolojik, morfolojik ve söz varlığı karşılaştırmaları sonuçlarını Ural, Altay ve Hami-Sami dillerinin verileriyle karşılaştırmıştır. Caldwell Ural, Altay ve Hami-Sami dilleri ile Dravit dilleri “Saka Ailesi” olarak nitelendirildiğinden dolayı bunların çok ilişkili diller olduğuna inanmıştır.²⁴⁷

Dönemin geniş çapta yapılan çalışmalarından biri de A. Trombetti’nin Hami-Sami, Kartvel, Hint-Avrupa, Ural-Altay ve Dravit dillerinin monogenetik sınıflandırmasıdır. Çalışmalarında Trombetti belirtilen dillerin kişi ekleri benzerliklerini²⁴⁸, rakam-sayı benzerliklerini²⁴⁹ ve leksikolojik benzerliklerini²⁵⁰ sıralamıştır. Bu çalışmalar çok kapsamlı verileri içermekte ve bünyesinde dikkate alınması gereken karşılaştırmalar yer almakta olup dikkatle incelenmesi gereken çalışmalardır. Trombetti’nin çalışması bu tür Nostratik dilbilim çalışmaları arasında, araştırmanın geniş çapta olması, literatür taraması ve dilbilimcinin bu alandaki başarıları göz önünde bulundurularak önemli eserlerden biri olduğu söylenebilir. Trombetti birbirinden uzak olan dillerin fonetik unsurlarını karşılaştırmamıştır. Çünkü tesadüf olan benzerlikler dilbilimciler tarafından çok sert eleştirilmiştir. Teori hakkında çok az bilgiler bulunduğu ve elde edilen sonuçlar eleştirel tepki aldığı için fonetik karşılaştırmalı yöntem, tehlikeli yöntemlerden biri sayılmıştır.

19. yüzyılın sonlarında fonetik karşılaştırma yöntemi Hint-Avrupa dillerinde başarılı sonuç elde edince, yöntem diğer dil aileleri için de uygunlanmaya başlanmıştır. Fonetik karşılaştırmalı yöntem sayesinde 1920 ile 1930 yıllarında Eski Ural dilleri sahasında da birçok karşılaştırma yapılmıştır. Aynı yıllarda Hami-Sami dil teorisinin ve Dravit dillerinin temeli atılmıştır. 1920 ile 1950 yılları arasında karşılaştırmalı Altay dilleri çalışmaları yapılmış ve 1960 yıllarında Kartvel dilbilimine adım atılmıştır.

Hint-Avrupa ile Ural dillerinin karşılaştırmalı çalışmaları da önemli çalışmalardan biri olmuştur. K. Wiklund, Ural ile Hint-Avrupa dillerinin leksikolojik, morfolojik ve sözcük yapımı benzerliklerinin bir özetini vermiştir.²⁵¹ Wiklund ile aynı

²⁴⁷ Robert Caldwell, *A Comparative grammar of the Dravidian of South-Indian family of languages*, London, 1875.

²⁴⁸ Alfredo Trombetti, “Saggi di lessicologia generale comparata; 1 pronomi personali”, *Memorie della R. Accademia della Scienze dell’istituto di Bologna*, Bologna 1908, s. 74.

²⁴⁹ Alfredo Trombetti, *Saggi di glottologia generale comparata II*, Bologna, 1916

²⁵⁰ Alfredo Trombetti, *Saggi di glottologia generale comparata III*, Bologna, 1919.

²⁵¹ Karl Bernhard Wiklund, *Finnisch-ugrisch und Indogermanisch*, Uppsala, 1906.

yıllarda H. Paasonen, yapılan çalışmaları inceleyerek kesin bir sonuca varmak için Hint-Avrupa ile Ural dillerinin morfolojik yapılarının da benzerlik göstermesi gerektiği kanaatine varmıştır.²⁵² H. Sköld'ün Hint-Avrupa ile Ural dillerini karşılaştırma denemesi hakkında H. Pedersen, yeterli sayıda leksikolojik benzerliklerin olmaması nedeniyle güvenilir sonuca ulaşamadığını belirtmiştir.²⁵³ Hint-Avrupa ile Ural dillerinin küçültme eklerini karşılaştırma çalışmasını Ö. Öhmann yapmıştır.²⁵⁴ Ural ile Hint-Avrupa dillerinin karşılaştırmasında en kapsamlı çalışmayı ise B. Collinder yapmıştır. Collinder, Ural ile Hint-Avrupa dillerinin morfolojik, leksikolojik ve sözcük yapımının en güvenilir benzerliklerini tespit etmiştir.²⁵⁵ Collinder, Ural ile Hint-Avrupa dillerinin karşılaştırma metodolojisinin temeli hakkında da bilgi vermiştir.²⁵⁶ Collinder, Ural ile Hint-Avrupa dillerinin fonetik benzerlikleri hakkındaki çalışmasını da tamamlamıştır.²⁵⁷ Collinder'ın dillere yaklaşımı ve tespitleri elbette Nostratik dilbilim alanında değer görmüştür. Collinder'ın son çalışmaları onun fikrini ve çalışmalarını pekiştirmiştir. "C. Kudzinowski, makalesinde başka dillere karşı tespit ettiği fonetik benzerlikleri değerlendirmiştir."²⁵⁸ B. Rosenkranz, Hint-Avrupa dil ailesinin Anadolu sahasını inceleyerek yeni morfolojik karşılaştırmalı çalışmasını sunmuştur.²⁵⁹ Daha yeni ve leksikolojik bir çalışma W. Wüst tarafından yapılmıştır.²⁶⁰ Dilleri sentaks (söz dizimi) bakımından karşılaştıran çalışmayı ise J. Balázs yapmıştır.²⁶¹

Ural-Altay dillerinin ilişkileri üzerine çalışmalar uzun zaman gerektirmiş olup karşılaştırmalı Altay dilbiliminin gelişimini de engellemiştir. Altay dillerinin

²⁵² Heikki Paasonen, "Zur Frage von der Urverwandtschaft der finnisch-ugrischen und indoeuropäischen Sprachen", *FUF*, C. 7, Helsinki 1907.

²⁵³ Holger Pedersen, "Urverwandtschaft des Indoeuropäischen und Ugrofinnischen", *Liber semisaecularis Societatis Fenno-Ugricae, MSFOu*, C. 67, Helsinki 1933, s. 7.

²⁵⁴ Emil Öhmann, *Zu den Beziehungen zwischen den finnisch-ugrischen und indogermanischen Sprachen*, Helsinki, 1924.

²⁵⁵ Björn Collinder, "Indo-uralische Nachlese", *SprSällsk- UUA*, Uppsala 1934, s. 12.

²⁵⁶ Björn Collinder, "Zur indo-uralischen Frage", *SprSällsk- UUA*, Uppsala 1954, s. 10.

²⁵⁷ Björn Collinder, "Hat das Uralische Verwandte?", *Acta Societatis Linguisticae Upsaliensis*, C. 4, Uppsala 1965.

²⁵⁸ Czesław Kudzinowski, "Zagadnienie pokrewieństwa języków indoeuropejskich i ugrofinskich", *Sprawozdania Poznańskiego towarzystwa przyjaciół nauk*, C. 1, Poznań 1954, s. 43.

²⁵⁹ Resenkranz B, "Hethitisches zur Frage der indogermanisch-finnisch-ugrisch Sprachverwandtschaft", *AO*, C. 1/2, Kopenhagen 1950, s. 18.

²⁶⁰ W. Wüst, "Ein weiterer idg.-finnisch-ugrischer Zusammenhang?", *UJb*, C. 3-4, Wiesbaden 1954, s. 26.

²⁶¹ Jorge Balázs, "Zur Frage der indo-uralischen Verwandtschaft", *Zweiter internationaler Finnougristenkongress; Referate der Vorträge und Mitteilungen*, 1965.

karşılaştırmalı çalışmalarının başında, güvenilirliği az da olsa O. Sauvageot'nun Altay dillerindeki fonetik unsurları karşılaştırma denemesi gelir.²⁶² Benzer bir çalışma da D. Nemeth tarafından yapılmıştır. Nemeth, Türk dili ile Ural dillerini karşılaştırmıştır. Nemeth, Türk dili ile Altay dil topluluğuna mensup diğer diller arasındaki akrabalık ilişkilerinin ispatlanmadığını öne sürmüştür.²⁶³ Nemeth ile benzer görüşte olan D. Sinor, Ural-Altay dil ailesini Türk dili ile Ural dilleri ve Tunguz dili ile Moğol dil grubu olarak sınıflandırmıştır.²⁶⁴ Aynı zamanda Ural-Altay dillerinin morfolojik ve leksikolojik karşılaştırma çalışması da D. Sinor'a aittir.²⁶⁵

Ural-Altay çalışmalarında Türkolog M. Räsänen'in çalışmaları önemli bir yere sahiptir. Räsänen kesinleşmiş Altay dilleri²⁶⁶ ile Ural dillerini karşılaştırmıştır.²⁶⁷ Räsänen, bu eserinde daha önce çalıştığı Ural-Altay dillerinin morfolojik karşılaştırması ve Ural-Altay dillerinin anayurdu hakkında yaptığı çalışmasını da belirtmiştir.²⁶⁸ Räsänen, Ural-Altay dillerinin ortak morfolojik benzerlikleri²⁶⁹ ve tüm seviyede Ural-Altay dillerinin benzerliklerinin özeti hakkında da çalışmalar yapmıştır.²⁷⁰ Ural-Altay dillerinin morfolojik ve leksikolojik benzerlikleri hakkında bir çalışma daha K. Menges tarafından yapılmıştır.²⁷¹ Ural-Altay dillerinin sorunları hakkında yapılan çalışma ise L. Ligeti ve D. Sinor'a aittir.²⁷² V. Pröhle ve D. Fokos-Fuchs da Ural-Altay dillerinin karşılaştırmalı sentaks (sözdizimi) konusunu ele almışlardır.²⁷³

²⁶² Aurélien Sauvageot, *Recherches sur le vocabulaire des langues ouralo-altaïques*, Paris, 1930.

²⁶³ Gyula Németh, "Az uráli és a török nyelvek ösi kapcsolata", *NyK*, C. 47, Budapeşte 1930.

²⁶⁴ Denis Sinor, "Le problème de la parenté des langues ouralo-altaïques", *Revue de Géographie et d'Ethnographie*, S. 1, Paris 1948.

²⁶⁵ Denis Sinor, "Indo-européen-ouralo-altaïque", *T'oung Pao*, Pekin 1944, s. 37; Denis Sinor, "On Some Ural-Altaic plural suffixes", *AM*, C. 2, Paris 1952, s. 2; Denis Sinor, "Un suffixe de lien ouralo-altaïc", *On water-transport in Central-Eurasia UAJb*, S. 33, London 1961, s. 2.

²⁶⁶ Kesinleşmiş Altay dili tabiri ile Türk, Moğol, Mançu-Tunguz dilleri kastedilmektedir.

²⁶⁷ Martti Räsänen, *Uralaltaische Wortforschungen*, Helsinki, 1955.

²⁶⁸ Martti Räsänen, "Uralaltaische Forschungen", *Urheimat im Lichte der Wortforschung und der Archäologie UAJb*, S. 25, Helsinki 1953, s. 21.

²⁶⁹ Martti Räsänen, "Die Reflexiva u<*bu im Türkischen", *MSFOu*, S. 125, Helsinki 1962.

²⁷⁰ Martti Räsänen, *Über die ural-altaische Sprachverwandtschaft*, Helsinki, 1965.

²⁷¹ Karl Henrich Menges, "Zum ural-altaischen -u/-w- des medio-passiven Aspekts im Türkischen", *UAJb*, Viyana 1964, s. 35; Karl Henrich Menges, *Morphologische Probleme; 1. Zum Genetiv und Accusativ*, Wiesbaden, 1960; Karl Henrich Menges, *Etymologika*, Viyana, 1964.

²⁷² Lajos Ligeti, *Az uráli és altaji nyelvek viszonyának kérdése*, Budapeşte, 1953; Denis Sinor, "Observations on a new comparative Altaic phonology", *BSO(A)S*, S. 26, Indiana 1963.

²⁷³ Wilhelm Pröhle, *Grundriss einer vergleichenden Syntax der uralaltaischen Sprachen mit besonderer Berücksichtigung der japanischen Sprache*, Budapeşte, 1943; Dávid Rafael Fokos-Fuchs, *Die Rolle der Frage nach Sprachverwandtschaft; Mit besonderer Rücksicht auf das Problem der uralaltaischen Sprachverwandtschaft*, Wiesbaden, 1962.

Ural ve Dravit dilleri alanında karşılaştırmalı çalışmalar Dravitolojinin atası olarak kabul edilen R. Caldwell döneminden beri somut çalışma olarak nitelendirilmektedir. Ural ve Dravit dillerinden Morfolojik ve leksikolojik önemli materyaller F. Schrader tarafından derlenmiş olup ardından eklemeler yapılmıştır.²⁷⁴ A. Joki, Schrader'ın ve Burrow'un Ural ve Dravit dilleri çalışmasındaki Ural dilleri kısmındaki karşılaştırmaların özensiz ve rastgele olduğunu öne sürmüştür. E. Lewy de F. Schrader'ın elde ettiği sonuçların tesadüfi benzerlik olduğunu belirtir.²⁷⁵ Başka bir benzer çalışma E. Tuttle²⁷⁶ ve K. Bouda'ya aittir.²⁷⁷ Tuttle ve Bouda, Ural ve Dravit dillerini karşılaştırırken uyguladıkları etimolojik yöntem olarak çok fantastik ve gerçek dışı bir yöntem uygulamışlardır. 20. yüzyılın ikinci yarısında M. Andronov Ural ile Dravit dillerinin ilginç morfolojik benzerliklerini sunmuştur.²⁷⁸

Hint-Avrupa ile Sami dillerinin karşılaştırması için geniş çapta çalışma yapılmıştır. Fakat bu çalışmalardan elde edilen sonuçlara kesin bir sonuç olarak bakmak doğru değildir. Hint-Avrupa ile Sami dillerinin karşılaştırmalı çalışmaları arasında en anlamlı ve güvenilir çalışmalardan biri H. Möller'in çalışmasıdır. Bunlar arasında Möller'in fonetik karşılaştırması (özellikle ünsüzler)²⁷⁹ karşılaştırmalı sözlük çalışması ile ünlüler ve etimoloji²⁸⁰ çalışmasını belirtmek gerekir. Bunun yanı sıra Möller'in öğrencisi A. Cuny'nin karşılaştırmalı morfolojik çalışması da belirtilmelidir.²⁸¹ Cuny ve Möller'in karşılaştırmalı çalışmalarında en büyük yanlışı, Hint-Avrupa ile Sami dillerini morfolojik açıdan birbirlerine fazlasıyla uydurmaları

²⁷⁴ Friedrich Schrader, *Dravidisch und Uralisch*, Berlin, 1935; Friedrich Schrader, "On the 'Uralian' Element in the Dravida and the Munda Language", *BSO(A)S*, C. 8, Berlin 1935.

²⁷⁵ Ernst Lewy, *Die Sprachfamilien und Sprachkreise der Erde*, Berlin, 1928.

²⁷⁶ Edwin Tuttle, "Dravidian studies", *AJPh*, S. 40, New York 1919; Edwin Tuttle, "Dravidian researches", *AJPh*, S. 50, New York 1929; Edwin Tuttle, *Dravidian developments*, Philadelphia, 1930.

²⁷⁷ Karl Bouda, *Dravidisch und Uralaltaisch*, Amsterdam, 1956.

²⁷⁸ Mihail Andronov, *Leksikologičeskiy analiz i fakti istorii o hronologii raspada protodravidyskogo yazıka*, Moskova, 1964; Ural ve Dravit dillerinin morfolojik benzerlikleri ve sorunları hakkında Ural ve Dravit dillerinin hipotezine karşı olan Th. Sebeok'un 1945 yılında yayınladığı *Finno-Ugric and the languages of India* adlı çalışmasına bakınız.

²⁷⁹ Hermann Möller, *Semitisch und Indogermanisch*, Kopenhag, 1907.

²⁸⁰ Hermann Möller, *Indoeuropäisch-semitisch sammenlignenden glossarium*, Kopenhag, 1911; Hermann Möller, "Die germanisch-semitischen Worttypen der zwei- und dreikonsonantigen Wurzel und die indogermanisch-semitisch vokalischen Entsprechungen", *KZ*, S. 62, 1908.

²⁸¹ Albert Cuny, *Études prégrammaticales sur le domaine des langues indo-européennes et chamito-sémitiques*, Paris, 1924; Albert Cuny, "Linguistique du hittite", *Revue hittite et asianique*, C. 13-14, Paris, 1934; Albert Cuny, *Recherches sur le vocalisme, le consonantisme et la formation des racines en "nostratique"*, *encetre de l'indo-européen et du chamito-sémitique*, Paris, 1943; Albert Cuny, *Invitation à l'étude comparative des langues indo-européennes et des langues chamito-sémitiques*, Bordeaux, 1946.

olmuştur. Dolayısıyla tesadüfî ve/veya gerçek olmayan benzerlikler çok fazla olmuştur. Möller ve Cuny, Hint-Avrupa ile Sami dillerinin sınıflandırılmasında, dillerin birbirlerine uyumunu ve benzerlik sayılarını göz önünde bulundurmamışlardır. Aslında Möller'in iki dil ailesini karşılaştırırken gerçek olmayan etimoloji yöntemini uygulamasına alıntı kelimeler sebep olmuştur. Möller alıntı kelimeleri ve bazı ortak kültür terimlerini kendi başına/ayrı olarak değerlendirmeyip iki dil ailesi için aynı kökten gelen ortak kelimeler olarak düşünmüştür.²⁸² Cuny'nin Hami-Sami dillerinin verilerini doğru hesaplayamaması büyük kaos yaratmış ve bu durum dilbilimde özrü olmayan bir durum olmuştur. Möller'in savunduğu etimolojik yöntemin popüler olduğunu İ. Handel'in çalışmasından da görülebilir.²⁸³ Hint-Avrupa ile Sami dillerinin karşılaştırması ile ilgili P. Meriggi'nin "Problema della parentela dell' indoeuropeo col semitico" (Hint-Avrupa ve Sami dilleri İlişki ve Sorunları) ve L. Heilmann'ın da "Camito-semitico e in indoeuropeo" (Hint-Avrupa dil ailesinde Hami-Sami dillerinin konumu) adlı çalışmaları bulunmaktadır. Hint-Avrupa ve Hami-Sami dillerinin leksikolojik benzerlikleri hakkında M. Cohen'in "Mots latins et mots orientaux" (Latin ve Doğu dilleri sözcükleri) ve "Essai comparatif sur le vocabulaire et la phonétique du chamito-sémitique" (Hami-Sami dilleri sözcük ve fonetik üzerine karşılaştırmalı çalışma) adlı çalışmaları bulunmaktadır.

Altay (Korece) ile Dravit dillerinin amatörce yapılmış bir karşılaştırma çalışması H. Hulbert'e aittir.²⁸⁴ Dravit dilleriyle Tunguz ve Moğol dillerinin leksikolojik karşılaştırmalı çalışmasını ise K. Bouda yapmıştır.²⁸⁵ Nostratik çalışmalarda özellikle Altay dilbiliminde K. Menges'in Altay dillerinin morfolojik ve leksikolojik karşılaştırmalı çalışması da önemli bir yere sahiptir.²⁸⁶ Ayrıca Hint-Avrupa ile Ural dilleri hipotezini savunan G. Güntert, Hint-Avrupa ile Altay dillerinin benzerlikleri üzerinde de durmuştur.²⁸⁷ Hint-Avrupa ile Altay dilleri hipotezini S. Mladenov'un çalışmalarında da görebiliriz.²⁸⁸ Korece ile Hint-Avrupa dillerinin

²⁸² Vladislav İlliç Svitiç, *Oput Sravneniya Nostratiçeskih Yazıkov*, Moskova, 1964, s. 3, 12.

²⁸³ Joseph Handel, "O pokrewienstwie jezików indoeuropejskich i semickich", *EOS*, S. 18, Varşova 1912; Joseph Handel, "Indoeuropaeo-semitica", *EOS*, S. 34, Varşova 1932.

²⁸⁴ Homer Hulbert, *Comparative grammar of the korean language and the Dravidian dialects of India*, Seul, 1906.

²⁸⁵ Karl Bouda, *Dravidisch und Uralaltaisch*, Amsterdam, 1956.

²⁸⁶ Karl Henrich Menges, *Etymologika*, Viyana, 1964.

²⁸⁷ Hermann Güntert, *Ursprung der Germanen*, Heidelberg, 1934.

²⁸⁸ Stefan Mladenov, "Obşı osobenosti i elementi na yezitsite indoyevropeiski, turski i mongolski", *Spisaniye na BAN*, S. 55, Sofya 1937; Stefan Mladenov, *Uvod vo vseobşoto yezikoznaniye*, Sofya, 1943.

karşılaştırmalı çalışması Koppelman'a aittir.²⁸⁹ Hint-Avrupa ile Kartvel dillerinin benzerliklerini G. Vogt ortaya koymuştur.²⁹⁰ G. A. Melikishvili, Kartvel ile Hint-Avrupa dillerindeki benzerliklerin nedeninin, Kartvel dillerinin Hint-Avrupa dillerinden sözcük ödünç alması olduğunu ifade etmiştir.²⁹¹ Hint-Avrupa ile Kartvel dillerinin benzerliklerinin kesin hatlarını G. A. Klimov, hazırlamış olduğu Kartvel dillerinin etimolojik sözlüğünde belirtmiştir.²⁹² Marr'ın Sami ile Kartvel dilleri çalışması²⁹³ L. Homburger'nin Hami-Sami ile Dravit dilleri çalışması²⁹⁴, S. Gnana Prakasar'ın Dravit ile Hint-Avrupa dilleri çalışması²⁹⁵ çok amatörce yapılan çalışmalar olarak nitelendirilmiştir.

3.1. Altay Dilleri Üzerine Yapılan Çalışmalar

Altay dilleri araştırmalarının, Strahlenberg'in Fin-Ugor, Moğol, Mançu-Tunguz, Türk ve Kafkas dillerini içine alan Tatar Dilleri ailesi denemesiyle başladığı bilinir. Savaş esiri olarak Rusya tarafından Sibirya'ya sürgün edilen bu İsveçli subay, on üç yıl boyunca bölgede Sibirya halklarının dilleri ve kültürleriyle ilgili malzeme toplamış, ülkesine döndükten sonra bu malzemeyi bir kitapta değerlendirmiş (1730) ve böylece Ural-Altay dil birliği tartışmasının da başlatıcısı olmuştur.²⁹⁶

Uzunca bir aradan sonra "1862 yılında Altay dilleri araştırmalarına dilbilimsel ölçütlerle yaklaşan ve "Altay" terimini ilk kez kullanan araştırmacı, Finlandiyalı Castrén olmuştur. Castrén dilleri 1. Fin-Ugor, 2. Samoyed, 3. Türk-Tatar, 4. Moğol, 5. Tunguzca ve ağızları şeklinde sınıflandırmıştır. Ancak, tasnifinde de görüldüğü gibi, Altay terimi ile kastettiği aslında Ural ve Altay dilleridir.²⁹⁷

²⁸⁹ Heinrich Koppelman, *Die eurosische Sprachfamilie*, Heidelberg, 1933.

²⁹⁰ Hans Vogt, "Arménien et caucasien du Sud", *NTS*, C.11, Oslo 1938; Václav Polák, "Contribution à la grammaire historique des langues Kartvéliennes", *AO*, S. 1-2, Prag 1955, s. 23.

²⁹¹ Georgi Melikşvili, "Voznikoveniye Hettsskogo tsarstva i problemı drevneyşego naseleniya Zakavkazia i Maloy Azii", *VDİ*, C. 1, Tiflis 1965.

²⁹² Georgi Klimov, *Etimologičeskiy slovar kartvelskih yazıkov*, Moskova, 1964.

²⁹³ Nikolay Marr, *Osnovniye tablitsı k grammatike drevnegruzinskogo yazıka s predvaritelnum soobşeniyem o rodstve gruzinskogo yazıka s semitičeskimi*, St. Petersburg, 1908.

²⁹⁴ Liliias Homburger, "De quelques éléments communs à l'égyptien et aux langues dravidiennes", *Kēmi*, Paris 1957, s. 14.

²⁹⁵ Gnana Prakasar, *Linguistic evidence for the come on origin of th Dravidians and Indo-Europeans*, Virginia, 1953.

²⁹⁶ Emine Yılmaz, "İki Binli Yılların Başında Altay Dilleri Araştırmaları: Çalışmalar, Yöntemler, Eğilimler", *Turkic Linguistics and Philology* (1/1), 2018, ss. 1-15, s. 1; Philip Johan von Strahlenberg, *Das Nord-und Ostliche Theil von Europa und Asia* (Asya ve Avrupa'nın kuzey ve Doğu Kıyıları), 1730.

²⁹⁷ Emine Yılmaz, "İki Binli Yılların Başında Altay Dilleri Araştırmaları: Çalışmalar, Yöntemler, Eğilimler", *Turkic Linguistics and Philology* (1/1), 2018, ss. 1-15, s. 1.

19. yüzyılın ortalarında, 1841 yılında karşılaştırmalı yöntemin de gelişmesiyle, Ural-Altay denilen dillerin gerçek durumunu Schott ortaya koymuştur. O dönemdeki genetik akrabalık çalışmalarında odak kurallı ses denklikleri üzerinde olduğu için, Schott da aynı yolu izlemiş, söz konusu dilleri Ural ve Altay olmak üzere iki büyük gruba ayırmıştır. Schott yalnız Ural-Altay denilen alanda çalışmamış, Altay dilleri kuramının bel kemiğini oluşturan Genel Türkçe $z/\dot{s} = \text{Çuvaşça } r/l$ ses denkliklerini de belirlemiştir (Türkçe *yaz*, *taş* = Çuvaşça *şur*, *çul*). Yine Altay dilleri araştırmaları açısından büyük önem taşıyan Çuvaşçanın, sanıldığı gibi bir Fin-Ugor dili değil, bir Türk dili olduğunu da ilk kez Schott ortaya koymuştur.²⁹⁸

Proto Altay dilbilimi Avrasya bölgesinde yer alan Türk, Moğol ve Mançu-Tunguz dillerinin karşılaştırılmasıyla ortaya çıkmıştır.

20. yüzyılın başlarında Türk, Moğol ve Mançu-Tunguz dillerinin karşılaştırmalı çalışmaları Gombocz, Ramstedt ve Poppe tarafından yapılmış ve bu dilbilimciler Altay dillerinin akraba olduklarını iddia etmişlerdir. Altay dil birliği Kore dilinin dâhil edilip edilmeyeceği hakkında Ramstedt'in çalışmaları bulunmaktadır.²⁹⁹

Altay dilbiliminde fonetik benzerlikler hakkındaki karşılaştırmalı araştırmalar başarılı bir biçimde sürdürülmüştür. Altay dillerinin karşılaştırmalı fonetik çalışmalarında Ramstedt ve Poppe'nin ciddî emekleri vardır.³⁰⁰ Gombocz'un 1912 yılında yazdığı Altay dillerinin ünsüzleriyle ilgili Lautgeschichte der Altaischen Sprachen (Altay Dillerinin Tarihsel Fonetigi) adlı makalesinin Altay dilbiliminde önemi büyüktür.³⁰¹ Ardından Ramstedt Altay dillerinde dudak ünsüzü olan *p- sesi üzerine hazırladığı makalesini 1916 yılında yayınlamıştır.³⁰² Poppe ise Altay dillerinin ünlü ve ünsüz sesleri üzerinde durmuştur.³⁰³ B.Y. Vladimirtsov'un eserinde Proto

²⁹⁸ Talat Tekin "Altay Dilleri Teorisi", *Makaleler I Altayistik*, Haz. Emine Yılmaz, Nurettin Demir, Ankara 2003, ss. 73-86, s. 45; Wilhelm Schott, *De lingua Tschuwaschorum*, Berolini 1841.

²⁹⁹ Gustav John Ramstedt, *A Korean Grammar*, Helsinki 1939; Gustav John Ramstedt, *Studies in Korean Etymology*, Helsinki 1953.

³⁰⁰ Gustav John Ramstedt, *Einführung in die Altaische Sprachwissenschaft I Lautlehre*, Helsinki 1957; Nikolaus Poppe, *Vergleichende Grammatik der Altaischen Sprachen*, Wiesbaden 1960.

³⁰¹ Zoltán Gombocz, "Lautgeschichte der Altaischen Sprachen", *KSz*, C. 13, Budapeşte, 1912, s. 7.

³⁰² Gustav John Ramstedt, "Ein anlautender stimmloser Labial in der mongolisch-türkischen Sprachen", *JSFOu XXVIII*, S. 3, Helsinki 1916.

³⁰³ Nikolaus Poppe, "Sur un phonème turco-mongol", *Comptes Rendus De L'Académie des Sciences de Russie*, Leningrad, 1924; Nikolaus Poppe, "Altaisch und Urtürkisch", *UJb*, C. 6, Wiesbaden, 1926; Nikolaus Poppe, "The Mongolian Affricates *č and *z", *Central Asiatic Journal*, C. 2, S. 3, Wiesbaden, 1956.

Altay dillerinin fonetiği hakkında bilgiler ve fonetik sorunlar yer almaktadır.³⁰⁴ Proto Altay dillerinin ünlü seslerinin yeniden yapılandırılmasıyla ilgili M. Nomura, Poppe, Ligeti, Doerfer ve Thomsen'in araştırmaları mevcut olup Proto Moğol ile Proto Altay dilleri Poppe ve Ligeti tarafından, Altay dillerinde ilk olmayan hecelerdeki ünlüler Thomsen tarafından çalışılmıştır.³⁰⁵ Altay dillerinden biri olan Türk dilindeki p`- ise M. Räsänen tarafından incelenmiştir.³⁰⁶

Altay dillerinin morfolojik yapısıyla ilgili G. Ramstedt ve S. Murayama'nın özel makaleleri bulunmaktadır.³⁰⁷ Çağdaş Altay dillerinin morfolojik yapısıyla ilgili bazı teoriler Pedersen tarafından öngörülmüştür.³⁰⁸ Altay dillerinin morfolojik sorunları hakkında Kotwicz'in yazısı bulunmaktadır.³⁰⁹ Altay dillerinin kelime oluşumuna ilişkin kapsamlı materyal içeren çalışma Ramstedt'e aittir.³¹⁰ Fakat Ramstedt'in bu çalışmasındaki karşılaştırmaların önemli bir bölümü yeterince ispatlanmış olmayıp eser doğrulama gerektirmiştir. Ramstedt'in fiil kelime oluşumu hakkındaki çalışması daha güvenilirdir.³¹¹ N. Poppe'nin Moğol ve Türk dillerinin karşılaştırmalı fiil kelime oluşumu ile ilgili çalışması da güvenilir kaynaklar arasında yer almaktadır.³¹² Altay dillerinin zamirlerine gelen soneklere Kotwicz çalışmıştır.³¹³

Altay dillerinin karşılaştırmalı morfolojisi yeterince geliştirilmemiştir/ çalışılmamıştır. G. Ramstedt'in yukarıda adı geçen çalışması, aslında Proto Altay dillerini biçimlendiren morfemlerin çizelgesidir. Ramstedt'in karşılaştırmalı çalışması morfoloji yapısını yapılandırmadığı ve yeterince kanıt sunmadığı için sağlam bir

³⁰⁴ Boris Vladimirtsov, *Sravnitel'naya Grammatika Mongolskogo pismennogo yazıka i Halhaskogo Nareçiya: Vvedeniye i fonetika*, Leningrad 1929.

³⁰⁵ Masayoshi Nomura, *Materials for the historical phonology of the Mongol language*, Nagiya City 1959; Nikolaus Poppe, "Antworten Auf Professor Fr. Wellers Fragen", *Central Asiatic Journal*, C. 7, S. 1, s. 11; Louis Ligeti, "Notes Sur le Vocabulaire Mongol D'Istanbul", *AOH*, C. 16, S. 2, Budapeşte, 1963, s. 21; Vilhelm Thomsen, "Bemerkungen Über Das Mongolische Vokalsystem Der Zweiten Silbe", *Acta Orientalia Academiae Scientiarum Hungaricae*, C. 16, S. 3, Kopenhagen, 1959, s. 3. Gerhard Doerfer, *Türkische und Mongolische Elemente im Neupersischen: Türkische Elemente im Neupersischen*, Michigan 1963.

³⁰⁶ Martti Räsänen, "Tü. anl. h- als Überbleibsel alt. p-", *UAJb*, S. 33, Helsinki, 1961, ss. 146-148.

³⁰⁷ Gustav John Ramstedt, "Aufsätze und Vorträge von G.J. Ramstedt, bearb. und hrsg. von Pentti Aalto", *JSFOu*, C. 55, S. 2, Helsinki, 1951; Shichiro Murayama, "Einige Formen der Stammverkürzung in den altaischen Sprachen", *Oriens*, C. 11, 1958, s. 7.

³⁰⁸ Holger Pedersen, *Armenisch und die Nachbarsprachen*, Kopenhagen 1904.

³⁰⁹ Wladyslaw Kotwicz, *Studia nad językami altajskimi*, Vilnius 1950.

³¹⁰ Gustav John Ramstedt, *Einführung in die Altaische Sprachwissenschaft II*, Helsinki 1952.

³¹¹ Gustav John Ramstedt, *Zur Verbstammbildungslehre der mongolisch-türkischen Sprachen*, Helsinki 1912, s. 28.

³¹² Nikolaus Poppe, "Die Nominalstammbildungssuffixe im Mongolischen", *KSz*, S. 20, Wiesbaden, 1927.

³¹³ Wladyslaw Kotwicz, *Contributions aux Études Altaïques*, Vilnius 1936.

kaynak olarak gösterilmemiştir.³¹⁴ Proto Altay dillerinin isim dizisinin yeniden yapılandırılmasıyla ilgili çalışma W. Bang ve A. Salonen'e aittir.³¹⁵ Poppe, Altay dillerinin çoğul biçim sistemlerini³¹⁶, Kotwicz de zamir ve zamir ekleri sistemini çalışmıştır.³¹⁷ Fiil morfolojisinin yeniden yapılandırılmasıyla ilgili sadece Ramstedt'in ve kısmen Kotwicz, Poppe ve Räsänen'in çalışmaları vardır.³¹⁸ Ramstedt'in bağlaç ve olumsuz fiiller üzerine özel bir çalışması da bulunmaktadır.³¹⁹

Altay dillerinin karşılaştırmalı sentaks çalışması yapılmamıştır. Altay dillerinin sentaks çalışmasıyla ilgili Fokos-Fuchs'ın Ural-Altay dillerinin sentaks özellikleri hakkında geniş kapsamlı bir özet çalışması bulunmaktadır.³²⁰

Altay dillerinin etimolojisiyle ilgili çalışmalar yürütülmesine rağmen tüm Altay dillerini kapsayan etimolojik sözlük çalışması yapılmamıştır. Altay dilbiliminde etimolojik çalışma olarak Ramstedt'in iki monografisi gösterilebilir. Ramstedt'in karşılaştırmalı monografi çalışmaları, Altay dilleri arasında denklik ve benzerlik konusunda başarılı sonuçlar bulundurmakla birlikte, birçok asılsız veya güvenilirliği düşük sonuçlar da barındırmaktadır.³²¹ Altay dilbiliminde etimoloji alanında birçok çalışma yapılmasına rağmen karşılaştırmalı fonetik çalışmalarıyla yukarıda adı geçen P. Schmidt, B. Vladimirtsov, Ligeti ve Menges'in eserleri çok daha güvenilir kabul edilmiştir.³²² Altay dillerinden Mançu-Tunguz ve Kore dillerinin etimolojisi yeterince incelenmemiştir. Bu diller üzerine G. D. Sanjeyev ve Lee Ki Moon'un çalışmaları bulunmaktadır.³²³

³¹⁴ Gustav John Ramstedt, *Einführung in die Altaische Sprachwissenschaft II*, Helsinki 1952

³¹⁵ Wiliam Bang, "Zur Vergleichenden Grammatik der Altaischen Sprachen", *WZKM*, C. 9, Wiesbaden, 1895; Armas Salonen, *Über den syntaktischen Gebrauch der Flexionsendungen der Nomina im Ugursichen*, Helsinki 1937.

³¹⁶ Nikolaus Poppe, *Plural suffixes in the Altaic Languages*, Helsinki 1952.

³¹⁷ Wladyslaw Kotwicz, *Les pronoms dans les langues altaïques*, Krakow 1936; Wladyslaw Kotwicz, "Studia nad jezykami altaiskimi", *RO*, C. 16, Krakow, 1950, s. 9.

³¹⁸ Gustav John Ramstedt, *Über die Konjugation Des Khalkha-Mongolischen*, Wiesbaden 1903 s. 89; Wladyslaw Kotwicz, "Studia nad jezykami altaiskimi", *RO*, C. 16, Krakow, 1950; Nikolaus Poppe, *Introduction to Mongolian comparative studies*, Helsinki 1955, s. 300; Martti Räsänen, *Materialien zur Morphologie der türkischen Sprachen*, Helsinki 1957.

³¹⁹ Gustav John Ramstedt, "Die Verneinung in den altaischen Sprachen", *MSFOu*, Helsinki 1924.

³²⁰ Dávid Rafael Fokos-Fuchs, *Die Rolle der Frage nach Sprachverwandtschaft; Mit besonderer Rücksicht auf das Problem der uralaltaischen Sprachverwandtschaft*, Wiesbaden, 1962.

³²¹ Gustav John Ramstedt, *Kalmückisches Wörterbuch*, Helsinki 1935; Gustav John Ramstedt, *Studies in Koran Etymology I-II*, Helsinki 1953.

³²² Vladislav İllic Svitiç, *Opyt Sravneniya Nostratiçeskih Yazıkov*, Moskova 1971, s. 68.

³²³ Garma Sanjeyev, "Mançjuro-mongolskiye yazıkoviye paraleli", *İAN otd. guman. nauk*, Moskova, 1930; Lee Ki Moon, "A Comparative Study of Manchu and Korean", *UJb*, Seoul, 1958 s. 30.

Altay dillerinin ana vatanını belirlemek amacıyla da birçok çalışma yapılmıştır. Bir tür çalışmaların başında Schmidt'in "Der Lautwandel im Mandschu und Mongolischen" (Mançuca ve Moğolcada Ses Değişimi) adlı çalışması gelir. Schmidt, Eski Çincenin Altay dilleri üzerindeki etkilerini incelemiş ve bunun sonucunda Altay dillerinin ana vatanının doğu konumunu belirlemiştir.³²⁴ Diğer taraftan B. Munkácsi "Grundriss der Geographie und Geschichte des Alten Orients" (Eski Yakın Doğu Coğrafyasının ve Tarihinin Ana Hatları) adlı eserinde Proto Altay ile Eski Asya dil ilişkilerinden bahsetmiştir.³²⁵ Proto Altay ile Eski Asya dil ilişkilerindeki ödünclemeler üzerinde de Sköld ve Menges'in çalışmaları mevcuttur.³²⁶ Ramstedt ve Poppe ise çalışmalarında Altay dillerinin diğer dillerle ilişkileri ve Altay dillerinin tipolojik özellikleri hakkında genel bilgiler vermişlerdir.³²⁷

Japon dilinin Altay dil birliğiyle akrabalık ilişkisi tam olarak kanıtlanmamıştır. Japon dili ve Altay dillerinin ilişkileri hakkında Rahder'in bibliyografik bir çalışması bulunmaktadır.³²⁸ Japoncanın konumu ile ilgili S. Murayama'nın da bir yazısı mevcuttur.³²⁹

Türk, Moğol, Mançu-Tunguz dil ilişkilerinin başlangıcı kuşkusuz çok eski tarihlere dayanmaktadır. Bu sonuca, özellikle ilgili dillerin ana kelime hazinelerinin glottokronolojik analiziyle varılmıştır. Görünüşe göre Altay dil birliği, Nostratik dil ailesindeki diğer dil ailelerinden çok daha önce ayrılmıştır. Bununla birlikte karşılaştırmalı tarihsel araştırmalar ve glottokronolojik çalışmaların da gösterdiği gibi, Altay dillerinin Nostratik dillere sonradan dâhil olduğunu söyleyebiliriz. Altay dillerini kendi içinde bireysel bir dil olarak, özellikle kelime hazinesi alanındaki incelemeler sonucunda asılsız benzerliklerin sayısının yüksek olması, bazı dilbilimcilerin Altay dil ailesinin varlığını inkâr etmelerine yol açmıştır. Altay

³²⁴ Wilhelm Schmidt, "The Language of the Oroches", *Acta Universitatis Latviensis*, C. 10, Riga, 1928.

³²⁵ Bernát Munkácsi, *Grundriss der Geographie und Geschichte des Alten Orients*, KSz, München, 1904.

³²⁶ Hannes Sköld, "Indo-uralisch", *Bulletin of the School of Oriental Studies, University of London*, Cambridge, 1926; Karl Henrich Menges, "Zwei altesopotamische Lehnwörter im Altaischen", *UAJb*, Viyana, 1953, s. 34.

³²⁷ Gustav John Ramstedt, "The relation of the Altaic languages to other language groups", *JSFOu*, Helsinki, 1947; Nikolaus Poppe, *Introduction to Altaic linguistics*, Wiesbaden 1965.

³²⁸ Johannes Rahder, "Comparative Treatment of the Japanese Language", *Monumenta Nipponica*, C. 7, S. 1, New Haven, 1935, s. 198.

³²⁹ Shichirô Murayama, "Vergleichende Betrachtung der Kasus-Suffixe im Altjapanischen", *Studia Altaica, Festschrift N. Poppe*, Wiesbaden, 1956; Shichirô Murayama, "Etymologie des altjapanischen Wortes irô Farbe, Gesichtsfarbe, Gesicht", *UAJb*, C. 34, Viyana, 1962.

dillerinin ortak kökenden geldikleri fikrine karşı çıkanlar arasında Doerfer, Clauson, Sinor ve Sherbak gibi önemli isimler vardır. Doerfer, *Türkische und Mongolische elemente im Neupersischen* (Yeni Farsçada Türkçe ve Moğolca Unsurlar) adlı eserinde Altay dil teorisine karşı olduğunu bildirmiştir.³³⁰ Altay dil teorisine karşı çıkan dilbilimciler, Altay dillerinin benzerlik ve denklik unsurlarının sadece eski dönemlerde gerçekleşmiş ödünçlemeler olabileceği şeklinde yorumlamışlardır.³³¹ Altay dillerinin ödünç unsurları ile ilgili olarak Ligeti'nin *Les anciens éléments Mongols dans le Mandchou* (Mançu Dilindeki Arkaik Moğolca Unsurlar) adlı çalışmasında Mançu ile Tunguz dil unsurlarının Moğolca üzerindeki etkilerini, Vladimirtsov'un *Turetskiye elementı v mongolskom yazıke* (Moğol Dilinde Türkçe Unsurlar) adlı çalışmasında Türk dil unsurlarının Moğolca üzerindeki etkilerini ve Poppe'nin *The Turkic loan words in Middle Mongolian* (Orta Moğolcada Türkçe Ödünç Sözcükler) adlı çalışmasında da Türkçe unsurların Orta Moğolca üzerindeki etkilerini görebiliriz.³³²

Altay dilbiliminin bibliyografik çalışmaları Benzing, Sinor, Poppe, Kontsevich ve Markus'a aittir.³³³ Markus, Kore dilinin bibliyografik çalışmalarını yürütmesiyle tanınır.³³⁴

3.2. Kartvel Dilleri Üzerine Yapılan Çalışmalar

Proto-Kartvel sistemi, Kafkas kıstağının güneybatısında, nispeten küçük bir alanı kapsayan üç dil grubunun Gürcü, Zan ve Svan dillerine ait verilerin karşılaştırılmasına dayanmaktadır. Gürcü, Zan ve Svan dillerinin benzerliği ve aralarında akrabalık ilişkisi olduğu 19. yüzyıldan itibaren bilinmekteydi. Fakat adı geçen bu üç dilin karşılaştırmalı çalışmaları 20. yüzyılın ilk yarısında yürütülmeye başlanmıştır.

³³⁰ Gerhard Doerfer, *Die kaukasischen Sprachen*, Michigan 1963.

³³¹ Vladislav İlliç Svitiç, *Opyt Sravneniya Nostratiçeskih Yazıkov*, Moskova 1971, s. 69.

³³² Lajos Ligeti, "Les anciens éléments mongols dans le mandchou", AON, C. 10, Budapeşte, 1960, s. 3; Boris Vladimirtsov, "Turetskiye Elementı v Mongolskom Yazıke", ZVORAO, Moskova, 1910 s. 4; Nikolaus Poppe, *Introduction to Mongolian comparative studies*, Helsinki 1955, s. 300.

³³³ Johannes Benzing, *Einführung in das Studium der Altaischen Philologie und der Turkologie*, Wiesbaden, 1953; Denis Sinor, "Observations on a New Comparative Altaic Phonology", *Bulletin of the Schools of Oriental and African Studies, University of London*, Cambridge, 1963, ss. 133-144, s. 133; Nikolaus Poppe, *Introduction to Altaic linguistics*, Wiesbaden 1965; Lev Kontsevich, "Bibliyografiçeskiy ukazatel rabot po koreyskomu yazıku", *Voprosı grammatiki i istorii vostoçnih yazıkov*, Moskova, 1958.

³³⁴ Vladislav İlliç Svitiç, *Opyt Sravneniya Nostratiçeskih Yazıkov*, Moskova, 1971, s. 69.

Kartvel dillerinin karşılaştırmalı fonetik çalışmalarının başarılı bir şekilde yapıldığını belirtmek gerekir. Kartvel dilbiliminin başarılı çalışmalarının başında Machavariani'nin Proto-Kartvel dillerinin ünsüzleri hakkında yaptığı çalışması ile Gamkrelidze-Machavariani'nin Proto-Kartvel dillerinin ünlü sesleri ve ses sistemleri ile ilgili çalışmaları gelir. Gamkrelidze ve Machavariani'nin çalışmasında Kartvel dillerinin ünsüz seslerinin problemleri de incelenmiştir.³³⁵ Kartvel dilbilimi alanında K. Schmidt, karşılaştırmalı fonetik çalışmalar yürütmüştür. Fakat çalışması kendi varsayımına dayandığından dolayı diğer iki çalışmaya göre çok başarılı olduğu söylenemez.³³⁶ Kartvel dillerinin karşılaştırmalı fonetik çalışmasının sonucunda G. A. Klimov, çalışmanın sonucu ve fonetik benzerliklerin durumu hakkında bilgi vermiştir.³³⁷ Kartvel dil ailesinin fonetiğinin alt dalları ayrı olarak incelenmiş olup Kartvel dillerinin yarı kapantılı ünsüz sesleri ile ötümlü seslerinin sistematığı hakkındaki çalışmalar Polák, Gamkrelidze ve Machavariani tarafından yapılmıştır.³³⁸

Proto-Kartvel dillerinin kök yapısı hakkında Kartvel dilbilimci ve alanın önde gelen isimleri olan T. V. Gamkrelidze ve G. I. Machavariani'nin çalışmaları bulunmaktadır.³³⁹ Kartvel dillerinin kök yapısı problemleri ile ilgili A. S. Chikobava çalışmıştır.³⁴⁰ Chikobava'nın kök yapısı problemi çalışması hakkında Deeters, kritik eleştiride bulunmuştur.³⁴¹ Kartvel dilbilimi için bir diğer önemli çalışma G. S. Akhvlediani, Vogt, ve Machavariani'nin Kartvel dillerinde ünsüz uyumu hakkında yaptıkları çalışmadır.³⁴² Kartvel dillerinin belirteç sorunlarıyla ilgili V. T. Topuriya ve

³³⁵ Givi Machavariani, *Obşekartvelskaya Konsonantnaya Sistema*, Tiflis 1965; Tamaz Gamkrelidze, Givi Machavariani, *Sistema sonantov i ablauta v kartvelskih yazıkah: Tipologiya obşekartvelskoy struktury*, Tiflis 1965.

³³⁶ Karl Horst Schmidt, *Studien zur Rekonstruktion des Lautstandes der südkaukasischen Grundsprache*, Wiesbaden 1962.

³³⁷ Georgi Klimov, *Opit rekonstruktsii fonemnogo sostava kartvelskogo yazıka-osnovı*, Moskova 1960.

³³⁸ Václav Polák, "Contributions a la Grammaıre Historique des Langues Kartveliennes", *Archiv Orientalni*, S. 23, S. 1, Praha, 1955, ss.77-89, s. 81; Tamaz Gamkrelidze, *Sibilyantniye Sootvetsviya i Nekotoriye Voprosy Drevneyşey Struktury Kartvelskih Yazıkov*, Tiflis 1959; Givi Machavariani, "O tryoh ryadah sibilyantnih spirantov i affrikat v kartvelskih yazıkah", XXV International Congress East Science: SSSR, Moskova, 1960.

³³⁹ Tamaz Gamkrelidze, Givi Machavariani, *Sistema sonantov i ablauta v kartvelskih yazıkah: Tipologiya obşekartvelskoy struktury*, Tiflis 1965.

³⁴⁰ Arnold Chikobava, *Drevneyşaya struktura imennih osnov v kartvelskih yazıkah*, Tiflis 1942.

³⁴¹ Gerhard Deeters, "Gab es Nominalklassen allen kaukasischen Sprachen?", *Corolla Linguistica*, Wiesbaden, 1955.

³⁴² Georgi Akhvlediani, "Dve sistemi garmonicheskikh kompleksov v gruzinskom yazıke", *Pamyati Akademika L.V. Scherba*, Leningrad 1951; Hans Vogt, "Phoneme Classes and Phoneme Classification", *Word*, C. 1-4, S. 10, Viyana, 1954, s. 10; Givi Machavariani, "K tipologičeskoj karakteristike obşekartvelskogo yazıka-osnovı", *VYA*, Tiflis, 1966.

H. Vogt'a ait çalışma bulunmaktadır.³⁴³ Kartvel dillerinin isim sözcük yapısıyla ilgili Topuriya çalışmıştır.³⁴⁴ Kartvel dillerinin fiil sözcük yapısıyla ilgili G. Geeters çalışmıştır.³⁴⁵ Klimov ise Kartvel dillerinin kelime türetme yöntemleri ve etimolojisi ile ilgili çalışmıştır.³⁴⁶

Günümüze kadar Proto-Kartvel dillerinin morfolojisi kapsamlı bir şekilde incelenmemiştir. Fakat morfoloji alanında kısıtlı da olsa çalışmalar bulunmaktadır. Klimov'un Kartvel dillerinin isim çekim yapısı hakkında monografisi bulunmaktadır.³⁴⁷ Zurabishvili ve Machavariani, Kartvel dillerinin karşılaştırmalı sıfat çalışmasını yapmışlardır.³⁴⁸ Kartvel dillerinin zamirlerini Martirossov, Gamkrelidze ve Lafon çalışmışlardır.³⁴⁹ Kartvel dillerinin fiil yapısı ile ilgili Deeters çalışmıştır.³⁵⁰ Kartvel dilbiliminin en önemli çalışmalarından biri Topuriya'nın Svan dilindeki karşılaştırmalı fiil çalışması ve Shanidze'nin Gürcü dilinin karşılaştırmalı fiil çalışmasıdır.³⁵¹ Kartvel dil ailesinin gramerinin sorunu fiil ve ünlü ablautı'dır (ünlü ses değişimi). Proto-Kartvel dilbiliminin ünlü ses değişimiyle ilgili T. V. Gamkrelidze, G. I. Machavariani, Topuriya ve Vogt'un çalışmaları bulunmaktadır.³⁵² Fiil ile kişi ekleri sistemi ise A. G. Shanidze, K. D. Dondua ve A. A. Oniani tarafından çalışılmıştır.³⁵³

Proto-Kartvel dilbiliminde sentaks dalı yeterince araştırılmamıştır. Chikobava, Shanidze, Deeters ve Schuchardt Proto-Kartvel dillerinin yalın hâl, belirtme hâli ve

³⁴³ Varlam Topuriya, "K suffiksatsii glagolov s alterniruyuşey osnovoy", *Tr.TGU*, S. 7, Tiflis, 1936; Varlam Topuriya, "K voprosu ob obşnosti grammatičeskih novoobrazovaniy v kartvelskih yazıkah", *İKYA*, S. 6, Tiflis, 1954; Hans Vogt, "Suffixes verbaux en georgien ancien", *NTS*, S. 14, Viyana, 1947.

³⁴⁴ Varlam Topuriya, *Slovoobrazovaniye v kartvelskih yazıkah: VI. Kompoziti*, Tiflis 1959.

³⁴⁵ Gerhard Deeters, *Das Kharthwelische Verbum, Vergleichende Darstellung des Verbalbaus der südkaukasischen Sprachen*, Leipzig 1930.

³⁴⁶ Georgi Klimov, *Etimologičeskiy slovar Kartvelskih Yazıkov*, Moskova 1964.

³⁴⁷ Georgi Klimov, *Sklonenije v Kartvelskih Yazıkah v sravnitelno-istoričeskom aspekte*, Moskova 1962.

³⁴⁸ T. Zurabishvili, "Stepeni sravneniya v kartvelskih yazıkah", *Tr.TGU*, Tiflis, 1957, s. 13; Givi Machavariani, "K genezisu form sravnitelnoy stepeni v kartvelskih yazıkah", *Tr.TGU*, Tiflis, 1959, s. 8.

³⁴⁹ A. Martirossov, *Mestoimeniya v kartvelskih yazıkah: İstoriko-sravnitelniy analiz*, Tiflis 1964.

³⁵⁰ Gerhard Deeters, *Das Kharthwelische Verbum, Vergleichende Darstellung des Verbalbaus der südkaukasischen Sprachen*, Leipzig 1930.

³⁵¹ Varlam Topuriya, *Svanskiy Yazık: Glagol*, Tiflis 1931; Akakiy Shanidze, *Osnovi Gruzinskoy Grammatiki: 1. Mofologiya*, Tiflis 1953.

³⁵² Tamaz Gamkrelidze, Givi Machavariani, *Sistema sonantov i ablauta v kartvelskih yazıkah: Tipologiya obşekartvelskoy struktury*, Tiflis 1965; Hans Vogt, "Alternances vocaliques en géorgien", *NTS*, C. 11, Viyana, 1939.

³⁵³ Akakiy Shanidze, *Voprosy Struktury i İstorii Gruzinskogo Yazıka*, Tiflis 1957.

yönelme hâl eklerini araştırmışlardır.³⁵⁴ 20. yüzyılda Kartvel dil ailesini kapsayan geniş bir etimoloji sözlüğü Klimov tarafından yayınlanmıştır.³⁵⁵

Etimolojide A. S. Chikobava'nın ağırlıklı olarak Gürcü ve Zan dillerini incelediği bir etimolojik sözlük çalışmasını ve Schmidt'in etimolojik dizin çalışmasını da belirtmek gerekir.³⁵⁶

Proto ve Çağdaş Kartvel dillerinin coğrafi alan olarak yaşadıkları bölge hakkında Vogt, Klimov ve Machavariani bilgiler vermişlerdir.³⁵⁷ Kartvel dil ailesine ait olarak sınıflandırılan İberi dilinin Kartvel dilleriyle genetik bağları günümüze dek yoğun araştırmalar yapılmasına rağmen ispatlanamamıştır. İberi diliyle Kartvel dillerinin karşılaştırmalı genetik araştırmaları hakkındaki bilgileri Klimov'un çalışmalarından görebiliriz.³⁵⁸

Kartvel dillerinin bibliyografik çalışmalarına Deeters, Chikobava ve Klimov'un eserlerinde rastlamak mümkündür.³⁵⁹

3.3. Hint-Avrupa Dilleri Üzerine Yapılan Çalışmalar

Proto Hint-Avrupa dillerinin akrabalık ilişkileri, 19. yüzyılda Bopp ve Rask'ın Hint-Avrupa dilleri karşılaştırmalı morfolojik çalışmalarıyla günümüz ilim camiasına kazandırılmıştır.³⁶⁰ Hint-Avrupa dilbiliminin ilk dönem yapılandırmasında Pott, Schleicher ve Fick'in çalışmaları önemli bir rol oynamaktadır.³⁶¹ Toharca ile Hitit

³⁵⁴ Arnold Chikobava, *Problema Ergativnoy Konstruktsii v Kavkazskih Yazıkah*, Tiflis 1948; Akakiy Shanidze, "K probleme perehodnosti glagolov v kartvelskom yazıke", *AN Gruzinskaya SSR*, Tiflis, 1942; Gerhard Deeters, *Das Kharthwelische Verbum, Vergleichende Darstellung des Verbalbaus der südkaukasischen Sprachen*, Leipzig 1930; Hugo Schuchardt, *Über das Georgische*, Viyana 1895.

³⁵⁵ Georgi Klimov, *Etimologičeskiy slovar kartvelskih yazıkov*, Moskova 1964.

³⁵⁶ Arnold Chikobava, *Çansko-megrelsko-gruzinskiy sravnitelniy slovar*, Tiflis 1938; (Schmidt 1962)

³⁵⁷ Hans Vogt, "Arménien at géorgien", *Handes Amsroya, Zeitschrift für armenische Philologie*, Viyana 1961, s. 10; Georgi Klimov, *Etimologičeskiy slovar kartvelskih yazıkov*, Moskova 1964; Givi Machavariani, "K voprosu ob indoeuropeysko-kartvelskih tipologičeskih parralelyah", *Mejdunarodniy kongress antropologičeskih i etnograficheskikh nauk*, Moskova, 1964.

³⁵⁸ Georgi Klimov, *Kavkazkiye yazıki*, Moskova 1965.

³⁵⁹ Gerhard Deeters, *Die kaukasischen Sprachen*, Leipzig 1963, Arnold Chikobava, *İstoriya izuçeniya iberiysko-kavkazkih yazıkov*, Tiflis 1965; Georgi Klimov, *Kavkazkiye yazıki*, Moskova 1965.

³⁶⁰ Franz Bopp, *Über das Konjugationssystem des Sanskritsprache, in Vergleichung mit jenem der griechischen, lateinischen, persischen und germanischen Sprache, nebst Episoden des Ramajan und Mahabharat*, Frankfurt 1816; Rasmus Rask, *Underøgelse om det gamle Nordiske eller Islandske Sprogs Oprindelse*, Kopenhagen 1818.

³⁶¹ August Friedrich Pott, *Etymologische Forschungen auf dem Gebiete der indogermanischen Sprachen*, Lemgo 1836; August Schleicher, *Compendium der vergleichenden Grammatik der indogermanischen Sprachen. Kurzer Abriss der indogermanischen Ursprache, des Altindischen, Altiranischen, Altgriechischen, Altitalischen, Altkeltischen, Altslawischen, Litauischen und Altdeutschen*, Bonn 1862.

dillerinin Hint-Avrupa dil ailesine dâhil edilmesi ise 20. yüzyılın ilk yarısında gerçekleşmiştir.

Hint-Avrupa dillerinin tarihî-karşılaştırmalı araştırmalarını, Proto Hint-Avrupa dillerinin yapılandırmasından sonra üç ana dal olarak sınıflandırmak mümkündür. Sınıflandırmanın ilk dalı, Hint-Avrupa dil ailesine ait olan dillerin, bireysel birer dil olarak tarihî-karşılaştırmalı gramer çalışmalarıdır. İkinci dalı Hint-Avrupa dil ailesine mensup bazı dilleri birbirleriyle karşılaştıran çalışmalar ve üçüncü dalı ise Hint-Avrupa dillerinin tamamını gramatikal bakımdan karşılaştıran çalışmalardır. Hint-Avrupa dillerinin bireysel tarihî-karşılaştırmalı çalışmalarında Hitit dilleri için Sturtevant, Friedrich, Kronasser, Benveniste ve Kammenhuber'in; Eski Hint dilleri için Wackernagel-Debrunner, Mayrhofer'in; Eski İrani diller için Bartholomae, Reichelt, Meillet-Benveniste'nin; Eski Grek dilleri için Brugmann, Schwyzer, Chantraine, Boisacq, Hofmann ve Frisk'in; İtalic diller için Leumann-Hofmann, Pisani, Walde-Hofmann, Muller ve Emout-Meillet'in; Kelt dilleri için Pedersen, Thurneysen, Stokes Bezzenger, Heiermeier ve Vendryes'in; German dilleri için Kluge, Streitberg, Hirt, Prokosch, Feist, Kluge-Mitzka ve Vries'in; İilir dilleri için Krahe, Mayer ve Haas'in; Toharca için Krause, Krause Thomas, Windekens ve Poucha'nın; Frak dili için Detschew ve Greogiyev'in; Arnavutça için Meyer ve Jokl'in; Frig dili için Haas'in; Ermenice için Hübschmann, Meillet, Jensen, Solta ve Acharyan'in; Baltık dilleri için Endzelins, Trautmann, Buga ve Fraenkel'in; Slav dilleri için Vondrák, Mikkola, Meillet, Arumaa, Shevelev, Berneker, Vasmer ve Slawski'nin emekleri çoktur.³⁶²

Hint-Avrupa dil ailesine mensup bazı dillerin birbirleriyle karşılaştıran çalışmalar ağırlıklı olarak birbirine benzer diller arasında yapılmıştır. Hint-Avrupa dillerinin sınıflandırılmasında ikinci dal çalışmalarında Baltık ile Slav dilleri, İtalic ile Kelt dilleri, Hint ile İrani diller, Grek ile Ermeni dilleri gramer bakımından karşılaştırılmıştır. 20. yüzyıl Hint-Avrupa dil ailesi araştırmaları arasında en çok

³⁶² Vladislav İlliç Svitiç, *Opyt Sravneniya Nostraticheskikh Yazıkov*, Moskova 1971, s. 56.

dikkat çeken Meillet, Bonfante, Pisani, Porzig ve Krahe'nin Proto Hint-Avrupa dil ailesinin izoglos³⁶³ çalışmalarıdır.³⁶⁴

Tüm Hint-Avrupa dillerinin karşılaştırmalı gramer çalışması Brugmann, Delbrück, Meillet ve Hirt tarafından yapılmıştır. Adı geçen dilbilimcilerin eserlerinde Hint-Avrupa dillerinin karşılaştırmalı fonetik, morfolojik, sentaktik, söz varlığı ve vurgu sistemi hakkında ayrıntılı bilgiler vermişlerdir.³⁶⁵ Brugmann-Delbrück, Meillet ve Hirt'in çalışmalarında Hint-Avrupa dil ailesine henüz dâhil edilmeyen bir takım dillerin verileri çok nadir vurgulanmış olup bazıları da hiç belirtilmemiştir. Bunun aksine Georgiyev ve İvanov'un çalışmalarında henüz Hint-Avrupa dili olarak sınıflandırılmayan dillere de önem verilmiştir.³⁶⁶ Hint-Avrupa dillerinin fonem yapılandırmasında Borgström, Lehmann, Andrados, Kurylowicz, Gamkrelidze ve Watkins'in sarf ettikleri emeği ifade etmek gerekir.³⁶⁷ Hint-Avrupa diillerinin isim ve hâl ekleri Benveniste, Kurylowicz ve Specht tarafından çalışılmıştır.³⁶⁸ Hint-Avrupa dillerinin sayılarını Sommer, Gonda ve Szemerényi³⁶⁹; zamirlerini Gonda, Liebert³⁷⁰; fiillerini ise Kuiper, Gonda, Hahn, Adrados, Puhvel ve Watkins çalışmışlardır.³⁷¹ Hint-

³⁶³ **İzoglos:** Belirli bir dilsel özelliğin coğrafi sınırını ifade eder. Örneğin bir ünlü sesin telaffuzu, bir kelimenin anlamı veya bazı sözdizimsel özelliğin kullanımı bölgeden bölgeye değişiklik göstermektedir. Bu özelliklerden birinin, örneğin bir sözcüğün belli bir şeklinin bitip diğer şeklinin başladığı sınır izoglos olarak adlandırılır. İzogloslar coğrafi sınırlarla aynı değildir. Dilsel bir biçimin kullanımı bir şehrin sınırlarını aşabileceği gibi, ülkenin sınırlarını da aşabilir.

³⁶⁴ Vladislav İlliç Svitiç, *Opyt Sravneniya Nostratiçeskih Yazıkov*, Moskova 1971, s. 56.

³⁶⁵ Karl Brugmann, Berthold Delbrück, *Grundriss der vergleichenden Grammatik der indogermanischen Sprachen*, Starsbourg 1916; Antione Meillet, *Introduction à l'étude comparative des langues indoeuropéennes*, Paris 1934; Hermann Hirt, *Indogermanische Grammatik VII*, Heidelberg 1937.

³⁶⁶ Vladimir Georgiyev, *İsledovanya po sravnitelno-istoričeskomu yazıkoznaniyu*, Moskova 1958; Vyacheslav İvanov, *Obşindoevropeyskaya, praslavyanskaya i anatoliyskaya yazıkoviye sistemi*, Moskova 1965.

³⁶⁷ Carl Hjalmar Borgström, "Thoughts about Indo-European vowel gradation", *NTS*, C. 15, Oslo, 1949; Winfred Philipp Lehmann, *Proto-Indo-European Phonology*, Austin 1952; Francisco Rodrigues Adrados, *Estudios sobre las laringales indoeuropeas*, Madrid 1961; Jerzy Kurylowicz, *L'apophonie en indoeuropeen*, Wrocław 1956; Jerzy Kurylowicz, *L'accentuation des langues indo-européennes*, 1958; Tamaz Gamkrelidze "Hettskiy yazık i laringalnaya teoriya", *Trudi in-ta yazıkoznaniya AN Gruz. SSR*, C. 3, Tiflis 1960; Calvert Watkins, "Indo-European metrics and archaic Irish verse", *Celtica*, C. 6, Dublin, 1963, s. 80.

³⁶⁸ Emile Benveniste, *Origines de la formation des noms en indo-européen*, Paris 1935; Franz Specht, *Der Ursprung der indogermanischen Deklination*, Göttingen 1947.

³⁶⁹ Ferdinand Sommer, *Zum Zahlwort*, München 1951; Jan Gonda, "The original character of the Indo-European relative pronoun io", *Lingua*, C. 4, Utrecht, 1954, s. 8; Oswald Szemerényi, *Studies in the Indo-European system of numerals*, Heidelberg 1960.

³⁷⁰ Jan Gonda, "The original character of the Indo-European relative pronoun io", *Lingua*, C. 4, Utrecht, 1954, s. 8; Gösta Liebert, *Die indoeuropäischen Personalpronomina und die Laryngalthorie*, Lund 1956.

³⁷¹ Franciscus Bernardus Jacobus Kuiper, *Die Indogermanischen Nasalpräsentia*, Amsterdam 1937; Jan Gonda, *The character of the Indo-European moods, with special regard to Dreek and Sanskrit*,

Avrupa dillerinin sentaks konulu incelemeleri maalesef morfoloji kadar başarılı olamamıştır.

Proto Hint-Avrupa dillerinin restore edilen köken sözlükleri arasında en sağlam sözlük Walde ve Pokorny'ye aittir.³⁷² Hint-Avrupa dillerinin tipolojik özellikleri hakkında Trubetzkoy ve Hartmann bilgi vermişlerdir.³⁷³

Nostratik dil ailesine ait diğer dillerle Hint-Avrupa dillerinin ilişkisi, Hint-Avrupa dilbilimcilerinde çok büyük merak uyandırmıştır. Hint-Avrupa dilleriyle Nostratik dillerin ilişkisi hakkında Naert'in *Ľz istorii issledovaniya svyazey mejdu nostratičeskimi yazikovimi gruppami* (Nostratik Dil Aileleri Bağlarının Tarihçesi) adlı çalışması dilbilime kazandırılmıştır. Ayrıca Hint-Avrupa dillerinin ata yurdu ve kültürel varlıkları hakkında Schrader-Nehring, Much, Hirt, Feist, Thieme ve Hencken'in³⁷⁴; mitolojisi üzerine ise Dumezil'in³⁷⁵ çalışmaları bulunmaktadır. Hint-Avrupa dilbiliminin bibliyografik çalışmaları UNESCO tarafından yayımlanan "Jahrbücher" ve "Bibliographie Linguistique" dergilerinde yayımlanmıştır. Bunların yanı sıra Hint-Avrupa dilbilimi ile ilgili çalışmalar "Zeitschrift für vergleichende Sprachforschung auf dem Gebiete der indogermanischen Sprachen", "Indogermanischen Forschungen", "Bulletin de la Société de linguistique de Paris", "Kratylos" gibi dergilerde yayımlanmıştır.

3.4. Ural Dilleri Üzerine Yapılan Çalışmalar

Proto Ural dil ailesi Avrasya'nın kuzeybatısında yer alan birbirinden oldukça farklı altı dilin yeniden yapılandırmasına dayanarak oluşturulan bir dil ailesidir. Ural dillerinin sınıflandırmasına, altı dilin yanı sıra Samoyed dilleri de dâhil edilmiştir.

Wiesbaden 1956; Francisco Rodrigues Adrados, *Evolución y estructura del verbo indoeuropeas*, Madrid 1963; Jaan Puhvel, *Laryngeals and the Indo-European verb*, Los Angeles 1960; Calvert Watkins, *Indo-European origins of the Celtic verb. I: The sigmatic aorist*, Dublin 1962.

³⁷² Alois Walde, Julius Pokorny, *Vergleichendes Wörterbuch der indogermanischen Sprachen*, Leipzig 1932; Julius Pokorny, *Inc germanisches etymologisches Wörterbuch*, München 1959.

³⁷³ Nikolay Trubetzkoy, "Gedanken über das Indogermanenproblem", *Acta Linguistica*, C. 1, Kopenhagen 1939; Peter Hartmann, *Zur Typologie des Indogermanischen*, Heidelberg 1956.

³⁷⁴ Otto Schrader, Alfons Nehring, *Reallexikon der indogermanischen Altertumskunde I*, Berlin 1917; Otto Schrader, Alfons Nehring, *Reallexikon der indogermanischen Altertumskunde II*, Leipzig, 1928; Matthäus Much, *Die Heimat der Indogermanen Lichte der urgeschichtlichen Forschung*, Berlin 1904; Herman Hirt, *Die Indogermanen, ihre Verbreitung, ihre Heimat und ihre Kultur II*, Strasbourg 1907; Sigmunt Feist, *Kultur, Ausbreitung und Herkunft der Indogermanen*, Berlin 1913; Paul Thieme, *Die Heimat der indogermanischen Gemeinsprache*, Wiesbaden 1954; Hugh O'Neill Hencken, *Indo-European language and archaeology*, Menasha 1955.

³⁷⁵ Georges Dumezil, *Les dieux souverains des indo-européens*, Paris 1977.

Karşılaştırmalı Ural dilbilimi 19. yüzyılın son yarısında ortaya atılmıştır. Karşılaştırmalı Ural dilbiliminin dilbilim camiasına kazandırılmasında Budenz, Halász ve Setälä'nın ciddi emekleri vardır.³⁷⁶ 1960 yılında B. Collinder'in *Comparative grammar of the Uralic languages* (Ural Dillerinin Karşılaştırmalı Grameri) adlı eseri karşılaştırmalı Ural dilbiliminin başarılı sonuçlar elde ettiğinin ispatıdır.³⁷⁷ Karşılaştırmalı Ural dilbiliminde Szinnyi de Collinder'in çalışmasına benzer bir çalışmayı akademiye kazandırmıştır.³⁷⁸ Bir başka kısa, fakat zengin içerikli bir çalışma E. Itkonen'e aittir.³⁷⁹

Karşılaştırmalı Ural sesbiliminde en çok incelenen, Proto Ural dillerindeki ünsüz seslerdir. Proto-Ural dillerinin ünsüz seslerinin yapılandırması, işlevi ve sistemi hakkındaki bilgiyi Paasonen'in zengin içerikli monografisinde görmek mümkündür.³⁸⁰ Ural dillerinin sürtünmeli ünsüzlerini Paasonen, Toivonen ve Beke;³⁸¹ yarı kapalı ünsüzlerini ise Wichmann ve Toivonen³⁸² çalışmıştır. Wichmann ve Toivonen, Proto Ural dillerinin akıcı (liquidae) seslerini çalışmıştır.³⁸³ Diş ünsüzlerini Setälä, dudak ünsüzlerini Donner çalışmıştır.³⁸⁴ Proto Ural dillerinin alıntı ünsüzleri üzerine A. Sotavalta ve kapsamlı olarak Collinder çalışmıştır.³⁸⁵ Steinitz'in de Ural dillerinin ünsüzleri üzerine bir makalesi bulunmaktadır.³⁸⁶

³⁷⁶ Vladislav İlliç Svitç, *Opyt Sravneniya Nostraticheskikh Yazıkov*, Moskova 1971, s. 58.

³⁷⁷ Björn Collinder, *Comparative grammar of the Uralic languages*, Stockholm 1960.

³⁷⁸ József Szinnyi, *Magyar nyelvhasonlítás*, C. 7, Budapeşte 1927.

³⁷⁹ Toivo Immanuel Itkonen, "Die Laut- und Formenstruktur der finnisch-ugrischen Grundsprache", *UJb*, C. 34, S. 3, Helsinki, 1962, ss. 298-312, s. 303.

³⁸⁰ Heikki Paasonen, "Beiträge zur finnisch-ugrisch-samojedischen Lautgeschichte", *KSz*, C. XIII, Helsinki, 1917, s. 23.

³⁸¹ Heikki Paasonen, "Die finnisch-ugrisch /s/ Laute", *MSFOu*, Helsinki 1918, s. 79; Yrjö Toivonen, "Kleiner Beitrag zur Geschichte des finnisch-ugrischen Sibilanten", *Liber Semisaecularis Societatis Fenno-Ugricae MSFOu LXVII*, Helsinki, 1933, ss. 890-912, s. 896; Ödön Beke, "Zur Geschichte der finnisch-ugrischen S-Laute", *FUF*, C. 22, Budapeşte, 1934, s. 56.

³⁸² Yrjö Wichmann, "Zur Geschichte der finnisch-ugrischen anlautenden Affrikaten", *FUF*, C. 11, Helsinki 1911; Yrjö Toivonen, "Zur Geschichte finnisch-ugrischen inlautenden Affrikaten", *FUF*, C. 19, Helsinki, 1928, s. 71.

³⁸³ Yrjö Wichmann, "Zur Geschichte der finnisch-ugrischen L-Laute, besonders in den permischen Sprachen und im Ostjakischen", *FUF*, C. 15, Helsinki, 1915, s. 21; Yrjö Toivonen, "Beiträge zur Geschichte der finnisch-ugrischen L-Laute", *FUF*, C. 20, Helsinki, 1929.

³⁸⁴ Emil Nestor Setälä, "Über Quantitätswechsel im Finnisch-Ugrischen" *JSFOu*, C. 14, Berlin, 1896, s. 3; Kai Donner, "Über die anlautenden labialen Spiranten und Verschlusslaute im Samojedischen und Uralischen", *MSFOu*, C. 49, Helsinki, 1920, s. 92.

³⁸⁵ Arvo Sotavalta, "Astavaihtelusta samojedikielissä", *Suomalaisen Tiedlakatemian Esitelmät ja Pöytäkirjat*, C. 1, Helsinki, 1912, s. 46; Björn Collinder, "Az uráli fokváltakozás", *NyK*, C. 52, Budapeşte, 1950.

³⁸⁶ Wilhelm Steinitz, *Geschichte des finnisch-ugrischen Konsonantismus I*, Stockholm 1952.

20. yüzyılın ortalarında Proto Ural dillerinin ünlü sesleriyle ilgili birçok araştırma yapılmıştır. Ünlü ses araştırmaları içinde en somut örnek E. Itkonen'in çalışmasıdır.³⁸⁷ Ünlü seslerin araştırılmasında Steinitz, Genetz, Collinder ve Wickman'ın da katkıları çoktur.³⁸⁸

Proto Ural dillerindeki ünlü seslerin yapılandırılması sırasında, Ural dil ailesinin bir diğer kolu olan Samoyed dillerinin ünlü sesleri de yeniden yapılandırılmıştır. Samoyed dillerinin ünlü seslerini Lehtisalo, Permyak dilinin ünlü seslerini Lytkin, Ugor dillerinin ünlü seslerini Sal ve Steinitz çalışmıştır.³⁸⁹ Ural dillerinin önemli sorunlardan biri olan “ilk olmayan hecelerdeki ünlü sesle ilgili sorun” yeterince çalışılmamıştır. İlk olmayan hecelerdeki ünlü ses sorunu konusunda Ravila, Lako ve Kálmán çalışmıştır.³⁹⁰ Ural dilleri fonetiğinde ilk hecede olmayıp da ikinci ve sonraki hecelerde bulunan dudak ünlülerinin var olma olasılığı hakkındaki sorun üzerinde ise Lehtisalo, Collinder ve Itkonen çalışmıştır.³⁹¹ Itkonen'in ayrıca Proto Ural dillerinin vurgu sistemiyle ilgili çalışması da bulunmaktadır.³⁹²

Köklerin ve ünlü seslerin formant³⁹³ yapısını inceleyen çalışmalardan Baltık ve Fin dillerinin morfolojisini yapılandıran A. Bussenius'ın Proto Ural dilinin yeniden

³⁸⁷ Toivo Immanuel Itkonen, “Zur Frage nach der Entwicklung des Vokalismus der ersten Silbe in den finnisch-ugrischen Sprachen, insbesondere im Mordwinischen”, *FUF*, C. 29, Helsinki, 1946, ss. 222; Erkki Itkonen, “Zur Geschichte des Vokalismus der ersten Silbe im Tscheremissischen und in den permischen Sprachen”, *FUF*, C. 31, Helsinki, 1954.

³⁸⁸ Wilhelm Steinitz, *Geschichte des finnisch-ugrischen Vokalismus*, Stockholm 1944; Arvid Genetz, “Ensi tavuun vokaalit suomen, lapin ja mordvan kaksi- ja useampitavuisissa sanoissa”, *Suomi III*, C. 3, S. 3, Helsinki, 1896, s. 110; Björn Collinder, *Comparative grammar of the Uralic language*, Helsinki 1960; Bo Wickman, “Some remarks on the problem of Fenno-Ugric vocalism”, *MSFOu*, S. 125, Helsinki 1962, s. 541.

³⁸⁹ Toivo Lehtisalo, “Über den Vokalismus der ersten Silbe im Juraksamojedischen”, *MSFOu*, C. 56, Helsinki, 1927; Vasiliy Lytkin, *İstoričeskij vokalizm permskih yazıkov*, Moskova 1964; Ek Sal, “Über die palatalen Vokale der ersten Silbe im Ugrischen”, *Congressus internationalis fenno-ugristarum*, Budapeşte, 1963; Wilhelm Steinitz, “Zur ob-ugrischen Vokalgeschichte”, *UAJb*, C. 27, S. 3, Berlin, 1956.

³⁹⁰ Paavo Ravila, “Ubeine do pelte Vertretung des urfinnischwolgaischen *aderat ersten Silbe Mordwinischen”, *FUF*, C. 20, Helsinki, 1929; Gy Lako, “Finnugor vegmaganhangzokerdesek”, *NyK*, C. 51, Budapeşte, 1941; Bland Kálmán, *Whistoire des voyelles finales des langues finno-ugriennes*, Paris 1958.

³⁹¹ Toivo Lehtisalo, “Über die primären uralischen Ableitungssuffixe”, *MSFOu*, C. 72, Helsinki 1936; Björn Collinder, “Indo-uralische Nachlese”, *SprSällsk-UUA*, C. 12, Helsinki, 1945; Erkki Itkonen, *Über die suffixalen Labialvokal im Lappischen und Ostseefinnischen* “-SvL, -Arg”, Helsinki 1954.

³⁹² Erkki Itkonen, “Über die Betonungsverhältnisse in den finnisch-ugrischen Sprachen”, *ALH*, C. 5, Helsinki, 1955, s. 331.

³⁹³ **Formant:** Ünlülerin belirlenmesinde öncü rol oynayan birinci formant (F1) ve ikinci formant (F2) değerleri dilin ağız boşluğundaki devinimi ve yüksekliğine dayalı olarak ele alınır. Dilin devinimi açısından ise yüksek F2 formant değeri taşıyan ünlüler ‘öndil’, düşük F2 formant değeri taşıyan ünlüler ‘arkadil’ özelliği gösterir.

yapılandırılması konusunda önemli ve etkili olduğu söylenebilir.³⁹⁴ Proto Ural dilbiliminde ünsüz seslerin kombinasyonları A. Nesheim tarafından incelenmiştir.³⁹⁵ T. Lehtisalo ise Ural dillerinin kelime oluşumuna ilişkin özet bir çalışma yapmıştır.³⁹⁶

Proto Ural dillerinin morfolojik temeli İ. Budenz tarafından atılmıştır.³⁹⁷ Ural dillerinin hâl eklerini Ravila; çokluk sistemini Ravila, Kertész ve Beke; sıfatların karşılaştırılması ve üstünlük derecesini Fuchs; zamirlerini Ravila ve Kálman; iyelik eklerini Wiklund ve Mark; zamanlarını yine Ravila çalışmışlardır.³⁹⁸

Ural dillerinin sentaks alanında nihai incelemesi P. Ravila'ya aittir. Ravila'nın incelemesi Collinder'in *Sravnitel'naya grammatika* (Karşılaştırmalı Gramer) adlı çalışmasında yer almaktadır.³⁹⁹ Bahsedilen çalışmaların yanı sıra Sebestyén'in Proto Ural dillerinin iyelik eklerinin yapılandırması, Kertész'in kelime düzeni ve Fokos-Fuchs'un sentaks konusunda araştırmaları olduğunu da belirtmek gerekir.⁴⁰⁰

Ural dillerinin kısa etimolojik sözlüğü B. Collinder'e aittir.⁴⁰¹ Y. Toivonen, E. Itkonen ve A. Joki'nin emek verdiği kısaca SKES olan "Suomen kielen etymologinen sanakirja" (Fin dilinin etimolojik sözlüğü) adlı çalışması ve Gombocz-Melich'in tamamlanmamış "Magyar etymologiai szótár" (Macar dilinin etimoloji sözlüğü) adlı eseri Ural dilbilimi için göze çarpan oldukça başarılı çalışmalardır.⁴⁰² Yine J. Budenz'in ve O. Donner'in etimolojik çalışmalarını, aradan uzun zaman geçmiş olsa

³⁹⁴ Arno Bussenius, *Zur ostseefinnischen Morphologie. Stammesalternation im Ostseefinnischen*, Leipzig 1939.

³⁹⁵ Asbjørn Nesheim, "On the question of consonant combinations in Finno-Ugrian", *MSFOu*, Oslo, 1950, s. 226.

³⁹⁶ Toivo Lehtisalo, "Über die primären uralischen Ableitungssuffixe", *MSFOu*, C. 72, Helsinki 1936.

³⁹⁷ Josef Budenz, "Az ugor nyelvek összehasonító alaktana", *NyK*, C. 18, Budapeşte, 1894.

³⁹⁸ Paavo Ravila, "Über die Verwendung der Numeruszeichen in den uralischen Sprachen", *FUF*, C. 27, Helsinki, 1941; Paavo Ravila, *Suomalais-ugrilaisen kielten taivutuksen historia*, Helsinki 1945; Paavo Ravila, "Über die Tempusstammbildung der finnisch-ugrischen Sprachen", *JSFOu*, C. 59, Berlin, 1957, s. 621; Ödön Beke, "Az urali és indoeurópai duális törtenetétéhez", *MTAKözl*, C. 1, S. 4, Budapeşte, 1957, s. 19; Dávid Rafael Fokos-Fuchs, "Der Komparativ und Superlativ in den finnisch-ugrischen Sprachen", *FUF*, C. 3, Budapeşte, 1949, s. 76; Paavo Ravila, "Zur Geschichte der Deklination der Personalpronomina in den uralischen Sprachen", *MSFOu*, C. 98, Wiesbaden, 1950. Karl Bernhard Wiklund, *Zur Geschichte der Personal und Possessivsuffixe im Uralischen*, Uppsala 1915; Julius Mark, "Das System der Possessivsuffixe in den uralischen Sprachen", *Sitzungsberichte der Gelehrten Estnischen Gesellschaft, Dorpar*, 1929, s. 3.

³⁹⁹ Björn Collinder, *Comparative grammar of the Uralic language*, Helsinki 1960.

⁴⁰⁰ Vladislav Illiç Svitiç, *Opyt Sravneniya Nostraticheskikh Yazikov*, Moskova 1971, s. 60.

⁴⁰¹ Björn Collinder, *Fenno-Ugric Languages: An Etymological Dictionary of the Uralic Language*, Uppsala 1955.

⁴⁰² Aulis Joki, *Suomen kielen etymologinen sanakirja*, Stockholm 1955; Zoltán Gombocz, János Melich, *Magyar etymologiai szótár*, Budapeşte 1944.

da önemli bir kaynak olarak nitelemek mümkündür.⁴⁰³ Paasonen, Tiovonon, Itkonen ve Sebestyén'nin Ural dillerinin etimolojisi ve karşılaştırmalı fonetiği üzerine çalışmaları bulunmaktadır. Uralistik'in etimoloji çalışmasında K. Donner'ın, Fince unsurların gelişmesinde Erämetsä'nin ve Macarca unsurların gelişmesinde G. Bárczi'nin büyük rolleri vardır.⁴⁰⁴

Ural dilbiliminin en gelişmiş yönü Proto Ural dönemine ait eserlerin ve tarihî konumunun tespitidir. Proto Ural dilinin tarihî ve çağdaş konumuyla ilgili D. Décsy'nin başarılı bir çalışması bulunmaktadır.⁴⁰⁵ Proto Ural dilinin tarihî ve çağdaş konumu araştırılırken Hint-Avrupa ile Ural dillerinin tarihî ilişkileri de başlangıçtan itibaren araştırılmıştır. Hint-Avrupa ile Ural dillerinin tarihî ilişkileri araştırmalarında E. Setälä, G. Jacobsohn ve Bussenius'in isimleri ilk sırada gelmektedir. Yine Proto Ural dilinin tarihî ve çağdaş konumunun araştırılması sırasında Ural dillerindeki sayıların ödünç alınmış olabileceğiyle ilgili mesele dilbilimcilerin dikkatini çekmiştir. Alıntı sayılar üzerine Erdödi'nin *Ein Berührungspunkt des indogermanischen und des finnischugrischen Zahlensystems* (Hint-Avrupa ve Fin-Ugor Dillerinin Sayı Sistemi İlişkileri) ve Ross'un *An Indoeuropean-Finnougrian loanword* (Hint-Avrupa ve Fin-Ugor Alıntıları) adlı çalışmaları bulunmaktadır.⁴⁰⁶ P. Aalto'nun Ural dilleriyle Kafkas ve Anadolu dillerinin ilişkilerini incelediği ilginç bir çalışma da bulunmaktadır.⁴⁰⁷

20. yüzyılda Ural dillerinin sınıflandırması yapılırken Yukagir diliyle Ural dillerinin ilişkileri incenmiş olup Yukagir dilinin dâhil edilip edilmeyeceği hakkında Collinder, Bouda, Angere ve TAILLEUR'in çalışmaları bilinmektedir.⁴⁰⁸

Ural dilbiliminin geniş kapsamlı bir bibliyografisi Collinder'in *Comparative grammar of Uralic languages* (Ural Dillerinin Karşılaştırmalı Grameri) adlı

⁴⁰³ Josef Budenz, *Magyar-ugor összhasonlítószótár*, Budapeşte 1881; Otto Donner, *Vergleichendes Wörterbuch der Finnisch-Ugrischen Sprachen III*, Helsinki 1888.

⁴⁰⁴ Elvi Erämetsä, "Verzeichnis der etymologisch behandelten finnischen Wörter", *AASF*, C. 2, S. 1, Helsinki, 1953, s. 77; Géza Bárczi, *Magyar szövejtő szótár*, Budapeşte 1941.

⁴⁰⁵ Gyula Décsy, *Einführung in die finnisch-ugrische Sprachwissenschaft*, Wiesbaden 1965.

⁴⁰⁶ József Erdödi, "Ein Berührungspunkt des indogermanischen und des finnischugrischen Zahlensystems", *IF*, Leipzig, 1930; Alan Ross, "An Indoeuropean -Finnougrian loanword problem", *TPhS*, London, 1944, s. 811.

⁴⁰⁷ Pentti Aalto, "Ein alter Name des Kupfers", *UJb*, C. 31, Helsinki, 1959, s. 67.

⁴⁰⁸ Björn Collinder, "Jukagirisch und Uralisch", *Orientalistische Literaturzeitung*, C. 46, S. 4, Berlin, 1940; Björn Collinder, "Uralo-jukagirische Nachlese", *SprSällsk-UUA*, C. 12, Berlin, 1957; Björn Collinder, "Hat das Uralische Verwandte?", *Acta Societatis Linguisticae Upsaliensis*, C. 4, S. 1, Uppsala, 1965; Karl Bouda, "Die finnisch-ugrisch-Samojedische Schichte des Jukagirischen", *UJb*, C. 20, Leipzig, 1948; Olivier Guy TAILLEUR, "Plaidoyer pour le youkaghir branche orientale de la famille ouraliene", *Lingua*, C. 8, S. 4, Paris, 1959, s. 21.

çalışmasında yer almaktadır. Bu konuda ayrıca Sinor, Décsy ve Hajdú'nun da bibliyografi çalışmaları bulunmaktadır.⁴⁰⁹

3.5. Hami-Sami Dilleri Üzerine Yapılan Çalışmalar

Hami-Sami dil ailesinin sınıflandırmasında 19. yüzyılında Lottner'in Halevy'nin ve Almkvist'in emeği büyüktür. Lottner, Halévy ve Almkvist Hami-Sami dillerini morfolojik karşılaştırma metoduyla inceleyerek dilleri, Hami-Sami dilleri olarak adlandırmıştır.⁴¹⁰ Çad dili, Hami-Sami dil ailesine 20. yüzyılın birinci ve ikinci yarısında Lukas ve Greenberg'in çalışmaları sonucunda dâhil edilmiştir.⁴¹¹

Hami-Sami dilbiliminde uzun bir süre karşılaştırmalı araştırma, temel olarak sadece bireysel olarak Hami-Sami dillerini birbirleriyle karşılaştırma şeklinde ilerlemiştir. Özellikle Sami ile Mısır dilleri ve daha az ölçüde Mısır ile Berberi dillerinin karşılaştırmaları yapılmıştır. Tüm Hami-Sami dillerinden elde edilen verilere dayalı çalışmalar ancak 1920'li yıllarda ortaya çıkmaya başlamıştır. Bu nedenle yeniden yapılandırılan sistemin birçok önemli yönü hâlâ belirsizliğini korumaktadır.

Hami-Sami dilleri alanında karşılaştırmalı fonetik üzerine genel bir çalışma yoktur. Temel ünsüz seslerin yeniden yapılandırılması, oldukça sağlam bir şekilde sınıflandırılmış olan Sami ile Mısır dilleri arasındaki benzerliklere dayanmaktadır.⁴¹²

Hami-Sami dillerinin fonetik benzerliği hakkında Cohen ve Diyakonov ciddi emek sarf etmişlerdir.⁴¹³ Hami-Sami dil ailesine mensup olan Berberi dilinin ünsüzlerini Röessler çalışmıştır.⁴¹⁴ Kuşitlerin dilinin ünsüzlerini Dolgopolskiy⁴¹⁵, Çat

⁴⁰⁹ Björn Collinder, *Comparative grammar of the Uralic Languages*, Stockholm 1960; Denis Sinor, "Observations on a new comparative Altaic phonology", *BSO(A)S*, C. 26, Indiana, 1963, s. 67; Gyula Décsy, *Einführung in die finnisch-ugrische Sprachwissenschaft*, Wiesbaden 1965; Péter Hajdú, *The Samoyed peoples and languages*, Bloomington 1963.

⁴¹⁰ Karl Lottner, "On sisterfamilies of languages, especially those connected with the Semitic family", *TPhS*, C. 2, Indiana 1861; Joseph Halévy, *Études sur les idiomes de l'Afrique*, Paris, 1869; Håkan Almkvist, *Del semitiska språkstammens pronomen*, Uppsala, 1870.

⁴¹¹ Johannes Lukas, "Neue Aussichten zur sprachlichen Gliederung des Sudan", *Internationaler Linguisten-Kongress*, Kopenhag, 1936; Joseph Greenberg, "Internal /a/- plurals in Afroasiatic", *Afrikanistische Studien*, Berlin, 1955, s. 7.

⁴¹² Jozef Vergote, *Phonétique historique de l'Égyptien: Les consonnes*, Louvain 1945; Aaron Ember, *Egypto-Semitic studies*, Leipzig 1930; William Foxwell Albright, "Notes on Egypto-Semitic Etymology", *The American Journal of Semitic Languages and Literatures*, C. 34, S. 2, Maryland, 1927, ss. 81-98, s. 90.

⁴¹³ Marcel Cohen, *Essai comparatif sur le vocabulaire et la phonétique du chamito-sémitique*, Paris 1947; Igor Diyakonov, *Epigrafiya Vostoka: Ob odnoy ranney arabskoy nadpisi*, Leningrad 1947.

⁴¹⁴ Otto Röessler, "Die Sprache Numidiens", *Sybaris*, Wiesbaden, 1958, s. 12.

⁴¹⁵ Aron Dolgopolskiy, "Materyal po sravnitelno-istoričeskoy fonetike kušitskih yazıkov: gubniye i dentalniye smičniye v načalnom položenii", *ASb*, Moskova 1966.

dilini ise Vycichl, Greenberg ve İlliç Svitç çalışmışlardır.⁴¹⁶ Hami-Sami dillerinin ünlülerinin karşılaştırmalı bir çalışmasına günümüze kadar büyük ölçüde varsayımsal bir Sami, Mısır ve Berberi dillerinin karşılaştırmalı çalışmaları rastlanmıştır.⁴¹⁷

Hami-Sami dillerinin morfolojik yapılandırılmasıyla ilgili en önemli çalışmalar Diyakonov ve Greenberg'e aittir.⁴¹⁸ Mısır ve Berberi dillerinin fiil kökü ve etimolojisiyle ilgili çalışma ise Vycichl ve Zyhlarz tarafından yapılmıştır.⁴¹⁹

Hami-Sami dil ailesine ait geniş çapta kelime türetme çalışmaları yapılmamıştır. Nyrberg'in, Hami-Sami dillerinin kelime türleri ve söz dizimi ile ilgili önemli bir monografisi bulunmaktadır.⁴²⁰ Hami-Sami dilleri alanında yapılan en kapsamlı çalışmalardan biri karşılaştırmalı morfolojidir. Karşılaştırmalı morfolojide özellikle zamirler ve fiiller çalışılmıştır. Karşılaştırmalı morfolojinin önde gelen isimleri O'Leary, Diyakonov ve Sami-Mısır dillerinin morfolojisini çalışan Vycichl'dir.⁴²¹ Morfolojide, özellikle de zamirlerin sınıflandırılması alanında Féghali, Cuny, Klingenberg ve Worrel'in Sami dilleri üzerinde yaptığı çalışmalar bulunmaktadır.⁴²² Hami-Sami dillerindeki işaret zamirlerini Greenberg, ayrılma hâl ekini de Diyakonov çalışmıştır.⁴²³ Lacou, Vycichl ve Greenberg Hami-Sami

⁴¹⁶ Werner Vycichl, "Hausa und Ägyptisch", MSOS, C. 27, S. 3, Berlin, 1934; Joseph Greenberg, "The labial consonants of Proto-Afro-Asiatic", Word, C. 14, S. 3, Columbia 1958, ss. 295-302, s. 298; Vladislav İlliç Svitç, *Opyt Sravneniya Nostratičeskih Yazıkov*, Moskova 1971.

⁴¹⁷ Jozef Vergote, *De oplossing van een gewichtig probleem: de vocalisatie van de Egyptische werkwoordvormen*, Brüksel 1960; Otto Rössler, "Die Sprache Numidiens", *Sybaris*, Wiesbaden, 1958, s. 12.

⁴¹⁸ İgor Diyakonov, *Semitohamitskiye Yazıki: opyt klasifikatsii*, Moskova 1965; Joseph Greenberg, "The evidence for */m-b/ as a Proto-AfroAsiatic phoneme", *Symbolae, linguisticae in honorem Greogii Kurylowicz*, Karakow, 1965.

⁴¹⁹ Werner Vycichl, "Ber eine Klasse ägyptischen Verben ultimae -j", *ZDMG*, C. 2, S. 103, Berlin, 1953; Ernst Zyhlarz, "Konkordanz ägyptischer und libyscher Verbalstammtypen", *ZÄS*, C. 70, Zürich, 1934.

⁴²⁰ Henrik Samuel Nyberg, "Wortbildung mit Präfixen in den semitischen Sprachen", *MO*, C. 14, Stockholm, 1920.

⁴²¹ O'Leary de Lacy, *Characteristics of the Hamitic languages*, Bristol 1915; İgor Diyakonov, *Semitohamitskiye Yazıki: opyt klasifikatsii*, Moskova 1965; Joseph Greenberg, "The evidence for */m-b/ as a Proto-AfroAsiatic phoneme", *Symbolae, linguisticae in honorem Greogii Kurylowicz*, Karakow, 1965; Werner Vycichl, "Is Egyptian a Semitic language?", *Kush*, C. 7, Berlin, 1959.

⁴²² Michel Féghali, Albert Cuny, "Du Genre Grammatical en Semitique", *Bulletin of the School of Oriental and African Studies*, C. 3, S. 3, London, 1924, s. 571; August Klingenberg, "Althamito-semitische nominale Genusexponenten in heutigen Hamitensprachen", *Zeitschrift der Deutschen Morgenländischen Gessellschaft*, C. 101, S. 26, Hamburg, 1951, ss. 78-88, s. 80.

⁴²³ Joseph Greenberg, "An Afro-Asiatic paltern of gender and number agreement", *Journal of American Oriental Society*, C. 80, Columbia, 1960, ss. 317-321, s. 318; İgor Diyakonov, *Semitohamitskiye Yazıki: opyt klasifikatsii*, Moskova 1965; Joseph Greenberg, "The evidence for */m-b/ as a Proto-AfroAsiatic phoneme", *Symbolae, linguisticae in honorem Greogii Kurylowicz*, Karakow, 1965.

dillerindeki çokluk eklerini ciddi bir araştırmayla ele almışlardır.⁴²⁴ Hami-Sami dillerinin sayı sistemleriyle ilgili incelemeyi de Reinisch ve Zyhlarz'ın çalışmalarında görmekteyiz.⁴²⁵

Hami-Sami dillerinin morfolojisi, özellikle de isim ve fiil problemi birbiriyle bağlantılıdır. Castellino, yaptığı çalışmada isim ve fiil problemleri üzerinde durmuştur.⁴²⁶ Hami-Sami dillerinin zamirlerini J. Barth, Till ve Kienast çalışmışlardır. J. Barth, ağırlıklı olarak Sami dilleriyle Kuşit dilini, Till ise Sami dilleriyle Mısır dillerini karşılaştırmıştır.⁴²⁷ Kienast, Hami-Sami dillerindeki 2. tekil ve 2. çoğul zamirlerini karşılaştırmıştır.⁴²⁸ Meinhof'ın Hami-Sami dillerinin arkaik orijinal fiillerinin yapılandırılmasıyla ilgili çalışması dilbilimciler tarafından eleştirilmiş; verilen örneklerin çoğunun tesadüfi benzerliklerden oluşması nedeniyle, bu tür çalışmalar, sorunlu çalışmalar olarak nitelendirilmiştir.⁴²⁹ Ayrıca fiillerle ilgili olarak Thacker, Rössler ve Klingenberg'in çalışmaları da bulunmaktadır.⁴³⁰ Hami-Sami dil ailesinin fiil sistemi çalışmaları Ferrario, Praetorius, Zyhlarz ve kısmi de olsa Cohen'a aittir.⁴³¹ Ferrario ile Praetorius, Kuşit dilinin fiil sistemini, Zyhlarz ve Cohen ise Berberi dilinin fiil sistemini incelemişlerdir. Hami-Sami dillerinin problemleriyle ilgili diğer çalışmalar Feichtner'in türetilmiş fiil kökleriyle ilgili çalışması ile Greenberg'in

⁴²⁴ Pierre Lacau, "Egyptien et Sémitique", *Syria. Archéologie, Art et histoire*, Paris, 1954, ss. 286-306, s. 290; Werner Vycichl, "Gab es eine Pluralendung -w im Äg. Eine relative Chronologie der ägyptischen Sprache", *ZDMG*, C. 105, S. 2, Berlin, 1955; Joseph Greenberg, "Internal /a/- plurals in Afroasiatic", *Afrikanistische Studien*, Berlin, 1955, s. 7.

⁴²⁵ Leo Reinisch, *Das Zahlwort vier und neun in dem chamito-semitischen Sprachen*, Viyana 1890; Ernst Zyhlarz, "Die ägyptisch-hamitische Dekade", *ZÄS*, C. 67, Zürih, 1931.

⁴²⁶ Castellino, *The Akkadian personal pronouns and verbal system in the light of Semitic and Hamitic* adlı eserinde kendisiyle benzer görüşte olan Zimmer, Lexa ve fantastik benzetmeleriyle dolu olan Reinisch'in eserlerinden de bahseder.

⁴²⁷ Jakob Barth, *Die Pronominalbildung in den semitischen Sprachen*, Leipzig 1913; Walter Till, "Die Zusammenhänge zwischen den ägyptischen und semitischen Personalpronomina", *WZKM*, C. 33, Leipzig 1926, ss. 236-251, s. 240.

⁴²⁸ Burkhart Kienast, "Das Personalpronomen der 2 Person im Semitischen", *Akten des XXIV. Internationalen Orientalisten-Kongresses*, München, 1959.

⁴²⁹ Carl Meinhof, *Die Sprachen der Hamiten*, Hamburg 1922.

⁴³⁰ Thomas William Thacker, *The Relationship of the Semitic and Egyptian*, Oxford 1954; Otto Rössler, "Akkadisches und Libysches Verbum", *Orientalia*, C. 20, Tübingen, 1951, s. 57; August Klingenberg, "Die Präfix und die Suffix konjugation des Hamitoschmitischen", *MIOF*, C. 4, Hamburg, 1956.

⁴³¹ Benigno Ferrario, "La coniugazione cuscitica ed il problema delle affinità e della origini", *Archivio di glottologia e filologia africana*, C. 1, Montevideo, 1923, s. 20; Franz Praetorius, "Über der hamitischen Sprachen Ostafrika's", *Beiträge zur Assyriologie*, C. 2, Berlin, 1894; Ernst Zyhlarz, "Konkordanz ägyptischer und libyscher Verbalstammtypen", *ZÄS*, C. 70, Zürih, 1934, s. 118; Marcel Cohen, "Langues chamito-sémitique", *Les langues du monde*, Paris, 1924.

Hami-Sami dillerinin şimdiki zaman yapılandırma çalışmasıdır.⁴³² Hami-Sami dillerinin söz dizimi (sentaksı) kendi başına çalışılmamış olup Diyakonov'un yalın hâl ile belirtme hâl eki hakkındaki monografisi ve Greenberg'in sayı ve cinsler hakkındaki makalesiyle sınırlı kalmıştır.⁴³³

Günümüzde Hami-Sami dillerinin dilbilim yöntemlerine uygun bir karşılaştırmalı sözlüğü bulunmamaktadır. Hami-Sami dilbiliminde etimolojik sözlük ve çalışma olarak Cohen'in monografisini gösterebiliriz. Ancak Cohen'in çalışması Hami-Sami dilbilim çalışmaları için sağlam bir kaynak olarak görülmemektedir. Bunun nedeni ise çalışmadaki karşılaştırma ve benzerliklerin güvenilir olmaması ve Hami-Sami dillerinin leksikolojik yapılandırması hakkında yeterli bilgi bulunmamasıdır.⁴³⁴ Cohen'in çalışmasının üzerine, Pilszczikowa ve Greenberg'in Çat dili materyalleri, alana önemli bir katkı sağlamıştır.⁴³⁵ Hami-Sami dillerinin etimolojisiyle ilgili Ember ve Calice'nin de çalışmaları bulunmaktadır. Onlar birçok eseri inceleyerek Sami dilleriyle Mısır dillerinin etimolojisi üzerine odaklanmışlardır.⁴³⁶ Vycichl'in etimolojik çalışması Ember ve Calice'nin çalışmalarından daha sonra yayımlandığı ve sayı olarak daha fazla materyal içerdiği için daha güvenilir bir kaynak olarak bilinmektedir.⁴³⁷ Berberi dili, Kuşit dili ve Mısır dillerinin karşılaştırmalı etimolojisiyle ilgili çalışma yürüten Albright, Brokkelmann ve Bang'ı da belirtmek gerekir.⁴³⁸

Hami-Sami dilbilimin en büyük sorunu Hami dilleriyle Sami dillerinin aynı dil ailesi içinde sınıflandırılmış olmasıdır.⁴³⁹ Hami-Sami dillerinin ata yurdu da halen tartışılan bir konudur. Ferrario, Hami-Sami dillerinin ata yurdunun Asya kıtası olduğu

⁴³² Max Karl Feichtner, "Die l- Präfix und t- Suffixberben im Ägyptischen", *WZKM*, C. 39, Viyana, 1932; Joseph Greenberg, "The Afro-Asiatic Present", *JAOS*, C. 72, Columbia, 1952.

⁴³³ Igor Diyakonov, *Semitohamitskiye Yazıki: opyt klasifikatsii*, Moskova 1965; Joseph Greenberg, "An Afro-Asiatic pattern of gender and number agreement", *Journal of American Oriental Society*, C. 80, Columbia, 1960, ss. 317-321, s. 318.

⁴³⁴ Marcel Cohen, *Essai comparatif sur le vocabulaire et la phonétique du chamito-sémitique*, Paris 1947;

⁴³⁵ Nina Pilszczikowa, "Le haoussa et le chamitosémitique à la lumière de l'Essai comparatif de Marcel Cohen", *RO*, C. 24, S. 1, Paris, 1960; Joseph Greenberg, "Internal /a/- plurals in Afroasiatic", *Afrikanistische Studien*, Berlin, 1955, s. 7.

⁴³⁶ Aaron Ember, *Egypto-Semitic studies*, Leipzig 1930; Franz Calice, *Grundlagen der ägyptisch-semitischen Wortvergleichen*, Viyana 1936.

⁴³⁷ Werner Vycichl, "Grundlagen der ägyptisch-semitischen Wortvergleichen", *Mitteilungen des Deutschen archäologischen Instituts: Abteilung Kairo*, C. 16, Berlin, 1958.

⁴³⁸ Vladislav İlliç Svitiç, *Opyt Sravneniya Nostraticheskikh Yazıkov*, Moskova 1971, s. 48.

⁴³⁹ Ernst Zyhlarz, "Das geschichtliche Fundament der hamitischen Sprachen", *Africa*, Zürih, 1936; Werner Vycichl, "Was sind Hamitensprach?", *Africa*, C. 8, S. 1, Berlin, 1935.

kanısına varmıştır.⁴⁴⁰ Olderogge ve Diyakonov ise Hami-Sami dillerinin ata yurdunun Afrika kıtası olduğu varsayımında bulunmuşlardır.⁴⁴¹ Hami-Sami dillerinin tipolojik özellikleri hakkında Greenberg de bilgi vermiştir.⁴⁴²

Hami-Sami dilleri üzerine yapılan çalışmalarla ilgili bibliyografik çalışmalar da yapılmıştır. Bunlar arasında Hami-Sami dillerinin morfolojik çalışmalarının bibliyografisi Castellino tarafından verilmiştir.⁴⁴³ Cohen Hami-Sami dillerinin fonem ve etimolojik çalışmaları bibliyografisini, Vycichl da Sami ile Mısır dillerinin karşılaştırmalı çalışmalarının bibliyografisini vermiştir.⁴⁴⁴ Ayrıca tek başına sınıflandırılan Sami dillerinin bibliyografisi Moscati, Berberi dilinin bibliyografisi Basset, Kuşit dilinin bibliyografisi Tucker, Bryan ve son olarak Çat dilinin bibliyografisi de Bryan ve Westermann tarafından verilmiştir.⁴⁴⁵

3.6. Dravit Dilleri Üzerine Yapılan Çalışmalar

Proto Dravit dil sistemi, Hindistan'ın güney, güneydoğu ve güneybatısındaki keskin bir şekilde ayrılmayan birkaç dil grubunun verilerine dayanarak yeniden yapılandırılmıştır. Dravit dillerinin karşılaştırmalı dilbilim çalışmaları 19. yüzyılın ikinci yarısından itibaren Caldwell'in *A comparative grammar of the Dravidian or South-Indian family of languages* (Karşılaştırmalı Dravit veya Güney-Hint Dil Ailesi Grameri) adlı çalışmasıyla başlamıştır.⁴⁴⁶ Sonrasında uzun bir ara veren Karşılaştırmalı Dravit dilleri araştırmaları 20. yüzyılın başlarında yoğun şekilde yeniden başlamıştır.

⁴⁴⁰ Benigno Ferrario, "La protohistoria a la luz de la glotologia area etiopico-egipcio-bérbera", *Revista del Instituto de antropologia de la Universidad Nacional de Tucumán*, C. 2, S. 3, Tucumán, 1941, s. 90.

⁴⁴¹ Dmitriy Olderogge, "Proishojdeniye narodov tsentralnogo Sudana", *Sovetskaya etnografiya*, C. 2, Moskova, 1952; Igor Diyakonov, *Semitohamitskiye Yazıki: opyt klasifikatsii*, Moskova 1965.

⁴⁴² Joseph Greenberg, "Internal /a/- plurals in Afroasiatic", *Afrikanistische Studien*, Berlin, 1955, s. 7.

⁴⁴³ Joshua Castellino, *The Akkadian personal pronouns and verbal system in the light of Semitic and Hamitic*, Leiden 1962.

⁴⁴⁴ Marcel Cohen, *Essai comparatif sur le vocabulaire et la phonétique du chamito-sémitique*, Paris 1947; Werner Vycichl, "Is Egyptian a Semitic language?", *Kush*, C. 7, Berlin, 1959.

⁴⁴⁵ Sabatino Moscati, *An introduction to the comparative grammar of the semitic languages: Phonology and morphology*, Wiesbaden 1964; André Basset, "La langue berbère", *Handbook of African Languages I*, Oxford, 1952; Archibald Tucker, Margaret Arminel Bryan, *The Non-Bantu Languages of North-Eastern Africa*, Oxford 1956; Margaret Arminel Bryan, Diedrich Westermann, "Language of West Africa", *Handbook of African languages II*, Oxford 1952.

⁴⁴⁶ Robert Caldwell, *A Comparative Grammar of the Dravidian or South-Indian Family of Languages*, London 1856.

Dravit dillerinin tüm fonetik öğeleri henüz incelenmemiştir. Dravit dillerinin fonetik uygunluğu üzerine Andronov, Burrow ile Emeneau çalışmalar yürütmüşlerdir.⁴⁴⁷ Dravit dillerinin fonetiği, özellikle de ünlü sesleriyle ilgili K. Zvelebil'in çalışması bulunmaktadır.⁴⁴⁸ Subbaiya'nın Güney Dravit ve Telugu dillerinin karşılaştırmalı fonetik çalışması Dravit dilbiliminde önemli bir yere sahiptir.⁴⁴⁹ Dravit dillerinin karşılaştırmalı fonetik çalışmaları arasında dillerin ünsüz sesleri üzerine araştırmalar yapan Burrow, Ramaswami Aiyar, Kanapathi Pillai ve Krishnamurti'nin çalışmaları olduğunu da belirtmek gerekir.⁴⁵⁰ Kuzey Dravit dillerinin gelişiminde Emeneau'un emeği çoktur.⁴⁵¹ Ünlü Dravit dilbilimcileri Bloch, Meerwarth, Master, Kuiper ve Lisker'in ünlü ve ünsüz seslerin alofonları (sesbirim) alanında çalışmaları bulunmaktadır.⁴⁵² Ünlü sesbiliminde tek güvenilir kaynak Burrow ve Krishnamurti'nin çalışmalarıdır.⁴⁵³

Dravit dillerinin kök ve sonek morfeplerinin yapısı ve kuralları Krishnamurti tarafından incelenmiştir. Bugüne kadar Dravit dillerinin şimdiki zaman ekleri hakkında en ayrıntılı bilgiyi de yine Krishnamurti vermiştir.⁴⁵⁴ Proto Dravit dilinin sözcük yapım sistemi yeterince incelenmemiştir. Sözcük yapımıyla ilgili Ramakrishnaiyah'ın Güney Dravit dilleri ve Telugu dilinin sözcük yapımıyla ilgili çalışması ise yetersiz bulunmuştur.⁴⁵⁵

⁴⁴⁷ Mihail Andronov, *Dravidskiye Yazıki*, Moskova 1965; Thomas Burrow, Murray Barnson Emeneau, *A Dravidian etymological dictionary*, Oxford 1961.

⁴⁴⁸ Kamil Zvelebil, "An Introduction to the comparative study of Dravidian", *AO*, C. 24, S. 2, Prag 1965.

⁴⁴⁹ K.V. Subbaiya, "A Comparative grammar of Dravidian languages", *IAnt*, C. 39, S. 40, Indiana 1910.

⁴⁵⁰ Thomas Burrow, "Dravidian studies", *BSO(A)S*, C. 12, Oxford, 1947; Vishwanatha Ramaswami Aiyar, "Morphology of the Old Tamil verb.", *Anthropos*, C. 33, S. 6, Ernakulam, 1938, ss. 747-781, s. 751; Kanapathi Pillai, "The Enunciative Vowel in Dravidian", *UCeylR*, C.1, Ceylon, 1943, s. 35-41, s. 40; Bhadriraju Krishnamurti, "Alternations i/e and u/o in South Dravidian", *Language*, C. 34, S. 4, Orissa, 1958, ss. 458-468, s. 458.

⁴⁵¹ Murray Barnson Emeneau, "A Dravidian etymology of the Sanskrit proper name Nala", *University of California publications in classical philology*, Los Angeles, 1961.

⁴⁵² Jules Bloch, "Les consonnes intervocaliques en tamoul", *MSL*, C. 19, Paris, 1914; Aleksandr Meerwarth, "The history of the intervocalic stops in the Dravidian languages", *Doklady Akademii Nauk*, S. 7, Moskova, 1925; Alfred Master, "Intervocalic Plosives in Early Tamil", *Bulletin of the Schhol of Oriental Studies*, C. 9, S. 4, London, 1939, ss. 1003-1008, s. 1003; Franciscus Bernardus Jacobus Kuiper, "Two Problems of Old Tamil Phonology", *Indo-Iranian Journal*, C. 2, S. 3, Leiden, 1958, ss. 191-224, s. 201; Leigh Lisker, "The Tamil occlusives: short vs. long or voiced vs. voiceless?", *IL*, C. 19, Pennsylvania, 1958.

⁴⁵³ Thomas Burrow, "Dravidian studies", *BSO(A)S*, C. 10, Oxford, 1940; Bhadriraju Krishnamurti, "Alternations i/e and u/o in South Dravidian", *Language*, C. 34, S. 4, Orissa, 1958, ss. 458-468, s. 464.

⁴⁵⁴ Bhadriraju Krishnamurti, *Telugu verbal bases: A Comparative and descriptive study*, Los Angeles 1961.

⁴⁵⁵ Korada Ramakrishnaiyah, *Studies in Dravidian Philology*, Madras 1935.

Günümüze kadar Dravit dillerinin tümünü kapsayan ve en azından bireysel dilleri kapsayan karşılaştırmalı morfoloji çalışması yapılmamıştır. Andronov ve Bloch'un karşılaştırmalı bir morfoloji çalışmaları bulunmasına rağmen çalışma kısa bir özet çalışma olarak nitelendirilmektedir.⁴⁵⁶

Dravit dillerinin tüm morfoloji öğeleri çalışılmamış olsa da Subbaiya'nın Dravit dillerinin isim morfolojisiyle ilgili bir çalışması bulunmaktadır.⁴⁵⁷ Dravit dillerinin şahıs zamirlerinin yapılandırılmasıyla ilgili Zvelebil'in, İşaret zamiri ile ilgili de Emeneau'un çalışmaları bulunmaktadır.⁴⁵⁸ Dravit dilbiliminde en az gelişen alan, fiil morfolojisidir ve bu, dilbilim için bazı tartışmalar yaratmıştır. Dravit dillerinin fiil morfoloji sistemiyle ilgili Figulla'nın ve fiillerde zaman ve fiil türleriyle ilgili de Emeneau'un çalışmaları bulunmaktadır.⁴⁵⁹

Dravit dilbiliminde sentaks konulu çalışmalar yok denecek kadar azdır. Sentaks hakkında Caldwell, Bloch ve Andronov'un sadece kısa özet çalışmaları mevcuttur.⁴⁶⁰

Dravit dilbiliminin en gelişmiş alanı leksikolojidir. Leksikoloji alanında Burrow ve Emeneau'un ortak çalışmaları olan *A Dravidian Etymological Dictionary* (Dravit Dillerinin Etimolojik Sözlüğü) adlı eser en güvenilir kaynaktır. Burrow ve Emeneau, eserde Dravit dillerinin leksikolojik unsurlarının yanı sıra etimolojik bilgiler de vermişlerdir.⁴⁶¹ Bahsedilen sözlük çalışmasına ek olarak Krishnamurti'nin Proto Dravit dillerinin fiil kökleri ve etimolojik dizin ile ilgili çalışmasını da belirtmek gerekir.⁴⁶² Etimoloji konulu çalışmalar içinde Sethu Pillai'nın sözcük gruplarını anlamsal alanlara göre gruplandığı, Dravit dilbiliminde zayıf çalışma olarak geçen *Dravidian Comparative Dictionary* (Karşılaştırmalı Dravit Sözlüğü) adlı çalışması ve

⁴⁵⁶ Mihail Andronov, *Dravidskiye Yazıki*, Moskova 1965; Jules Bloch, *Structure grammaticale des langues dravidiennes*, Paris 1946.

⁴⁵⁷ K.V. Subbaiya, "A Comparative grammar of Dravidian languages", *IAnt*, C. 39, S. 40, Indiana 1910.

⁴⁵⁸ Kamil Zvelebil, "Personal pronouns in tamil and Dravidian", *Indo-Iranian Journal*, C. 6, S. 1, Indiana, 1962, ss. 65-69, s. 65; Murray Barnson Emeneau, *Dravidian and Indian linguistics*, Berkeley, 1962.

⁴⁵⁹ Murray Barnson Emeneau, *Dravidian and Indian linguistics*, Berkeley, 1962.

⁴⁶⁰ Robert Caldwell, *A Comparative Grammar of the Dravidian or South-Indian Family of Languages*, London 1856; Jules Bloch, *Structure grammaticale des langues dravidiennes*, Paris 1946; Mihail Andronov, *Dravidskiye Yazıki*, Moskova 1965.

⁴⁶¹ Thomas Burrow, Murray Barnson Emeneau, *A Dravidian etymological dictionary*, Oxford 1961.

⁴⁶² Bhadriraju Krishnamurti, *Telugu verbal bases: A Comparative and descriptive study*, Los Angeles 1961.

Ramakrishnaiyah'ın kök dizini ile ilgili çalışması da eklenmelidir.⁴⁶³ Ayrıca Bray'ın çalıştığı Brohi dilinin, Emeneau'un çalıştığı Kolam dilinin ve Burrow ile Bhattacharya'nın ortak çalıştığı Parji dilinin etimolojik sözlükleri bulunmaktadır.⁴⁶⁴ Bu etimolojik çalışmalarda yazılı olmayan Orta Dravit dili ile Kuzey Dravit dillerinin karşılaştırmalı fonetik ve monografik açıklamaları yer almaktadır.

Dravit dillerinin dilbilimsel karşılaştırmalı araştırmaları 20. yüzyılın ikinci yarısında geniş kapsamlı olarak yapılmaya başlanmıştır. Karşılaştırmalı çalışmalar içinde ilk dikkati çeken Burrow ve Emeneau'un Eski Hint dillerindeki Proto Dravit ve Eski Dravit alıntıları ve Eski Hint dilindeki Dravit alıntıları hakkındaki çalışmalardır.⁴⁶⁵ Dravit dillerinin tarihî ve çağdaş coğrafi konumuyla ilgili çalışmalar ise Andronov ve Chatterji'ye aittir.⁴⁶⁶

Dravit dillerinin bibliyografi çalışmaları da Andronov, Zvelibil, Burrow, Emeneau ve Krishnamurti tarafından yapılmıştır.⁴⁶⁷

⁴⁶³ R.P. Sethu Pillai, *Dravidian comparative dictionary*, Madras 1959; Korada Ramakrishnaiyah, *Studies in Dravidian Philology*, Madras 1935.

⁴⁶⁴ Denys Bray, *The Brahui language III: Etymological vocabulary*, Delhi 1934; Murray Barnson Emeneau, *Kolami: A Dravidian language*, Los Angeles 1955; Thomas Burrow, Sudhibhushan Bhattacharya, *The Parji Language*, Hertford 1953.

⁴⁶⁵ Thomas Burrow, "Dravidian studies", *BSO(A)S*, C. 11, Oxford, 1945; Murray Barnson Emeneau, "Linguistic prehistory of India", *Proceedings of the American Philosophical Society*, C. 98, S. 4, Los Angeles 1954; Thomas Burrow, Murray Barnson Emeneau, *Dravidian borrowings from Indo-Aryan*, Berkeley, 1962.

⁴⁶⁶ Mihail Andronov, *Leksikologiçeskiy analiz i fakti istorii o hronologii raspada protodravidyskogo yazıka*, Moskova, 1964; Suniti Kumar Chatterji, "Old Tamil, Ancient Tamil and Primitive Dravidian", *IL*, C. 14, Delhi, 1954.

⁴⁶⁷ Mihail Andronov, "Leksikostatistiçeskiy analiz i fakti istorii o hronologii raspada protodravidyskogo yazıka", *İndiyskaya i İranskaya Filologiya*, Moskova, 1964; Kamil Zvelebil, "One hundred years of Dravidian comparative philology", *AO*, C. 24, S. 4, Prag, 1956; Thomas Burrow, Murray Barnson Emeneau, *A Dravidian etymological dictionary*, Oxford 1961; Bhadriraju Krishnamurti, *Telugu verbal bases: A Comparative and descriptive study*, Los Angeles 1961.

SONUÇ

Dillerin kökeni, nasıl ortaya çıktıkları meselesi insanoğlunun her zaman bir merak konusu olmuş ve bununla ilgili çeşitli araştırmacılar farklı görüş ve teoriler ortaya atmışlardır. Bunlar arasındaki teorilerden biri de kutsal kitap (üç büyük İlahî dine ait kitaplar) teorisidir. Bugüne kadar bu teorilerin hiçbirisi tam olarak ispatlanamamış olsa da 20. yüzyılın başlarında kutsal kitap teorisini destekleyen bir teori ortaya atılmıştır. Kutsal kitaplarda ifade edildiği gibi, dilin Tanrı tarafından ilk insana öğretildiği ve bu dilden dünyaya yayıldığı bilgisine benzer şekilde, Nostratik dil teorisi adı verilen bu teori de dünyadaki bütün dillerin aynı kökenden, tek bir dilden ortaya çıktığını, dolayısıyla “büyük bir aile” (super family, macrofamily) oluşturduğunu savunan bir dil teorisidir.

İlk olarak 1903 yılında Danimarkalı dilbilimci Holger Pedersen’in kullandığı “Nostratik” sözcüğü başlangıçta Hint-Avrupa ile Fin-Ugor dillerini kapsarken, sonraları buna Avrupa, Kuzey ve Batı Asya ile Kuzey Afrika coğrafyalarında konuşulan Hami-Sami Dilleri ve Turan dilleri olarak da adlandırılan Ural ve Altay dilleri de eklenmiştir. Başlangıçta bilimsel verilere değil sezgisel tahminlere dayandığı gerekçesiyle dilbilimciler tarafından ciddiye alınmayan Nostratik teori, İlliç Svitiç’in dilbilimsel yöntemlere dayanarak yaptığı çalışmalarla bilim dünyasında kabul görmeye başlamıştır. Svitiç, önceden Pedersen’in belirlediği dillere Kartvel ve Dravit dillerini de dâhil ederek çalışmalarını genişletmiştir. Svitiç’in 3 ciltlik sözlüğünde 6 dil ailesi arasındaki ilişkilerin incelenmesinin ardından 378 sözcüğün hem dil ailelerinde hem de bu ailelere giren dillerde ortak olduğu gösterilmiştir. Bu sözcükler, etimolojik yöntemler kullanılarak bugün birer dil ailesi ya da dil topluluğunu oluşturan dillerin bağlı oldukları tek köken dile kadar götürülerek proto sözcükler tespit edilmiş ve karşılaştırılmıştır. Bu sözcüklerden bazıları ve sözcüğün proto dillerdeki durumu aşağıdaki şekildedir:

Kulak, işitmek: PAlt. *k’ul* “kulak”, PUr. *kūle* “işitmek”, PDrav. *kēl* “işitmek”, PHA. *k̄leu* “dinlemek”, PKartv. *gur* “kulak, işitmek”, PHa-Sa. *q(w)l* “dinlemek”.

Ağız: PAlt. *aŋa* “esnemek, açık ağız”, PUr. *aŋa*, *ōŋe* “açmak, açık ağız”, PDrav. *aŋk(a)* “ağzını açmak”, PHA. *aŋà* “delik, giriş”, PHa.-Sa. *hm* “ağız”.

Kalp: PAlt. *gōl* “kalbin içi, kalbin ortası, PDrav. *kun-ṭa* “kalp”, PKartv. *ḡul* “kalp”, PHa.-Sa. *ḡwl* “kalp”.

Karın, bağırsak, rahim: PAlt. *k'arbi* “karın, karın yağı”, PDrav. *karā* “rahim, karın”, PHA. *kerp, krep* “karın, beden”, PKartv. *karb-a* “karın”, PHa.-Sa. *qrb* “iç organ”.

Ayak: PAlt. *p'ad-ak* “bacak, taban”, PDrav. *paṭa* “ ayak, avuç, basamak, PHA. *ped* “bacak, taban, PHa.-Sa. *pt* “gitmek, terketmek”.

Damar: PAlt. *sirā* “damar, ip”, PUr. *sārā* “damar, kök”, PDrav. *cir* “ damar, kök, sinir”, PHA. *ser* “ip”, PHa.-Sa. *šr* “damar, kök”.

Tırnak, parmak: PAlt. *pera* “parmak”, PKartv. *pṛcxā* “tırnak”, PHa.-Sa. *pṛd* “tırnak, parmak”.

Delikanlı: PAlt. *miarä* “kocaya varmak”, PUr. *mar(j)ā* > *mar* “erkek çocuğu”, PDrav. *marā, maṛā* “küçük erkek çocuk”, PHA. *mer(mer-io)* “genç adam”, PKartv. *māra* “adam”, PHa.-Sa. *m(j)r* “adam, küçük erkek çocuk”.

Kız akraba, gelin: PAlt. *kāli(n)* “gelin, damat”, PUr. *kālū* “kız akraba”, PDrav. *kal* “amcanın eşi, hala, teyze”, PHA. *ḡlōu* “erkek kardeşin eşi”, PKartv. *kal* “kadın”, PHa.-Sa. *kl(l)* “gelin”.

Erkek akraba, damat, gelin: PAlt. *menā* “damat”, PUr. *miñā* “gelin” PDrav. *miñ(t)* “dişi, kadın, iffetsiz”, PHa.-Sa. *m(j)n* “eş, kadın akraba”.

Soy, büyük aile: PAlt. *külā* “ev, kule”, PUr. *külā* “kırsal topluluk, köy, mesken, ev”, PDrav. *kūl* “aile, kalabalık”, PHA. *k^u el* “soy, aile”, PHa.-Sa. *q(w)l* “kabile”.

Nem, ıslak: PAlt. *mörä, müürä* “deniz, nehir, su”, PDrav. *mar-ai* “yağmur”, PHA. *mor* “bataklık, baraj”, PKartv. *mar* “göl, ıslak toprak, bulut”, PHa.-Sa. *mr* “ıslak, yağmur, baraj”.

Baraj, göl: PAlt. “*kōl* “göl, koy”, PUr. *k/ä/ta* “göl, nehir körfezi”, PDrav. *kUḷa* “baraj, gölet, göl”, PHA. *g^u el* “açmak, anahtarla vurmak”, PHa.-Sa. *kwl* “araj, göl, nehir”.

Bataklık: PAlt. *lāmu* “bataklık, deniz”, PUr. *lampe* “bataklık, gölcük”, PHA. *lehm* “bataklık, su birikintisi”, PKartv. *lam* “em”.

Tepe, kaya: PAlt. *kira* “tepe, kıyı, kenar”, PDrav. *kar(a)* “kıyı, kenar”, PHA. *ker* “kaya, taş”, PKartv. *kar, qar* “yüksek uçurum”, PHa.-Sa. *qr* “kaya, dağ”.

Toz, kum: PAlt. *bōr, būr* “gevşek toprak, kireç taşı, toz”, PUr. *por* “toz, kum, çamur”, PDrav. *pūr/por* “gevşek toprak, kum, toz”, PKartv. *buryw* “toz”, PHa.-Sa. *b(w)r, b(w)rh* “gevşek toprak, kum, toz”.

Bulut: PAlt. *buli-t* “bulut”, PUr. *pilwe* “bulut”, PKartv. *pula* “bulut, buhar”, PHa.-Sa. *bjl* “gökyüzü suları, bulut”.

Kar: PAlt. *siṇa, sōṇ* “kar, don, buz tabakası”, PUr. *šūṇe* “buz, kar”, PHA. *sneig’h* “kar”, PHa.-Sa. *šm* “soğuk”.

Don, kabuk: PAlt. *k’ir(a)* “don, kırağı, kar tabakası”, PUr. *kirte, kira* “kabuk”, PHA. *ker* “don, kabuk, buz”, PHa.-Sa. *qr* “buz, don, soğuk”.

Fırtına, kar fırtınası: PAlt. *bura, bora* “fırtına, tipi”, PUr. *pura /purka* “tipi”, PHA. *bher* “fırtına, rüzgâr”, PHa.-Sa. *bwr* “fırtına, rüzgâr”.

Çakal, tilki: PAlt. *t’ülgä* “çakal, kurt”, PDrav. *tōl* “kurt”, PKartv. *tura* “çakal”, PHa.-Sa. *t’l, t’l* “çakal, tilki, kurt”.

Sirke, bit: PAlt. *sirkä* “sirke, bit”, PUr. *śa(j)rka, śajwar* “bit”, PDrav. *cīr* “sirke”, PKartv. *čil-i* “sirke”.

Dal, diken: PAlt. *gara* “acı, dal, iğne yapraklı ağaç”, PUr. *kara* “diken, dal, iğne, yapraklı ağaç”, PDrav. *kar(a)* “diken, acı”, PKartv. *gher, gherh, ghreh* “diken, acı, dal”.

Frambuaz: PAlt. *mūra, mür(i), būr(i)* “frambuaz”, PUr. *marja* “frambuaz”, PHA. *mor* “böğürtlen, dut”, PKartv. **mar-cmqā* “çilek”.

Kenar: PAlt. *p’erä* “kenar”, PUr. *perä* “arka bölüm”, PDrav. *pir* “arka kenar”, PHA. *per* “ön kenar”, PKartv. *pir* “n kenar”, PHa.-Sa. *pr’* “kenar, tepe”.

Yarı, yan: PAlt. *bēl* “vücudun ortası, bel”, PUr. *pēlā, pōLā* “yarı, yan”, PDrav. *pāl* “bölüm, pay”, PHA. *pol* “yarı”.

Boşluk, oyuk, boş: PAlt. *goba, gobi* “oyuk, boş, derinlik”, PUr. *koppa* “oyuk, boş, kafatası”, PDrav. *koppam* “fil tuzağı”, PHA. *geup* “boşluk, çukur”, PKartv. *kwab* “mağara, çukur”, PHa.-Sa. *gwp* “oyuk, boş”.

Acı: PAlt. *p’ī* “bilemek”, PUr. *pī, ya* “keskin taş”, PHA. *(s)pehī* “keskin nesne”, PKartv. *pxa* “acı, diken”.

Olmak: PAlt. *bōl, ōl* “olmak, durmak, çıkmak”, PUr. *wole* “olmak”, PDrav. *ul* “olmak”, PHa.-Sa. *pr* “döl, meyve”.

Doğmak, oluşmak: PAlt. *p'örä-*, *p'ürä* “üremek, döl”, PUr. *pera* “akraba, aile”, PDrav. *per-* “doğurmak, yaratmak”, PHA. *per* “doğmak”, PHa.-Sa. *pr* ”döl, meyve”.

Yukarıda yer alan proto dillerdeki sözcükler arasındaki ses, şekil ve anlam benzerliği, konuyla ilgili olmayan bir kişinin bile fark edebileceği kadar açıktır. Kök sözcükler karşılaştırılırken, sözcüğün zaman içinde geçirdiği ses değişikliklerini de elbette dikkate almak gerekir. Yine sözcükler yan ve mecaz anlamlar kazanabilmekte ya da anlam değişikliğine uğrayabilmektedir. O nedenle sözcükler günümüzde oldukça farklılaşmış gibi görünseler de kökene inildiğinde benzerlik ortaya çıkmaktadır. Örneğin Türkiye Türkçesindeki *ayak* sözcüğü, proto Altay dilinde kelime başı /p-/ sesinin bulunduğu ve kelime içi /-y-/ sesinin de /-d-/ olduğu göz önüne alındığında, sözcük *padak* olarak ortaya çıkmaktadır. Proto dillerde ayak sözcüğündeki /p/ ve /t-d/ seslerinin ortak olduğu görülmektedir. Yine *gelin* ve göl sözcüklerindeki /k/ ve /l/ ünsüzlerinin proto diller arasında ortak olduğu görülmektedir. Sözcüklerde k->g- değişimi de görülebilen bir durumdur. Yine *bulut* sözcüğünün baş ünsüzü proto diller arasında, birbirine dönüşebilen sesler olan /p/ ve /b/'li olarak görülmektedir ve sözcüklerde /p-b/ ve /l/ ünsüzleri ortaktır. Benzer şekilde *don*, *kırağı* sözcüğünde /k,q/ ve /r/ ünsüzlerinin, *bora*, *fırtına* sözcüğünde /b-p/ ve /r/ ünsüzlerinin, *tilki* sözcüğünde de /t/ ve /l/ ünsüzlerinin ortak olduğu görülmektedir.

Dilbilimde dilin doğuşuyla ilgili kuramların neredeyse hepsi sınırlı sayıda ve belli türdeki sözcükler için geçerlidir. Fakat yukarıda bahsedilen çok farklı alanlara ait 378 sözcüğün proto diller arasındaki benzerliğini tesadüfle açıklamak mümkün değildir. Çalışmada verilen sınırlı sayıdaki sözcükte bile bu benzerlik görülebilir.

Svitç ile birlikte kendini Nostratik teoriye adan Aron Borisoviç Dolgopolskiy Nostratik dil teorisi içine alınan dillere Elamca, Çukot-Kamçatka dilleri, Eskimo-Aleut dilleri ve Etrüsk dillerini de dâhil etmiştir. Daha sonra teori doğrultusunda Greenberg, Starostin ve Bomhard bilimsel yöntemleri kullanarak karşılaştırmalı çalışmalar yapmışlardır. Bütün bu çalışmaların sonucunda, günümüze gelindiğinde Nostratik dil teorisi birçok dilbilimcinin dikkatini çeker ve daha çok kabul görür duruma gelmiştir. 1980'lerin sonunda genetik biliminde yaşanan gelişmeler sonucunda dünyadaki tüm milletlerin aynı kökten geldiği sonucunun

Amerika Birleşik Devletlerinde bilimsel olarak kanıtlanması da dilbilimcilerin teori üzerindeki çalışmalarını desteklemiştir.

1998 yılında Rus dilbilimci Sergey Starostin (1953-2005) bütün Nostratik dil verilerini ve bu konudaki literatür çalışmalarını içeren Babil Kulesi (Vavilonskaya Başnya) adını verdiği bir Uluslararası Nostratik Diller Etimolojik Veritabanı projesini internet üzerinden erişime açmıştır.⁴⁶⁸ Burada bütün Nostratik dillerin söz varlığı karşılaştırmalı olarak verilmiştir. Bugün teori üzerinde özellikle Rusya, ABD, Almanya, Çin ve Hollanda’da dilbilimciler ciddi araştırmalar yapmaya devam etmektedirler.

Türkiye bilim camiasında Nostratik Dil Teorisi hakkında Prof. Dr. Ahmet Bican Ercilasun’un *Başlangıçtan 20. Yüzyıla Türk Tili Tarihi* (2015) adlı eseri ve Prof. Dr. Ekrem Arıkoğlu’nun *Nostratik Dil Teorisi İçerisinde Altay Dilleri* (2009) adlı makalesi dışında kapsamlı bir çalışma bulunmamaktadır. Bu nedenle elinizdeki bu çalışma temel olarak Türk Dilbilim camiasına Nostratik Dilbilim Teorisinin tanıtılması ve bilim insanlarının teori üzerine dikkatlerinin çekilmesi amacını taşımaktadır. Çalışmamız Türkiye’de Nostratik dil teorisi konusunda araştırma yapacak olanlar için konuyu tanıtmamanın yanı sıra çok zengin bir bibliyografya da sunmaktadır. Ayrıca Türk dilinin de içinde yer aldığı Altay dil topluluğunun Nostratik teori içinde yer alması, konunun bir tez çalışması olarak ele alınmayı hak ettiğini düşünmemize neden olmuştur.

Bizce de kabul gören Nostratik dil teorisi, bilimsel araştırma yöntemleri geliştikçe ve çalışmalar arttıkça gerçekliğe daha da yaklaşmaktadır. Son yıllarda etimoloji çalışmalarındaki artış, elektronik kaynaklara ulaşım kolaylığı, bilgisayar ve yapay zekâ teknolojisindeki gelişmelerin dilbilim çalışmalarına uyarlanması gibi gelişmeler, farklı dillerdeki sözcüklerin eski köklerinin kapsamlı bir şekilde karşılaştırılmasını mümkün kılmaktadır. Bu konuda Rusya ve Ukrayna’da internet üzerinde erişime açık olan Nostratik dillere ait sözcükleri karşılaştırmalı biçimde veren siteler yer almaktadır.⁴⁶⁹

⁴⁶⁸ <https://starlingdb.org>

⁴⁶⁹ <https://starlingdb.org>, <https://www.protonostratic.ru>, <https://www.garshin.ru/linguistics/languages/nostratic/index.html>, <https://www.v-stetsyuk.name/ru/Alterling/NostrsAAatic.html>.

KAYNAKLAR

- Aalto Pentti (1959) "Ein alter Name des Kupfers", *UAJb*, C. 31, Helsinki.
- Adrados Francisco Rodrigues (1961) *Estudios sobre las laringales indoeuropeas*, Madrid.
- Adrados Francisco Rodrigues (1963) *Evolución y estructura del verbo indoeuropeas*, Madrid.
- Akhvlediani Georgi (1951) "Dve sistemi garmonicheskikh kompleksov v gruzinskom yazıke", *Pamyati Akademika L.V. Scherba*, Leningrad.
- Albright William Foxwell (1927) "Notes on Egypto-Semitic Etymology", *The American Journal of Semitic Languages and Literatures*, C. 34, S. 2, Maryland.
- Alho Alhoniemi (1988) "Das Tschremissische", *The Uralic Languages: Description, History and Foreign Influences*, C. 1, Leiden.
- Allen James (2013) *The Ancient Egyptian Languages: A Historical Study*, Cambridge.
- Almkvist Håkan (1870) *Del semitiska språkstammens pronomen*, Uppsala.
- Altundağ Pınar (2012) "Korecedeki Çince Kökenli Kelimelerin Yeri ve Korece Öğretimindeki Önemi", *Dil Dergisi*, S. 156, Ankara.
- Anban Luşnu (1864) *Svanetskaya Azbuka*, Tiflis.
- Anderson Nikolai (1879) *Studien zur Vergleichung der Ugrofinischen und Indogermanischen*, Berlin.
- Anderson Stephen (2012) *Languages: A Very Short Introduction*, Oxford.
- Andronov Mihail (1964) "Leksikostatistiçeskiy analiz i faktı istorii o hronologii raspada protodravıydsckogo yazıka", *İndiyskaya i İranskaya Filologiya*, Moskova.
- Andronov Mihail (1965) *Dravidskiye Yazıki*, Moskova.
- Anthony David (2010) *The Horse, the Wheel, and Language: How Bronze Age Riders from the Eurasian Steppes Shared the Modern World*, Princeton.
- Appleyard David (2012) "Semitic-Cushitic/Omotıc Relations", *The Semitic Languages: An International Handbook de Gruyter Mouton*, Berlin.
- Arabuli Avtandil (2006) *Gürcü Dili (Tarihi ve Bugünü)*, *Gürcistan Kültürü*, Çev: Harun Çimke, Tiflis.
- Arıkoğlu Ekrem (2007) "Greenberg'in Avrasyatik Dil Teorisi ve Türkçe", *Dil Araştırmaları Dergisi*, C. 1, S. 1, Ankara.

- Ascoli Graziadio Isaia (1864) “Del nesso ario-semitico”, *Politecnico*, S. 21, Milano.
- Ascoli Graziadio Isaia (1867) “Studi ario-semitici”, *Memorie del Reale Istituto Lombardo*, Milano.
- Avi-Yonah Michael, Stern Ephraim (1997) *Encyclopedia of Archaeological Excavations in the Holy Land III*, Ísrail.
- Aydar Hidayet, Ulutaş İsmail (2010) “Dilin Kökeni: Kur’an-ı Kerim ve Diğer Kutsal Kitaplara Göre Dil Olgusu”, *Turkish Studies International Periodical For the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic*, C. 5/4, Ankara.
- Balázs Jorge (1965) “Zur Frage der indo-uralischen Verwandtschaft”, *Zweiter internationaler Finnougristenkongress; Referate der Vorträge und Mitteilungen*, Berlin.
- Bang Wiliam (1895) “Zur Vergleichenden Grammatik der Altaischen Sprachen”, *WZKM*, C. 9, Wiesbaden.
- Bárczi Géza (1941) *Magyar szófajtó szótár*, Budapeşte.
- Barth Jakob (1913) *Die Pronominalbildung in den semitischen Sprachen*, Leipzig.
- Basset André (1952) “La langue berbère”, *Handbook of African Languages I*, Oxford.
- Başkan Özcan (1968) “İnsan Dilinin Doğuşu”, *Türk Dili Araştırmaları Yıllığı Belleten*, C. 16.
- Beekes Robert (2011) *Comparative Indo-European Linguistics: An Introduction*, Amsterdam.
- Beke Ödön (1934) “Zur Geschichte der finnisch-ugrischen S-Laute”, *FUF*, C. 22, Budapeşte.
- Beke Ödön (1957) “Az urali és indoeurópai duális történetéhez”, *MTAKKözl*, C. 1, S. 4, Budapeşte.
- Bender Lionel (1976) *Language in Ethiopia*, London.
- Benveniste Emile (1935) *Origines de la formation des noms en indo-européen*, Paris.
- Benzing Johannes (1953) *Einführung in das Studium der Altaischen Philologie und der Turkologie*, Wiesbaden.
- Bhayani Chunilal (1989) *Apabhramśa Language and Literature: A Short Introduction*, Delhi.
- Blazek Václav (2007) *Chukcho-Kamchatkan and Uralic: lexical evidence of their genetic relationship*, Brno.

- Blench Roger, Spriggs Matthew (1997) *Archaeology and Language I: Theoretical and methodological orientations*, New York.
- Bloch Jules (1914) “Les consonnes intervocaliques en tamoul”, *MSL*, C. 19, Paris.
- Bloch Jules (1946) *Structure grammaticale des langues dravidiennes*, Paris.
- Bopp Franz (1816) *Über das Konjugationssystem des Sanskritsprache, in Vergleichung mit jenem der griechischen, lateinischen, persischen und germanischen Sprache, nebst Episoden des Ramajan und Mahabharat*, Frankfurt.
- Bopp Franz (1840) *Studies of several European language groups, papers on the mistaken relation of the Malayo-Polynesian and Indo-European languages*, Berlin.
- Bopp Franz (1847) *Die Kaukasischen Glieder des Indoeuropäischen Sprachstamms*, Berlin.
- Bopp Franz (1852) *Vergleichende Grammatik des Sanskrits, Zend, Armenischen, Griechischen, Lateinischen, Litauischen, Altslavischen, Gotischen und Deutschen*, Berlin.
- Borgstrøm Carl Hjalmar (1949) “Thoughts about Indo-European vowel gradation”, *NTS*, C. 15, Oslo.
- Borkovskiy Viktor, Artsikhovskiy Artemiy (1963) *Novgorodskiye gramoti na bereste (iz raskopok 1956-1957)*, Moskova.
- Bouda Karl (1948) “Die finnisch-ugrisch-Samojedische Schichte des Jukagirischen”, *UJb*, C. 20, Leipzig.
- Bouda Karl (1956) *Dravidisch und Uralaltaisch*, Amsterdam.
- Bray Denys (1934) *The Brahui language III: Etymological vocabulary*, Delhi.
- Browne Wayles, Ivanov Vyacheslav (2005) *Slavic Language*, Los Angeles.
- Browning Robert (1983) *Medieval and Modern Greek*, Cambridge.
- Brugmann Karl, Berthold Delbrück (1916) *Grundriss der vergleichenden Grammatik der indogermanischen Sprachen*, Starsbourg.
- Bryan Margaret Arminel, Westermann Diedrich (1952) “Language of West Africa”, *Handbook of African languages II*, Oxford..
- Budenz Josef (1881) *Magyar-ugor összehasonlítószótár*, Budapeşte.

- Budenz Josef (1894) "Az ugor nyelvek összehasonító alaktana", *NyK*, C. 18, Budapest.
- Burrow Thomas (1940) "Dravidian studies", *BSO(A)S*, C. 10, Oxford.
- Burrow Thomas (1945) "Dravidian studies", *BSO(A)S*, C. 11, Oxford.
- Burrow Thomas (1947) "Dravidian studies", *BSO(A)S*, C. 12, Oxford.
- Burrow Thomas, Bhattacharya Sudhibhushan (1953) *The Parji Language*, Hertford.
- Burrow Thomas, Emeneau Murray Barnson (1961) *A Dravidian etymological dictionary*, Oxford.
- Bussenius Arno (1939) *Zur ostseefinnischen Morphologie. Stammesalternation im Ostseefinnischen*, Leipzig.
- Caldwell Robert (1875) *A Comparative grammar of the Dravidian of South-Indian family of languages*, London.
- Calice Franz (1936) *Grundlagen der ägyptisch-semitischen Wortvergleichung*, Viena.
- Calvert Watkins (1962) *Indo-European origins of the Celtic verb. I: The sigmatic aorist*, Dublin.
- Campbell Lyle, Mixco Mauricio (2007) *A Glossary of Historical Linguistics*, Utah.
- Castellino Joshua (1962) *The Akkadian personal pronouns and verbal system in the light of Semitic and Hamitic*, Leiden.
- Chatterji Suniti Kumar (1954) "Old Tamil, Ancient Tamil and Primitive Dravidian", *IL*, C. 14, Delhi.
- Chikobava Arnold (1938) *Çansko-megrelsko-gruzinskiy sravnitelniy slovar*, Tiflis.
- Chikobava Arnold (1942) *Drevneyşaya struktura imennih osnov v kartvelskih yazıkah*, Tiflis.
- Chikobava Arnold (1948) *Problema Ergativnoy Konstruktsii v Kavkazskih Yazıkah*, Tiflis.
- Chikobava Arnold (1965) *İstoriya izuçeniya iberiysko-kavkazkih yazıkov*, Tiflis.
- Cohen Marcel (1924) "Langues chamito-sémitique", *Les langues du monde*, Paris.
- Cohen Marcel (1947) *Essai comparatif sur le vocabulaire et la phonétique du chamito-sémitique*, Paris.
- Collinder Björn (1934) "Indo-uralische Nachlese", *SprSällsk- UUA*, Uppsala.

- Collinder Björn (1940) "Jukagirisch und Uralisch", *Orientalistische Literaturzeitung*, C. 46, S. 4, Berlin.
- Collinder Björn (1950) "Az uráli fokváltakozás", *NyK*, C. 52, Budepeşte.
- Collinder Björn (1954) "Zur indo-uralischen Frage", *SprSällsk- UUA*, Uppsala.
- Collinder Björn (1955) *Fenno-Ugric Languages: An Etymological Dictionary of the Uralic Language*, Uppsala 1955.
- Collinder Björn (1957) "Uralo-jukagirische Nachlese", *SprSällsk-UUA*, C. 12, Berlin.
- Collinder Björn (1960) *Comparative grammar of the Uralic language*, Helsinki 1960.
- Collinder Björn (1965) "Hat das Uralische Verwandle?", *Acta Societatis Linguisticae Upsaliensis*, C. 4, Uppsala.
- Collinder Björn (1965) *An Introduction to the Uralic languages*, Berkeley 1965.
- Collins Francis (2006) *Language of God: A Scientist Presents Evidence for Belief*, New York.
- Coşkun Gökçe (2020) "Altay Dilleri Teorisi Üzerine", *academia.edu*, İstanbul.
- Crossland Ronald (1967) *Immigrants From The North*, Cambridge 1967.
- Cuny Albert (1924) *Études prégrammaticales sur le domaine des langues indo-européennes et chamito-sémitiques*, Paris.
- Cuny Albert (1934) "Linguistique du hittite", *Revue hittite et asianique*, C. 13-14, Paris.
- Cuny Albert (1943) *Recherches sur le vocalisme, le consonantisme et la formation des racines en "nostratique", encetre de l'indo-européen et du chamito-sémitique*, Paris.
- Cuny Albert (1946) *Invitation à l'étude comparative des langues indo-européennes et des langues chamito-sémitiques*, Bordeaux.
- Çimke Harun (2015) "Gürcü Dili Çalışmaları ve Gürcistan'ın Dil Politikası", *Karadeniz Araştırmaları*, S. 47, Rize.
- Dalmia Vasudha (2017) *Hindu Pasts: Women, Religion, Histories*, New York.
- Décsy Gyula (1965) *Einführung in die finnisch-ugrische Sprachwissenschaft*, Wiesbaden.
- Deeters Gerhard (1930) *Das Kharthwelische Verbum, Vergleichende Darstellung des Verbalbaus der südkaukasischen Sprachen*, Leipzig.

- Deeters Gerhard (1955) “Gab es Nominalklassen allen kaukasischen Sprachen?”, *Corolla Linguistica*, Wiesbaden.
- Deeters Gerhard (1963) *Die kaukasischen Sprachen*, Leipzig.
- Deeters Gerhard (1963) *Türkische und Mongolische Elemente im Neupersischen: Türkische Elemente im Neupersischen*, Michigan.
- Delitzsch Franz (1873) *Studien über indogermanisch-semitische Wurzelverwandtschaft*, Leipzig.
- Demir Duygu Özge (2013) “Mariler ve Mari dili Üzerine Notlar”, *Tehlikedeki Diller Dergisi*, C. 2, S. 2, Ankara.
- Demiral Serkan, Kaya Muzaffer (2020) “Dilin Kökenine Yönelik Kuramların Değerlendirilmesi”, *Journal of Current Debates in Social Sciences*.
- Deuel Leo (1965) “XXI”. *Testaments of Time: Baltimore*, Maryland.
- Dimmendaal Gerrit (2008) “Language Ecology and Linguistic Diversity on the African Continent”, *Language and Linguistics Compass*, C. 2, S. 5, Cologne.
- Diyakonov Igor (1947) *Epigrafiya Vostoka: Ob odnoy ranney arabskoy nadpisi*, Leningrad.
- Diyakonov Igor (1965) *Semitohamitskiye Yaziki: opyt klasifikatsii*, Moskova.
- Dolgopolskiy Aron (1966) “Materyalı po sravnitelno-istoričeskoy fonetike kuşitskih yazikov: gubniye i dentalniye smičniye v naçalnom položenii”, *ASb*, Moskova.
- Dolgopolskiy Aron (2008) *Nostratic Dictionary*, Cambridge.
- Donner Kai (1920) “Über die anlautender labialen Spiranten und Verschlusslaute im Samojedischen und Uralischen”, *MSFOu*, C. 49, Helsinki.
- Donner Otto (1888) *Vergleichendes Wörterbuch der Finnisch-Ugrischen Sprachen*, Helsinki.
- Donner Otto (1901) *Die uralaltaischen Sprachen*, Helsinki.
- Drews Robert (1988) *The Coming of the Greeks*, Princeton.
- Dumezil Georges (1977) *Les dieux souverains des indo-européennes*, Paris.
- Dziebel German (2007) *The Genius of Kinship: The Phenomenon of Human Kinship and the Global Diversity of Kinship Terminologies*, Cambria.
- Dziebel German (2019) “On the Homeland of the Uralic Language Family”, *Anthropogenesis*, Helsinki.

- Eberhard David, Gary Fennig, Charles. D (2021) "Ethnologue: Languages of the World: Arabic", *Ethnologue*, Dallas.
- Ebu'l-Kâsimî Muhsin (1374) *Zebân-i Fârsî ve Serguzeşt-i Ân*, Tahran.
- Edwin Bryant, Laurie Patton (2005) *The Indo-Aryan Controversy: Evidence and Inference in Indian history*, London.
- Ellis Francis Whyte (1816) *Note to the Introduction*, Chennai.
- Ember Aaron (1930) *Egypto-Semitic studies*, Leipzig.
- Emeneau Murray Barnson (1954) "Linguistic prehistory of India", *Proceedings of the American Philosophical Society*, C. 98, S. 4, Los Angeles.
- Emeneau Murray Barnson (1955) *Kolami: A Dravidian language*, Los Angeles.
- Emeneau Murray Barnson (1961) "A Dravidian etymology of the Sanskrit proper name Nala", *University of California publications in classical philology*, Los Angeles.
- Emeneau Murray Barnson (1962) *Dravidian and Indian linguistics*, Berkeley.
- Erämetsä Elvi (1953) "Verzeichnis der etymologisch behandelten finnischen Wörter", *AASF*, C. 2, S. 1, Helsinki.
- Ercilasun Ahmet Bican (2004) *Başlangıçtan XX. Yüzyıla Türk Dili Tarihi*, Ankara.
- Erdödi József (1930) "Ein Berührungspunkt des indogermanischen und des finnischugrischen Zahlensystems", *IF*, Leipzig.
- Ergin Muharrem (2003) *Orhun Âbideleri, Hisar Kültür Gönüllüleri*, İstanbul.
- Esen Minara Aliyeva (2009) "Rus Dilindeki Türkçe Kelimeler Üzerine Bir Tasnif Denemesi", *Turkish Studies: International Periodical for the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic*, C. 3, S. 7, Ankara.
- Fähnrich Heinz (2007) *Kartwelisches Wörterbuch*, Leiden.
- Féghali Michel, Cuny Albert (1924) "Du Genre Grammatical en Semitique", *Bulletin of the School of Oriental and African Studies*, C. 3, S. 3, London.
- Feichtner Max Karl (1932) "Die l- Präfix und t- Suffixverben im Ägyptischen", *WZKM*, C. 39, Viena.
- Feist Sigmunt (1913) *Kultur, Ausbreitung und Herkunft der Indogermanen*, Berlin.
- Ferrario Benigno (1923) "La coniugazione cuscitica ed il problema delle affinità e della origini", *Archivio di glottologia e filologia africana*, C. 1, Montevideo.

- Ferrario Benigno (1941) “La protohistoria a la luz de la glotologia area etiopico-egipcio-bérbera”, *Revista del Instituto de antropologia de la Universidad Nacional de Tucumán*, C. 2, S. 3, Tucumán.
- Fialkoff Andrew Bell (2000) *The Role of Migration in the History of the Eurasian Steppe*, New York.
- Fleming Harold (1976) “Cushitic and Omotic”, *Language in Ethiopia*, London.
- Fleming Harold (2002) *Afrasian and Its Closest Relatives: the Borean Hypothesis*, Boston.
- Fokos-Fuchs Dávid Rafael (1949) “Der Komparativ und Superlativ in den finnisch-ugrischen Sprachen”, *FUF*, C. 3, Budapeşte.
- Fokos-Fuchs Dávid Rafael (1962) *Die Rolle der Frage nach Sprachverwandtschaft; Mit besonderer Rücksicht auf das Problem der uralaltaischen Sprachverwandtschaft*, Wiesbaden.
- Gamkrelidze Tamaz (1959) *Sibilyantniye Sootvetsviya i Nekotoriye Voprosy Drevneysey Struktury Kartvelskih Yazikov*, Tiflis.
- Gamkrelidze Tamaz (1960) “Hettskiy yazık i laringalnaya teoriya”, *Trudi in-ta yazikoznaniya AN Gruz. SSR*, C. 3, Tiflis.
- Gamkrelidze Tamaz (1989) *Writing system and the old Georgian script*, Tiflis.
- Gamkrelidze Tamaz, İvanov Vsacesklav (1984) *Indo-European and The Indo-Europeans: A reconstruction and Historical Typologicak Analysis of A Protolanguage and A Proto-Culture*, Tiflis.
- Gamkrelidze Tamaz, Machavariani Givi (1965) *Sistema sonantov i ablauta v kartvelskih yazıkah: Tipologiya obşekartvelskoy struktury*, Tislis.
- Gell-Mann Murray, Peiros Ilia, Starostin Georgi (2009) “Distant Language Relationship: The Current Perspective”, *Journal of Language Relationship*, Moskova/Santa-Fe.
- Gencan Tahir Nejat (1979) *Dilbilgisi*, TDK Yayını, Ankara.
- Genetz Arvid (1896) “Ensi tavuun vokaalit suomen, lapin ja mordvan kaksi- ja useampitavuissaa sanoissa”, *Suomi III*, C. 3, S. 3, Helsinki.
- Georg Stefan, Vovin Alexander, (2005) “Review of Indo-European and Its Closest Relatives: The Eurasiatic language family”, *Diachronica*, C. 2, S. 1, Bonn.

- Georgiyev Vladimir (1958) *Ísledovanya po sravnitelno-istoričeskomu yazıkoznaniyu*, Moskova.
- Gertrud Pätsch (1955) *Grundfragen der Sprachtheorie*, Halle.
- Gimbutas Marija (1970) “Proto-Indo-European Culture: The Kurgan Culture during the Fifth, Fourth and Third Millennia B.C”, *University of Pennsylvania Press*, Pennsylvania, 1970.
- Gombocz Zoltán (1912) “Lautgeschichte der Altaischen Sprachen”, *KSz*, C. 13, Budapest..
- Gombocz Zoltán (1944) János Melich, *Magyar etymologiai szótár*, Budapest.
- Gonda Jan (1954) “The original character of the Indo-European relative pronoun *io*”, *Lingua*, C. 4, Utrecht.
- Gonda Jan (1956) *The character of the Indo-European moods, with special regard to Dreek and Sanskrit*, Wiesbaden.
- Gragg Gene (2019) “Semitic and Afro-Asiatic”, *The Semitic Languages*, Routledge.
- Grandgent Charles Hall (1907) *An Introduction to Vulgar Latin*, Boston.
- Greenberg Joseph (1952) “The Afro-Asiatic Present”, *JAOS*, C. 72, Columbia.
- Greenberg Joseph (1955) “Internal /a/- plurals in Afroasiatic”, *Afrikanistische Studien*, Berlin.
- Greenberg Joseph (1958) “The labial consonants of Proto-Afro-Asiatic”, *Word*, C. 14, S. 3, Columbia.
- Greenberg Joseph (1960) “An Afro-Asiatic paltern of gender and number agreement”, *Journal of American Oriental Society*, C. 80, Columbia.
- Greenberg Joseph (1965) “The evidence for */m-b/ as a Proto-AfroAsiatic phoneme”, *Symbolae, linguisticae in honorem Georgii Kurylowicz*, Karakow.
- Greenberg Joseph (2000) *Indo-European and Its Closest Reslatives: The Eurasiatic Language Family*, C. 1, Stanford.
- Greenberg Joseph (2005) *Genetic Linguistics: Essays on Theory and Method*, Oxford.
- Greenberg Joseph, Cooley Ralph, Barnes Mervin, Dunn John (1979) “The Classification of American Indian Languages”, *Papers of the Mid-American Linguistic Conference*, Oklahoma.
- Grimm Jacob (1999) *Deutsches Wörterbuch*, Berlin.

- Grünthal Riho (2022) “Drastic demographic events triggered the Uralic spread”, *Diachronica*, Helsinki.
- Grünthal Riho, Heyd Volker, Holopainen Sampsa, Janhunen Juha, Khanina Olga, Miestamo Matti, Nichols Johanna, Saarikivi Janne, Sinnemäki Kaius (2022) “Drastic demographic events triggered the Uralic spread”, *Diachronica*, C. 39, S. 4, Bonn.
- Gustav Cuno Johann (1871) *Forschunhen im Gebiete der alten Völkerunde*, Berlin.
- Güldemann Tom (2018) “Historical Linguistics and Genealogical Language Classification in Africa”, *The Languages and Linguistics of Africa: The World of Linguistics*, C. 11, Berlin.
- Gülensoy Tuncer (1986) “Moğolların Gizli Tarihi ve Altan Topçı’nın Türk Dili ve Kültür Açısından Değerlendirilmesi”, *Türk Dili Araştırmaları Yıllığı-Belleten*, C. 32, S. 1986, Ankara.
- Gündüz Ali (2002) *Hemşinliler: Dil, Tarih, Kültür*, Ankara.
- Güntert Hermann (1934) *Ursprung der Germanen*, Heidelberg.
- Hajdú Péter (1963) *The Samoyed peoples and languages*, Bloomington.
- Häkkinen Kaisa (1996) *Suomalaisten esihistoria kielitieteen valossa*, Helsinki.
- Halász Ignác (1893) “Az ugor-szamojéd nyelvrokonság kérdése”, *Nyelvtudományi Közlemények*, Budapest.
- Hall Jonathan (1997) *Ethnic Identity in Greek Antiquity*, Cambridge 1997.
- Handel Joseph (1912) “O pokrewienstwie jezików indoeuropejskich i semickich”, *EOS*, S. 18, Varşova.
- Handel Joseph (1932) “Indoeuropaeo-semitica”, *EOS*, S. 34, Varşova.
- Hartmann Peter, *Zur Typologie des Indogermanischen*, Heidelberg 1956.
- Hayward Richard (2000) “Afroasiatic”, *African Languages: An Introduction*, Cambridge.
- Hencken Hugh O’Neill (1955) *Indo-European language and archaeology*, Menasha.
- Hetzron Robert (2009) “Afroasiatic Languages”, *The World Major Languages*, Routledge.
- Hirt Herman (1907) *Die Indogermanen, ihre Verbreitung, ihre Heimat und ihre Kultur II*, Strasbourg.
- Hirt Hermann (1937) *Indogermanische Grammatik VII*, Heidelberg.

- Holdcroft David (1991) *Saussure: Signs, System and Arbitrariness*, Cambridge.
- Homburger Liliás (1957) “De quelques éléments communs à l’égyptien et aux langues dravidiennes”, *Kêmi*, Paris.
- Homburger Liliás (1957) “De quelques éléments communs à l’égyptien et aux langues dravidiennes”, *Kêmi*, Paris.
- Hulbert Homer (1906) *Comparative grammar of the korean language and the Dravidian dialects of India*, Seoul.
- Itkonen Erkki (1954) “Zur Geschichte des Vokalismus der ersten Silbe im Tscheremissischen und in den permischen Sprachen”, *FUF*, C. 31, Helsinki.
- Itkonen Erkki (1954) *Über die suffixalen Labialvokal im Lappischen und Ostseefinnischen “-SvL, -Arg”*, Helsinki.
- Itkonen Erkki (1955) “Über die Betonungsverhältnisse in den finnisch-ugrischen Sprachen”, *ALH*, C. 5, Helsinki.
- Itkonen Toivo Immanuel (1946) “Zur Frage nach der Entwicklung des Vokalismus der ersten Silbe in den finnisch-ugrischen Sprachen, insbesondere im Mordwinischen”, *FUF*, C. 29, Helsinki.
- Itkonen Toivo Immanuel (1962) “Die Laut-und Formenstruktur der finnisch-ugrischen Grundsprache”, *UAJb*, C. 34, S. 3, Helsinki.
- İmanova Nurlana Nizami kızı (2021) “History of Development of the Nostratic Theory”, *Path of Science*, C. 7, S. 6, Baku.
- İvanov Vyačeslav (1965) *Obšeindoevropeyskaya, praslavyanskaya i anatoliyskaya yazıkoviye sistemi*, Moskova.
- Jambor Paul (2013) “İngiliz dili Emperyalizmi: Bakış Açıları”, *Uluslararası Dil Olarak İngilizce Dergisi*, Seoul.
- Janhunen Juha (2009) “Proto-Uralic-what, where and when?”, *The Quasquicentennial of the Finno-Ugrian Society: Suomalais-Ugrilaisen Seuran Toimituksia*, Helsinki.
- Jansen Ea (2004) “The National Awakening of the Estonian Nation”, *Estonia: Identity and Inderpendence*, Vilnius.
- Johanson Lars (2000) “Linguistic Convergence in the Volga Area”, *Studies in Slavic and General Linguitics*, C. 28, Amsterdam.
- Joki Aulis (1955) *Suomen kielen etymologinen sanakirja*, Stockholm.

- Kaçarava Nanuli (2012) Alina Bağışvili, “Yunancadan Megrelceye Geçmiş Söz Varlığı”, *Karadeniz Uluslararası Bilimsel Dergi*, S. 15 Tiflis, 2012.
- Kálmán Bland (1958) *Whistoire des voyelles finales des langues finno-ugriennes*, Paris.
- Karagözoğlu Berna (2006) “Romen Dilinde Kullanılan Farsça Kelimeler”, *Doğu Esintileri*, Erzurum.
- Kazimov Qazanfar (2017) “History of the Azerbaijani language. From the most ancient times to XIII century”, *TEAS Press*, Bakü.
- Kesinkin Mesut (2012) “Orta ve Eski İrani Dillerin Zazacaya Tuttuğu Işık”, *II. Uluslararası Zaza Tarihi ve Kültürü Sempozyumu*, Bingöl.
- Kienast Burkhardt (1959) “Das Personalpronomen der 2 Person im Semitischen”, *Akten des XXIV. Internationalen Orientalisten-Kongresses*, München.
- Kim Ronald (2012) “Introduction to Tocharian”, *Ústav srovnávací jazykovědy*, Prag.
- Klein Jared, Joseph Brian, Fritz Matthias (2017) *Handbook of Comparative and Historical Indo-European Linguistics*, Berlin.
- Klimov Georgi (1960) *Opit rekonstruktsii fonemnogo sostava kartvelskogo yazıka-osnovı*, Moskova.
- Klimov Georgi (1962) *Skloneniye v Kartvelskih Yazıkah v sravnitelno-istoričeskom aspekte*, Moskova.
- Klimov Georgi (1964) *Etimologičeskiy slovar kartvelskih yazıkov*, Moskova.
- Klimov Georgi (1965) *Kavkazkiye yazıki*, Moskova.
- Klimov Georgi (1998) *Etymological Dictionary of the Kartvelian Languages*, Moskova.
- Klimov Georgi (2001) *World Languages, Kartvelian Languages: Megrelian*, Moskova.
- Klingenheben August (1951) “Althamito-semitische nominale Genusexponenten in heutigen Hamitensprachen”, *Zeitschrift der Deutschen Morgenländischen Gessellschaft*, C. 101, S. 26, Hamburg.
- Klingenheben August (1956) “Die Präfix und die Suffix konjugation des Hamitoschmitischen”, *MIOF*, C. 4, Hamburg.
- Kontsevich Lev (1958) “Bibliyografičeskiy ukazatel rabot po koreyskomu yazıku”, *Voprosı grammatiki i istorii vostočnıh yazıkov*, Moskova.

- Koppelman Heinrich (1933) *Die eurosische Sprachfamilie*, Heidelberg.
- Korhonen Mikko (1986) *Finno-Ugrian Language Studies in Finland 1828-1918*, Helsinki.
- Kortlandt Frederik (2007) *Italo-Celtic Origins And Prehistoric Development of the Irish Language*, Leiden.
- Kortlandt Frederik (2010) "Baltica and Balto-Slavica", *Baltistica*, C. 2, S. 65, Amsterdam.
- Koryakov Yuriy (2017) "Semiya Yazıkov", *Bolşaya Rossiyskaya Entsiklopediya*, Moskova.
- Kotwicz Wladyslaw (1936) *Contributions aux Études Altaïques*, Vilnius.
- Kotwicz Wladyslaw (1936) *Les pronoms dans les langues altaïques*, Krakow.
- Kotwicz Wladyslaw (1950) "Studia nad językami altaiskimi", RO, C. 16, Krakow.
- Kotwicz Wladyslaw (1950) "Studia nad językami altaiskimi", RO, C. 16, Krakow.
- Krishnamurti Bhadriraju (1958) "Alternations i/e and u/o in South Dravidian", *Language*, C. 34, S. 4, Orissa.
- Krishnamurti Bhadriraju (1961) *Telugu verbal bases: A Comparative and descriptive study*, Los Angeles.
- Krishnamurti Bhadriraju (2003) *The Dravidian Languages*, Cambridge.
- Kudzinowski Czeslaw (1954) "Zagadnienie pokrewienstwa języków indoeuropejskich i ugrofinski", *Sprawozdania Poznańskiego towarzystwa przyjaciół nauk*, C. 1, Poznan.
- Kudzinowski Czeslaw (1954) "Zagadnienie pokrewienstwa języków indoeuropejskich i ugrofinski", *Sprawozdania Poznańskiego towarzystwa przyjaciół nauk*, C. 1, Poznan.
- Kuiper Franciscus Bernardus Jacobus (1937) *Die Indogermanischen Nasalpräsentia*, Amsterdam.
- Kuiper Franciscus Bernardus Jacobus (1958) "Two Problems of Old Tamil Phonology", *Indo-Iranian Journal*, C. 2, S. 3, Leiden.
- Kur'an-ı Kerim, Rahman, 55/1-3.
- Kurylowich Jerzy (1956) *L'apophonie en indoeuropeen*, Wrocław.
- Kurylowich Jerzy (1958) *L'accentuation des langues indo-européennes*, Wrocław.
- Lacau Pierre (1954) "Égyptien et Sémitique", *Syria. Archéologie, Art et histoire*, Paris.

- Lacy O'Leary (1915) *Characteristics of the Hamitic languages*, Bristol.
- Lako Gy (1941) "Finnugor vegmaganhangzokerdesek", *NyK*, C. 51, Budapest.
- Leclerc Jacques (2012) "Estonie", *L'aménagement linguistique dans le monde*, Paris.
- Lehmann Winfred Philipp (1952) *Proto-Indo-European Phonology*, Austin.
- Lehtisalo Toivo (1927) "Über den Vokalismus der ersten Silbe im Juraksamojedischen", *MSFOu*, C. 56, Helsinki.
- Lehtisalo Toivo (1936) "Über die primären ururalischen Ableitungssuffix", *MSFOu*, C. 72, Helsinki.
- Lewy Ernst (1928) *Die Sprachfamilien und Sprachkreise der Erde*, Berlin.
- Liebert Gösta (1956) *Die indoeuropäischen Personalpronomina und die Laryngaltheorie*, Lund.
- Ligeti Lajos (1953) *Az uráli és altaji nyelvek viszonyának kérdése*, Budapest.
- Ligeti Lajos (1960) "Les anciens éléments mongols dans le mandchou", *AON*, C. 10, Budapest.
- Ligeti Lajos (1963) "Notes Sur le Vocabulaire Mongol D'Istanbul", *AOH*, C. 16. S. 2, Budapest.
- Lipiński Edward (2001) *Semitic Languages: Outline of a Comparative Grammar*, Paris.
- Lisker Leigh (1958) "The Tamil occlusives: short vs. long or voiced vs. voiceless?", *IL*, C. 19, Pennsylvania.
- Lomonosov Mihail (1952) "Materyalı k Rossiyskoy Grammatike", *Fundamentalnaya Elektronnaya Bibliyoteka: Russkaya Literatura i Folklor*, Moskova, 1952.
- Lottner Karl (1861) "On sisterfamilies of languages, especially those connected with the Semitic family", *TPhS*, C. 2, Indiana.
- Lukas Johannes (1936) "Neue Aussichten zur sprachlichen Gliederung des Sudan", *Internationaler Linguisten-Kongress*, Kopenhag.
- Lytkin Vasilij (1964) *İstoričeskiy vokalizm permskih yazıkov*, Moskova.
- Machavariani Givi (1959) "K genezisu form sravnitelnoy stepeni v kartvelskih yazıkah", *Tr.TGU*, Tiflis.
- Machavariani Givi (1960) "O tryoh ryadah sibilyantnih spirantov i affrikat v kartvelskih yazıkah", XXV International Congress East Science: SSSR, Moskova.

- Machavariani Givi (1964) “K voprosu ob indoevropeysko-kartvelskih tipologičeskikh parralelyah”, *Mejdunarodnyj kongress antropologičeskikh i etnografičeskikh nauk*, Moskova.
- Machavariani Givi (1965) *Obšekartvelskaya Konsonantnaya Sistema*, Tiflis.
- Machavariani Givi (1966) “K tipologičeskoy harakteristike obšekartvelskogo yazıka-osnovı”, VYA, Tiflis.
- Mallory James (2000) Mair Victor, *The Tarim Mummies*, London.
- Mallory James (2010) “Bronz Age Languages of The Tarim Basin”, *Expedition*, London.
- Mandavilli Sujay Rao (2015) “On the origin and spread of languages: Propositioning Twenty-first century axioms on the evolution and spread of languages with concomitant views on language dynamics”, *ELK Asia and Pacific Journal of Social Science*, C. 3, S. 1, Washington.
- Marcantonio Angela (2001) Nummenaho Pirjo, Salvagni Michela, “The Ugric-Turkic Battle: A Critical Review”, *Linguistica Uralica*, C. 2, Roma.
- Mark Julius (1929) “Das System der Possessivsuffixe in den uralischen Sprachen”, *Sitzungsberichte der Gelehrten Estnischen Gesellschaft*, Dorpar, Tartu.
- Marr Nikolay (1908) *Osnovniye tablitsı k grammatike drevnegruzinskogo yazıka s predvaritelnum soobşeniyem o rodstve gruzinskogo yazıka s semitičeskimi*, St. Petersburg.
- Martirossov. A (1964) *Mestoimeniya v kartvelskih yazıkah: İstoriko-sravnitelny analiz*, Tiflis.
- Master Alfred (1939) “Intervocalic Plosives in Early Tamil”, *Bulletin of the Schhol of Oriental Studies*, C. 9, S. 4, London.
- Matasovic Ranko (2019) “A Grammatical Sketch of Albanian for Students of Indo European”, *Zagreb University Journal*, Zagreb.
- Matthäus Much (1904) *Die Heimat der Indogermanen Lichte der urgeschichlichen Forschung*, Berlin.
- Mažiulis Vytautas (1999) *Baltic Languages: Development of the individual Baltic languages*, Vilnius.
- Mazman Nevin (2019) “Alman Türkolog: Prof. Dr. Claus Schönig”, *Çukurova Üniversitesi Türkoloji Araştırmalar Dergisi*, C. 4, S. 2, Adana.

- Meerwarth Aleksandr (1925) "The history of the intervocalic stops in the Dravidian languages", *Doklady Akademii Nauk*, S. 7, Moskova.
- Meherremli Bala Balacaoglu (2016) *Homogeneous Words in World Languages*, Khazar Üniversitesi, Bakü.
- Meillet Antione (1934) *Introduction à l'étude comparative des langues indoeuropéennes*, Paris.
- Meinhof Carl (1922) *Die Sprachen der Hamiten*, Hamburg.
- Melchert Craig (2012) *Topics in Anatolian Historical Grammar*, Köln.
- Melikşvili Georgi (1965) "Voznikoveniye Hettskogo tsarstva i problemı drevneyşego naseleniya Zakavkazia i Maloy Azii", *VDİ*, C. 1, Tiflis.
- Menges Karl Henrich (1953) "Zwei altmesopotamische Lehnwörter im Altaischen", *UAJb*, Viyana.
- Menges Karl Henrich (1960) *Morphologische Probleme; 1. Zum Genetiv und Accusativ*, Wiesbaden.
- Menges Karl Henrich (1964) "Zum ural-altaischen -u/-w- des medio-passiven Aspekts im Türkischen", *UAJb*, Viyana.
- Menges Karl Henrich (1964) *Etymologika*, Viyana.
- Meyer Ronny, Wolff Ekkehard (2019) "Afroasiatic Linguistic Features and Typologies", *The Cambridge Handbook of African Linguistics*, Cambridge.
- Micntosh Jane (2008) *The Ancient Indus Valley: New Perspectives*, Santa Barbara.
- Miller Andrew (1986) *A Third Pillar of the Altaic Hypothesis*, Honolulu.
- Miller Andrew (1991) *Genetic Connections Among the Altaic Languages*, California.
- Miller Andrew (1996) *Languages and History: Japanese, Korean and Altaic*, Oslo.
- Mladenov Stefan (1937) "Obşı osobenosti i elementi na yezitsite indoyevropeiski, turski i mongolski", *Spisaniye na BAN*, S. 55, Sofya.
- Mladenov Stefan (1943) *Uvod vo vseobşoto yezikoznaniye*, Sofya.
- Moon Lee Ki (1958) "A Comparative Study of Manchu and Korean", *UAJb*, Seoul.
- Morgan Elaine (1997) "The Aquatic Ape Hypothesis-The Most Credible Theory of Human Evolution", *Souvenir*, Londra.
- Moscato Sabatino (1964) *An introduction to the comparative grammar of the semitic languages: Phonology and morphology*, Wiesbaden.
- Möller Hermann (1907) *Semitisch und Indogermanisch*, Kopenhag.

- Möller Hermann (1908) “Die gemeinindogermanisch-semitischen Worttypen der zwei- und dreikonsonantigen Wurzel und die indogermanisch-semitisch vokalischen Entsperchungen”, *KZ*, S. 62, Kopenhag.
- Möller Hermann (1909) *Indouropæisk-semitisk sammenlignenden glossarium*, Kopenhag.
- Möller Hermann (1911) *Indoeuropæisk-semitisk sammenlignenden glossarium II*, Kopenhag.
- Möller Hermann (1911) *Vergleichendes indogermanisch-semitisch Wörterbuch*, Göttingen.
- Munkácsi Bernát (1901) *Arja és kaukázusi elemek a finn-magyar nyelvekben*, Budapeste.
- Munkácsi Bernát (1904) “Grundriss der Geographie und Geschichte des Alten Orients”, *KSz*, München.
- Murayama Shichirô (1956) “Vergleichende Betrachtung der Kasus-Suffixe im Altjapanischen”, *Studia Altaica, Festschrift N. Poppe*, Wiesbaden.
- Murayama Shichiro (1958) “Einige Formen der Stammverkürzung in den altaischen Sprachen”, *Oriens*, C. 11, Viyana.
- Murayama Shichirô (1962) “Etymologie des altjapanischen Wortes irô Farbe, Gesichtsfarbe, Gesicht”, *UAJb*, C. 34, Viyana.
- Müldür Fatih (2016) “Noam Chomsky’de Üretici Dilbilgisi: Derin Yapı ve Yüzey Yapı Ayrımı”, *Uludağ Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi Felsefe Dergisi*, ISSN: 1303-4251S. 27, Bursa.
- Napolskih Vladimir (1997) *Vvedenie v istoricheskuyu uralistiku*, İjevsk.
- Németh Gyula (1930) “Az uráli és a török nyelvek ösi kapcsolata”, *NyK*, C. 47, Budapeste.
- Nesheim Asbjørn (1950) “On the question of consonant combinations in Finno-Ugrian”, *MSFOu*, Oslo.
- Newman Paul (1980) *The Classification of Chadid within Afroasiatic*, Leiden.
- Nimet Akdes (1934) “Eski Slavca’daki Türkçe Sözlere Dair”, *İstanbul Üniversitesi Türkiyat Mecmuası*, İstanbul.
- Nişanyan Sevan (2000) Nişanyan Müjde, *Karadeniz Meraklısı için Gezi Rehberi*, İstanbul.

- Nomura Masayoshi (1959) *Materials for the historical phonology of the Mongol language*, Nagiya City.
- Nordlund Taru, Baddeley Susan, Voeste Anja (2012) “Standardization of Finnish orthography: From reformists to national awakeners”, *Orthographies in Early Modern Europe*, Berlin.
- Nutsubidze Shalva (1956) *History of Georgian Philosophy*, Tiflis.
- Nyberg Henrik Samuel (1920) “Wortbildung mit Präfixen in den semitischen Sprachen”, *MO*, C. 14, Stockholm.
- Nyman Ann-Sofie (2006) “The Human Rights Situation of Mari Minority of the Republic of Mari El”, *A Study of the Titular Nationality of One of Russia's Ethnic Regions*, Helsinki.
- Olderogge Dmitriy (1952) “Proishojdeniye narodov tsentralnogo Sudana”, *Sovetskaya etnografiya*, C. 2, Moskova.
- Öhmann Emil (1924) *Zu den Beziehungen zwischen den finnisch-ugrischen und indogermanischen Sprachen*, Helsinki.
- Özür Nazan Karakaş (2015) “Strabo'nun Coğrafyası”, *İÜEFEB, Coğrafya Dergisi*, S. 30, İstanbul.
- Paasonen Heikki (1907) “Zur Frage von der Urverwandtschaft der finnisch-ugrischen und indoeuropäischen Sprachen”, *FUF*, C. 7, Helsinki.
- Paasonen Heikki (1917) “Beiträge zur finnisch-ugrisch-samojedischen Lautgeschichte”, *KSz*, C. XIII, Helsinki.
- Paasonen Heikki (1918) “Die finnisch-ugrisch /s/ Laute”, *MSFOu*, Helsinki.
- Pagel Mark, Atkinson Quentin, Calude Andreea, Meade Andrew, “Ultraconserved words point to deep language ancestry across Eurasia” (2013) *Proceedings of the National Academy of Sciences*, Reading.
- Parpola Asko (1975) “On the relationship of the Sumerian toponym Meluhha and Sanskrit mleccha”, *Studia Orientalia*, Tunus.
- Parpola Asko, Carpelan Christian (2005) “The Cultural Counterparts to Proto Indo-European, Proto Uralic and Proto Aryan: Archaeological Records”, *The Indo-Aryan Controversy: Evidence and Inference in Indian History*, New York.
- Pedersen Holger (1902) *Türkische Lautgesetze*, Kopenhag.
- Pedersen Holger (1904) *Armenisch und die Nachbarsprachen*, Kopenhag.

- Pedersen Holger (1933) "Urverwandtschaft des Indoeuropäischen und Ugrofinnischen", *Liber semisaecularis Societatis Fenno-Ugricae, MSFOu*, C. 67, Helsinki.
- Peisker Jan (1905) "Die älteren Beziehungen der Slaven zu Turkotataren und Germanen", *Vierteljahrschrift für Sozial- und Wirtschaftsgeschichte*, C. 3, S. 2, Prag.
- Peyrot Michael (2019) "The Deviant Typological Profile of the Tocharian Branch of Indo-European May be due to Uralic Substrate Influence", *Indo-European Linguistics*, C. 7, S. 1, Leiden.
- Pillai Kanapathi (1943) "The Enunciative Vowel in Dravidian", *UCeylR*, C.1, Ceylon.
- Pillai R.P. Sethu (1959) *Dravidian comparative dictionary*, Madras.
- Pilszczikowa Nina (1960) "Le haoussa et le chamitosémitique à la lumière de l'Essai comparatif de Marcel Cohen", *RO*, C. 24, S. 1, Paris.
- Pokorny Julius (1959) *Inc germanisches etymologisches Wörterbuch*, München.
- Polák Václav (1955) "Contribution à la grammaire historique des langues Kartvéliennes", *AO*, S. 1-2, Prag.
- Poppe Nikolaus (1924) "Sur un phonème turco-mongol", *Comptes Rendus De L'Académie des Sciences de Russie*, Leningrad.
- Poppe Nikolaus (1926) "Altaisch und Urtürkisch", *UJb*, C. 6, Wiesbaden.
- Poppe Nikolaus (1927) "Die Nominalstambildungssuffixe im Mongolischen", *KSz*, S. 20, Wiesbaden.
- Poppe Nikolaus (1952) *Plural suffixes in the Altaic Languages*, Helsinki.
- Poppe Nikolaus (1955) *Introduction to Mongolian comparative studies*, Helsinki.
- Poppe Nikolaus (1955) *Introduction to Mongolian comparative studies*, Helsinki.
- Poppe Nikolaus (1956) "The Mongolian Affricates *č and *z", *Central Asiatic Journal*, C. 2, S. 3, Wiesbaden.
- Poppe Nikolaus (1960) *Vergleichende Grammatik der Altaischen Sprachen*, Wiesbaden.
- Poppe Nikolaus (1962) "Antworten Auf Professor Fr. Wellers Fragen", *Central Asiatic Journal*, C. 7, S. 1, Wiesbaden.
- Poppe Nikolaus (1965) *Introduction to Altaic linguistics*, Wiesbaden.

- Porkhomovsky Victor (2020) "Afro-Asiatic Overview", *The Oxford Handbook of African Languages*, Oxford.
- Pott August Friedrich (1836) *Etymologische Forschungen auf dem Gebiete der indogermanischen Sprachen*, Lemgo.
- Praetorius Franz (1894) "Über der hamitischen Sprachen Ostafrika's", *Beiträge zur Assyriologie*, C. 2, Berlin.
- Prakasar Gnana (1953) *Linguistic evidence for the come on origin of th Dravidians and Indo-Europeans*, Virginia.
- Pröhle Wilhelm (1943) *Grundriss einer vergleichenden Syntax der uralaltaischen Sprachen mit besonderer Berücksichtigung der japanischen Sprache*, Budapest.
- Puhvel Jaan (1960) *Laryngeals and the Indo-European verb*. Los Angeles.
- Rahder Johannes (1935) "Comparative Treatment of the Japanese Language", *Monumenta Nipponica*, C. 7, S. 1, New Haven.
- Ramakrishnaiyah Korada (1935) *Studies in Dravidian Philology*, Madras.
- Ramaswami Aiyar Vishwanatha (1938) "Morphology of the Old Tamil verb.", *Anthropos*, C. 33, S. 6, Ernakulam.
- Ramstedt Gustav John (1871) *Forschunhen im Gebiete der alten Völkerunde*, Berlin.
- Ramstedt Gustav John (1903) *Über die Konjugation Des Khalkha-Mongolischen*, Wiesbaden.
- Ramstedt Gustav John (1912) *Zur Verbstammbildungslehre der mongolisch-türkischen Sprachen*, Helsinki.
- Ramstedt Gustav John (1916) "Ein anlautender stimmloser Labial in der mongolischtürkischen Sprachen", *JSFOu XXVIII*, S. 3, Helsinki.
- Ramstedt Gustav John (1924) "Die Verneinung in den altaischen Sprachen", *MSFOu*, Helsinki.
- Ramstedt Gustav John (1935) *Kalmückisches Wörterbuch*, Helsinki.
- Ramstedt Gustav John (1939) *A Korean Grammar*, Helsinki.
- Ramstedt Gustav John (1947) "The relation of the Altaic languages to other language groups", *JSFOu*, Helsinki.
- Ramstedt Gustav John (1951) "Aufsätze und Vorträge von G.J. Ramstedt, bearb. und hrsg. von Pentti Aalto", *JSFOu*, C. 55, S. 2, Helsinki.

- Ramstedt Gustav John (1952) *Einführung in die Altaische Sprachwissenschaft I*, Helsinki.
- Ramstedt Gustav John (1953) *Studies in Korean Etymology*, Helsinki.
- Ramstedt Gustav John (1957) *Einführung in die Altaische Sprachwissenschaft II Lautlehre*, Helsinki.
- Ramstedt Gustav John (1966) *Einführung in die altaische Sprachwissenschaft*, Helsinki.
- Rannut Mart (2004) "Language Policy in Estonia", *Revista de sociolingüística*, Barselona.
- Räsänen Martti (1953) "Uralaltaische Forschungen", *Urheimat im Lichte der Wortforschung und der Archäologie UAJb*, S. 25, Helsinki.
- Räsänen Martti (1955) *Uralaltaische Wortforschungen*, Helsinki.
- Räsänen Martti (1957) *Materialien zur Morphologie der türkischen Sprachen*, Helsinki.
- Räsänen Martti (1961) "Tü. anl. h- als Überbleibsel alt. p-", *UAJb*, S. 33, Helsinki.
- Räsänen Martti (1962) "Die Reflexiva u<*bu im Türkischen", *MSFOu*, S. 125, Helsinki.
- Räsänen Martti (1965) *Über die ural-altaische Sprachverwandtschaft*, Helsinki.
- Räsänen Martti (1968) "Ob Uralo-Altayskom Yazıkovom Rodstve", *Protokol Finskoy Akademii Nauk*, S. 1, Helsinki.
- Rask Rasmus (1918) *Undersøgelse om det gamle Nordiske eller Islandske Sprogs Oprindelse*, Kopenhag.
- Ravila Paavo (1929) "Ubeine do pelte Vertretung des urfinnischwolgaischen *aderat ersten Silbe Mordwinischen", *FUF*, C. 20, Helsinki.
- Ravila Paavo (1941) "Über die Verwendung der Numeruszeichen in den uralischen Sprachen", *FUF*, C. 27, Helsinki.
- Ravila Paavo (1945) *Suomalais-ugrilaisten kielten taivutuksen historia*, Helsinki.
- Ravila Paavo (1950) "Zur Geschichte der Deklination der Personalpronomina in den uralischen Sprachen", *MSFOu*, C. 98, Wiesbaden.
- Ravila Paavo (1957) "Über die Tempusstammbildung der finnisch-ugrischen Sprachen", *JSFOu*, C. 59, Berlin.
- Rayfield Donald (2000) *The Literature of Georgia: A History*, Routledge.

- Reinisch Leo (1980) *Das Zahlwort vier und neun in dem chamito-semitischen Sprachen*, Viyana.
- Resenkranz B. (1950) "Hethitisches zur Frage der indogermanisch-finnisch-ugrisch Sprachverwandtschaft", *AO, C. 1/2*, Kopenhag.
- Ringe Don, Warnow Tandy, Taylor Ann (2002) "Indo-European And Comlutational Cladistics", *Transactions of the Philological Society*, C. 100, S. 1, Malden.
- Ringe Donald (2006) *From Proto-Indo-European to Proto-Germanic*, Oxford.
- Roberts Alice (2015) *The Celts: Search For A Civilization*, Llandybie.
- Ross Alan (1944) "An Indoeuropean -Finnougrian loanword problem", *TPhS*, London.
- Rössler Otto (1951) "Akkadisches und Libysches Verbum", *Orientalia*, C. 20, Tübingen.
- Rössler Otto (1958) "Die Sprache Numidiens", *Sybaris*, Wiesbaden.
- Ruhlen Merritt (2006) *Dilin Kökeni Ana Dilin Evriminin İzinde*, Çev. İsmail Ulutaş, Hece yayınları, Ankara.
- Sâdık Rızâzâde-yi Şafak, (1352 hş.), *Târîh-i Edebiyyât-i Îrân*, Tahran 1352.
- Sal Ek (1963) "Über die palatalen Vokale der ersten Silbe im Ugrischen", *Congressus internationalis fenno-ugristarum*, Budapeşte.
- Salonen Armas (1937) *Über den syntaktischen Gebrauch der Flexionsendungen der Nomina im Ugursichen*, Helsinki.
- Sanjeyev Garma (1930) "Mançjuro-mongolskiye yazıkovıye paralleli", *İAN otd. guman. nauk*, Moskova.
- Sauvageot Aurélien (1930) *Recherches sur le vocabulaire des langues ouralo-altaïques*, Paris.
- Schleicher August (1862) *Compendium der vergleichenden Grammatik der indogermanischen Sprachen. Kurzer Abriss der indogermanischen Ursprache, des Altindischen, Altiranischen, Altgriechischen, Altitalischen, Altkeltischen, Altslawischen, Litauischen und Altdeutschen*, Bonn.
- Schleicher August (1877) *A Compendium of the Comparative Grammar of the Indo-European, Sanskrit, Greek and Latin Languages*, London.
- Schmidt Karl Horst (1962) *Studien zur Rekonstruktion des Lautstandes der südkaukasischen Grundsprache*, Wiesbaden.

- Schmidt Wilhelm (1928) "The Language of the Oroches", *Acta Universitatis Latviensis*, C. 10, Riga.
- Schott Wilhelm (1841) *De lingua Tschuwaschorum*, Berolini 1841.
- Schrader Friedrich (1935) "On the 'Uralian' Element in the Dravida and the Munda Language", *BSO(A)S*, C. 8, Berlin.
- Schrader Friedrich (1935) *Dravidisch und Uralisch*, Berlin.
- Schrader Otto, Nehring Alfons (1917) *Reallexikon der indogermanischen Altertumskunde I*, Berlin.
- Schrijver Pete (2016), *Celtic From The West 3: Atlantic Europe in the Metal Ages*, Utrecht.
- Schuchardt Hugo (1895) *Über das Georgische*, Viyana.
- Schuessler Axel (2007) *ABC Etymological Dictionary of Old Chinese*, Honolulu.
- Setälä Eemil Nestor (1896) "Über Quantitätswechsel im Finnisch-Ugrischen" *JSFOu*, C. 14, Berlin.
- Shanidze Akakiy (1942) "K probleme perehodnosti glagolov v kartvelskom yazıke", *AN Gruzinskaya SSR*, Tiflis.
- Shanidze Akakiy (1953) *Osnovi Gruzinskoy Grammatiki: 1. Mofologiya*, Tiflis.
- Shanidze Akakiy (1957) *Voprosy Struktury i İstorii Gruzinskogo Yazıka*, Tiflis 1957.
- Shulman Davit (2006) *Tamil*, Cambridge.
- Sinor Denis (1944) "Indo-européen-ouralo-altaïque", *T'oung Pao*, Pekin.
- Sinor Denis (1948) "Le problème de la parenté des langues ouralo-altaïques", *Revue de Géographie et d'Ethnographie*, S. 1, Paris.
- Sinor Denis (1952) "On Some Ural-Altaic plural suffixes", *AM*, C. 2, Paris.
- Sinor Denis (1961) "Un suffixe de lien ouralo-altaic", *On water-transport in Central-Eurasia UAJb*, S. 33, London.
- Sinor Denis (1963) "Observations on a new comparative Altaic phonology", *BSO(A)S*, S. 26, Indiana.
- Sinor Denis (1990) *The Cambridge History of Early Inner Asia*, Melbourne.
- Sivrioğlu Ulaş Töre (2013) "Avesta Dilinin Tarihi Coğrafyası", *Turkish Studies: International Periodical For The Languages, Literature and History of Turkish or Turkic*, C. 8, Ankara.

- Sköld Hannes (1926) “Indo-uralisch”, *Bulletin of the School of Oriental Studies, University of London*, Cambridge.
- Solleveld Floris (2020) “Lepsius as a linguist: fieldwork, philology, phonetics and the Hamitic Hypothesis”, *Language and History*, C. 63, S. 3, Nijmegen.
- Sommer Ferdinand (1951) *Zum Zahlwort*, München.
- Sotavalta Arvo (1912) “Astavaihtelusta samojedikielissä”, *Suomalaisen Tiedlakatemian Esitelmät ja Pöytäkirjat*, C. 1, Helsinki.
- Southworth Franklin (2005) “Proto-Dravidian Agriculture”, 7th ESCA Round Table Conference, Kyoto.
- Specht Franz (1947) *Der Ursprung der indogermanischen Deklination*, Gottingen.
- Starostin Sergey (1989) *Altayskaya problema i proishojdeniye yaponskogo yazıka*, Moskova.
- Starostin Sergey, Dybo Anna, Mudrak Oleg (2003) *An Etymological Dictionary of Altaic Languages*, Moskova.
- Starostin Sergey, Mudrak Oleg (2005) *Sravnitelno-istoričeskoye yazıkoznaniye*, Santa-Fe.
- Steiner George (1990) “The immigration of the first Indo-Europeans into Anatolia reconsidered”, *Journal of Indo-European Studies*, S. 18, Vaşington.
- Steinitz Wilhelm (1944) *Geschichte des finnisch-ugrischen Vokalismus I*, Stockholm.
- Steinitz Wilhelm (1952) *Geschichte des finnisch-ugrischen Konsonantismus II*, Stockholm.
- Steinitz Wilhelm (1956) “Zur ob-ugrischen Vokalgeschichte”, *UAJb*, C. 27, S. 3, Berlin.
- Stone Jon (2002) “The Essential Max Müller On Language, Mythology, and Religion”, *Palgrave MacMillan*, New York.
- Strahlanberg Philip Johan (1730) *Das Nord-und Ostliche Theil von Europa und Asia*, Stockholm.
- Subbaiya K.V (1910) “A Comparative grammar of Dravidian languages”, *IAnt*, C. 39, S. 40, Indiana.
- Sugar Peter (1996) *A History of Hungary*, Indiana.
- Svitiç Vladislav İlliç (1964) *Opıt Sravneniya Nostratiçeskih Yazıkov I*, Moskova.
- Svitiç Vladislav İlliç (1971) *Opıt Sravneniya Nostratiçeskih Yazıkov II*, Moskova.

- Szemerényi Oswald (1960) *Studies in the Indo-European system of numerals*, Heidelberg.
- Szinnyei József (1927) *Magyar nyelvhasználat*, C. 7, Budapest.
- Tailleur Olivier Guy (1959) "Plaidoyer pour le youkaghir branche orientale de la famille ouraliene", *Lingua*, C. 8, S. 4, Paris.
- Tambets Kristina, Metspalu Mait, Lang Valter, Villems Richard, Kivisild Toomas, Kriiska Aivae, Thomas Mark, Diez del Molino David, Crema Enrico Ryunosuke (2019) "The Arrival of Siberian Ancestry Connecting the Eastern Baltic to Uralic Speakers further East", *Current Biology*, C. 29, S. 10, Tartu.
- Taşer Suat (2004) *Örneklerle Konuşma Eğitimi*, İstanbul.
- Tavkul Ufuk (2006) "Kafkasya'nın Unutulmuş Bir Dağ Halkı: Svanlar", *Kırım Dergisi*, C. 14, S. 54, Ankara.
- Teignmouth Lord (2013) *The Works of Sir William Jones*.
- Tekin Talat (1993) *Japonca ve Altay Dilleri*, Doruk Yayınları, Ankara.
- Tekin Talat (2003) "Altay Dilleri Teorisi", *Makaleler I Altayistik*, Haz. Yılmaz Emine, Demir Nurettin, Ankara.
- Tevrat, Yar. 3: 20, s. 30.
- Tevrat, Yar. 4: 25, s. 35.
- Tevrat, Yar.2: 19 RAB.
- Thacker Thomas William (1954) *The Relationship of the Semitic and Egyptian*, Oxford.
- Thieme Paul (1953) *Die Heimat der indogermanischen Gemeinsprache*, Wiesbaden.
- Thomsen Vilhelm (1959) "Bemerkungen Über Das Mongolische Vokalsystem Der Zweiten Silbe", *Acta Orientalia Academiae Scientiarum Hungaricae*, C. 16, S. 3, Kopenhagen.
- Till Walter (1926) "Die Zusammenhänge zwischen den ägyptischen und semitischen Personalpronomina", *WZKM*, C. 33, Leipzig.
- Toivonen Yrjö (1928) "Zur Geschichte finnisch-ugrischen inlautenden Affrikaten", *FUF*, C. 19, Helsinki.
- Toivonen Yrjö (1929) "Beiträge zur Geschichte der finnisch-ugrischen L-Laute", *FUF*, C. 20, Helsinki.

- Toivonen Yrjö (1933) "Kleiner Beitrag zur Geschichte des finnisch-ugrischen Sibilanten", *Liber Semisaecularis Societatis Fenno-Ugricae MSFOu LXVII*, Helsinki.
- Toporiya Varlam (1931) *Svanskiy Yazık: Glagol*, Tiflis.
- Toporiya Varlam (1936) "K suffiksatsii glagolov s alterniruyuşey osnovoy", *Tr.TGU*, S. 7, Tiflis.
- Toporiya Varlam (1954) "K voprosu ob obşnosti grammatičeskih novoobrazovaniy v kartvelskih yazıkah", *İKYA*, S. 6, Tiflis.
- Toporiya Varlam (1959) *Slovoobrazovaniye v kartvelskih yazıkah: VI. Kompoziti*, Tiflis.
- Toporov Vladimir (2006) *World languages: Baltic Languages*, Moskova.
- Trombetti Alfredo (1908) "Saggi di lessicologia generale comparata; 1 pronomi personali", *Memorie della R. Accademia della Scienze dell'istituto di Bologna*, Bologna.
- Trombetti Alfredo (1916) *Saggi di glottologia generale comparata II*, Bologna.
- Trombetti Alfredo (1919) *Saggi di glottologia generale comparata III*, Bologna.
- Trubetzkoy Nikolay (1939) "Gedanken über das Indogermanenproblem", *Acta Linguistica*, C. 1, Kopenhag.
- Tucker Archibald, Bryan Margaret Arminel (1956) *The Non-Bantu Languages of North-Eastern Africa*, Oxford.
- Tuttle Edwin (1919) "Dravidian studies", *AJPh*, S. 40, New York.
- Tuttle Edwin (1929) "Dravidian researches", *AJPh*, S. 50, New York.
- Tuttle Edwin (1930) *Dravidian developments*, Philadelphia.
- Ullmann Stephan (1928) "Anlambilimi", çev. Kocaman Ahmet, Ankara.
- Vasiliy Nemchenko (2008) *Vedeniye v yazıkoznaniye*.
- Vergote Jozef (1945) *Phonétique historique de l'Égyptien: Les consonnes*, Louvain.
- Vergote Jozef (1960) *De oplossing van een gewichtig probleem: de vocalisatie van de Egyptische werkwoordvormen*, Brüksel.
- Vladimirtsov Boris (1910) "Turetskiye Elementı v Mongolskom Yazıke", *ZVORAO*, Moskova.
- Vladimirtsov Boris (1929) *Sravnitel'naya Grammatika Mongolskogo pismennogo yazıka i Halhaskogo Nareçiya: Vvedeniye i fonetika*, Leningrad.
- Vogt Hans (1938) "Arménien et caucasien du Sud", *NTS*, C.11, Oslo.

- Vogt Hans (1939) "Alternances vocaliques en géorgien", *NTS*, C. 11, Viyana, 1939.
- Vogt Hans (1947) "Suffixes verbaux en georgien ancien", *NTS*, S. 14, Viyana.
- Vogt Hans (1954) "Phoneme Classes and Phoneme Classification", *Word*, C. 1-4, S. 10, Viyana.
- Vogt Hans (1961) "Arménien at géorgien", *Handes Amsroya, Zeitschrift für armenische Philologie*, Viyana.
- Voloshina Aksana (2004) "Fredrich Schlegel i Franz Bopp (fleksiya i agglyutinatsiya kak dve tendentsii razvitiya indoyevropeyskogo slova)", *Yazikoznaniye i Literaturovedeniye*, Moskova.
- Vycichl Werner (1934) "Hausa und Ägyptisch", *MSOS*, C. 27, S. 3, Berlin.
- Vycichl Werner (1935) "Was sind Hamitensprach?", *Africa*, C. 8, S. 1, Berlin, 1935.
- Vycichl Werner (1953) "Ber eine Klasse ägyptischen Verben ultimae -j", *ZDMG*, C. 2, S. 103, Berlin.
- Vycichl Werner (1955) "Gab es eine Pluralendung -w im Äg. Eine relative Chronologie der ägyptischen Sprache", *ZDMG*, C. 105, S. 2, Berlin.
- Vycichl Werner (1958) "Grundlagen der ägyptisch-semitischen Wortvergleichung", *Mitteilungen des Deutschen archäologischen Instituts: Abteilung Kairo*, C. 16, Berlin.
- Vycichl Werner (1959) "Is Egyptian a Semitic language?", *Kush*, C. 7, Berlin.
- Walde Alois, Pokorny Julius (1932) *Vergleichendes Wörterbuch der indogermanischen Sprachen*, Leipzig.
- Walter Marika Namba (1986) "Tokharian Buddhism in Kucha: Buddhism of Indo-European Centum Speakers in Chinese Turkestan before 10th Century C.E.", *Sino-Platonic Papers*, Pennsylvania.
- Warelius Anders (1921) *Nordisk Familjebok*, Helsinki.
- Watkins Calvert (1963) "Indo-European metrics and archaic Irish verse", *Celtica*, C. 6, Dublin.
- Watkins Calvert (1996) "Greece in Italy outside Rome", *HSCP*, C. 97, Harvard.
- Wichmann Yrjö (1911) "Zur Geschichte der finnisch-ugrischen anlautendan Affrikaten l", *FUF*, C. 11, Helsinki.
- Wichmann Yrjö (1915) "Zur Geschichte der dinnisch-ugrischen L-Laute, besonders in den permischen Sprachen und im Ostjakischen", *FUF*, C. 15, Helsinki.

- Wickman Bo (1962) "Some remarks on the problem of Fenno-Ugric vocalism", *MSFOu*, S. 125, Helsinki.
- Wickman Bo (1988) "The History of Uralic Linguistics", *The Uralic Languages: Description, History and Foreign Influences*, Leiden.
- Wiklund Karl Bernhard (1906) *Finnisch-ugrisch und Indogermanisch*, Uppsala.
- Wiklund Karl Bernhard (1915) *Zur Geschichte der Personal und Possessivsuffixe im Uralischen*, Uppsala.
- William Jones, "The Third Anniversary Discourse", *Electronic Library of Historiography*, Floransa.
- Windfuhr Gernot (2009) *The Iranian Languages*, New York.
- Winfried Nöth (1994) *Origins of Semiosis: Sign Evolution in Nature and Culture*, New York.
- Winkler Henrich (1884) *Uralaltaische Völker und Sprachen*, Berlin.
- Winkler Henrich (1909) *Der Uralaltaische Sprachstamm, das Finnische und das Japanische*, Berlin.
- Winkler Henrich (1915) "Tungusisch und Finnischugrisch", *JSFOu*, c. 30, Berlin.
- Wixman Ronald (1984) *The Peoples of the USSR: An Ethnographic Handbook*, Routledge.
- Wolff Ekkehard (2021) "Afro-Asiatic Languages", *Encyclopedia Britannica*, London.
- Wüst. W (1954) "Ein weiterer idg.-finnisch-ugrischer Zusammenhang?", *UAJb*, C. 3-4, Wiesbaden.
- Yaman Hanife (2019) "Lazca Ürünler ve Lazca Üzerine Yapılan Çalışmalar Bibliyografisi", 15. *Tehlikedeki Diller Dergisi*, C. 9, S. 15, Ankara.
- Yıldız Mustafa (1997) *Türkçe-Fransızca Sözlük*, İstanbul.
- Yılmaz Emine (2018) "İki Binli Yılların Başında Altay Dilleri Araştırmaları: Çalışmalar, Yöntemler, Eğilimler", *Turkic Linguistics and Philology* (1/1), Ankara.
- Zaicz Gábor, *Etimológiai szótár: Magyar szavak és toldalékok eredete*, Budapest 2006.
- Zinkevicius Zigmas (1984) *History of Lithuanian*, Vilnius.
- Zuckermann Ghil'ad (2003) *Language Contact and Lexical Enrichment in Israeli Hebrew*, London.

- Zurabishvili. T (1957) “Stepeni sravneniya v kartvelskih yazıkah”, *Tr.TGU*, Tiflis.
- Zvelebil Kamil (1956) “One hundred years of Dravidian comparative philology”, *AO*, C. 24, S. 4, Prag.
- Zvelebil Kamil (1962) “Personal pronouns in tamil and Dravidian”, *Indo-Iranian Journal*, C. 6, S. 1, Indiana.
- Zvelebil Kamil (1965) “An Introduction to the comparative study of Dravidian”, *AO*, C. 24, S. 2, Prag.
- Zvelebil Kamil (1990) *The Smile of Murugan: On Tamil Literature of South India*, Chicago.
- Zyhlarz Ernst (1931) “Das geschichtliche Fundament der hamitischen Sprachen”, *Africa*, Zürich.
- Zyhlarz Ernst (1931) “Die ägyptisch-hamitische Dekade”, *ZÄS*, C. 67, Zürich.
- Zyhlarz Ernst (1934) “Konkordanz ägyptischer und libyscher Verbalstammtypen”, *ZÄS*, C. 70, Zürich.

İnternet Kaynakları

- <http://old.bigenc.ru/linguistics/text/4300966>
- <https://bpakman.wordpress.com/turk-dunyasi/gunumuz-turkleri-turk-devletleri/dest-i-kipcak-turkleri/udmurtlar/>
- <https://lrc.la.utexas.edu/books/reader/2-von-schlegel>
- https://web.archive.org/web/20081009184327/http://www.ethnologue.com/14/show_language.asp?code=UDM
- <https://www.ethnologue.com/language/frp/>
- <https://www.ethnologue.com/subgroup/3/>
- <https://starlingdb.org>
- <https://www.protonostratic.ru>
- <https://www.garshin.ru/linguistics/languages/nostratic/index.html>
- [https:// www.v-stetsyuk.name/ru/Alterling/Nostrs AAatic.html](https://www.v-stetsyuk.name/ru/Alterling/Nostrs_AAatic.html)